

Kongelig bibliotek
Laurids de Thurah, Beskrivelse over Bornholm, 1756.
Dette eksemplar har amtmand Johan Christian Urnes tilføjelser og
kommentarer 1756-1769.
Affotograferet 2014 af Jesper Vang Hansen.
Ikke alle kobberstik er fotograferede, ej heller de 100 siders tilføjelser
(findes i selvstændig fil)

Omstændelig og tilforladelig
Beskrivelse,

Over den i Øster-Søen liggende,

Under

Det Kongelige Danske Herredomme

Blomstrende navnkundige De

Bornholm,

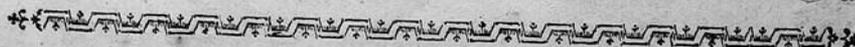
Og

Den ei langt derfra anlagde fortreffelige Fæstning

Christiansøe,

Hvorudi forklæres, alt hvad merkværdigt om disse
tvende Lande, i deres nu værende Tilstand,
er at agte;

Hvortil end videre føies, hvad Historierne saa vel gamle
som nyere derom meddele.

Kjøbenhavn, 1756.

Erykt hos C. G. Glasings Esterleverfke,
ved Nicolaus Wøller.

Handwritten notes:
Bogen er indkommet i København den 17de Decbr 1756
Bogen er indkommet i Rønne den 17de Decbr 1756
Læst af Kongens Prænumeration
for nogle Aar siden af den Kongelige Bibliothek
i København den 17de Decbr 1756
Printet i København
Eilshausen 1756

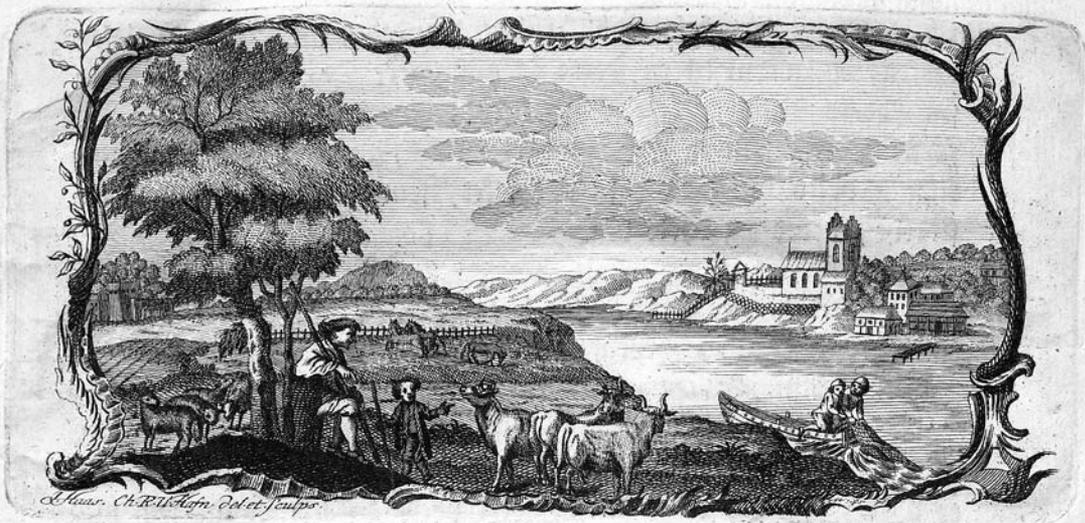
Handwritten notes:
Det er indkommet i København den 17de Decbr 1756
Læst af Kongens Prænumeration
for nogle Aar siden af den Kongelige Bibliothek
i København den 17de Decbr 1756
Printet i København
Eilshausen 1756

kan, uden alt for stor Tab, overbevise mig, om Verket
 bliver behageligt og begierligt eller ikke; I sidste Fald,
 kan ingen fortænke mig, at jeg lader alt det øvrige ligge
 urørt; Jeg har aldrig vundet, eller tænkt at vinde nogen
 Fordeel af Vitruvio Danicæ, og Hafnia Hodierna, sligt
 har ingensinde kunnet vinde mig i Tanker, men at jeg
 end og for alt mit besværlige Arbeide skal have Penge-
 Tab, er en dobbelt Byrde; Til Slutning har jeg aleneste
 dette at melde, at herefter, i hvor mange Stykker af
 det forehavende Verk end maatte Tid efter anden komme
 for Lyset, bliver dog denne Fortale, der er den første,
 ogsaa den allersidste; Saasom jeg ei veed, om det ganske
 Verk andet at sige, end det som her i Særdeleshed nu
 allerede er sagt.

Autor.

Frøyd Jacob 1661 i Sigeland, 1. laa No 1003 mindel 1675/1
 Gottfried Achenwall's Staatsverfassung der fünfzig vornehmsten Europäischen Reiche, Göttingen 1762. 8. 3 An-
 leitung samt tabell over Omkostningens Bold, sigea Pag. 434, Ahlf. = England i et Journal over de bren-
 det gæver, som, siend, yndt, vinge sig den kongen Kæmpe iind den Ad. den zu vordesjære. Den
 Königin Elisabeth muste Indvængen den Almind, zu besonne geseuige, Jupal Steen, iind
 Jacob den 11te, i fr. Hæffolgen, den Jupal Bornholm Kæmpelid zu us Lægger.
 Men samt allegerne inge. Auctor, sigea den Læggerne us vinge.

Bornholm.

Boringholmia, eller Bornholmia, i Fæderne Landets Sprog kaldet: Boringholm, Borindholm, Borndholm, Borendeholm, Bornholm; paa Islandsk, Borghunder=Holmur, Borgunderholm, er en i Øster-Søen beliggende skion og frugtbar De; Hvilket efter Nicolai Peträi Beretning, er Aar 2264. efter Verdens Skabelse, det er 607. Aar efter Syndfloden, og 1684. Aar for Christi Fødsel, allerførst funden af Thielvaro, en Søn af Guthio, de Cimbrers siette Donnere, hvilken, da hans Undersaatters Antal Aarligen mere og mere formeredes, udsendte endeel af de Mandhaftigste og stærkeste, for at opsoge andre Lande til deres Beboelse; Til disse Anførere bestilte han sin Søn, den forommelte Thielvarum, hvilken med sin Hær udlob fra den Skaanske Havn, kaldet Cimbrershafn, og stodte siden an paa denne De; Efter at han havde taget den i Diesyn, eragtede han den alt for liden og knap,

Lexo Grammatica Latina det. Boringia. Ol. Worm: Men: Dan. Fot: Stranius in sin regimur Speculum Principis et. P. Vita. Hist. 2. ed. Francog. 1682 p. 191. Anm: Boringia insula, quam hodie Boringholmum vocamus.

Landets første Opfin- delse.

† *Indi Fabricianum Jacobi Cilan, af Anr Yserii Chronologie; Og an m 3459 Aar sidan. Man saa lang an Ed for i Historiis de la givn Rign Svart ravnin miv' En og paa miv' Rign miv' Ravnin. Conf: pag: 57. og 109.*

For Ansees is var *Boontekster* fra *Jakobus von Lomfolm*, signer Nic. Kluadersen iu sinuun
Alue chronologica circuli Baltici: Gifstou. Wold in Umbzind Ias Baltiff Maars etc
4° 1624. Bog 10.

i. e.

Boringholmia, à meridionali tractu Scaniam spectans, est insula potens, Scania paret Episcopo & habet XII. Pagos & XIV. Templa.

Men denne Jislandffe Beretning om tolv Byer, har formodentlig i gamle Tider været lige saa urigtig, som om man i disse vilde kalde alle de Bønder Gaarde Byer, som fører denne Endelse af Bye i deres Navne, da de dog kun ere Gaarde, der ligge langt fra hinanden omstrøede, men dog nogenledes paa et Streg, saasom for Exempel: Kinge=Bye, Lyrs=Bye, Langede=Bye, og flere.

Landet er næsten midt imellem Rugen og Skaane, liggende 7. Mile fra Ysted i Skaane, og omtrent 9. fra det Rugiske Fjeld, kaldet Jasmund, men 16. Mile fra Stjelland. Det er meget ujevnt, bierget og klippigt, dog et Sogn mere eller mindre end et andet.

*Andet Isth. 6.
Vest til Nord.
8. Mil. N. V.
8. Mil. N. V.
saa Nord. End. af Bornh.
12 Mil. N. O. til Bjorn Bøden N. O. til O. Lidt Nord og 16 Mil. til Bjorn Bøden af Sjælland
12 Mil. N. O. til Sjælland 43 Mil. N. O. til Windau 66 Mi. N. O. til Lissa 52 Mi. O. N. O.*

Det Geographiske Kaart, som paa TAB. I. er foresillet, viser Landets Figur og Størrelse, og holdes for, at dets største Længde fra Hammeren i Nord til Due-Odden i Sønder, holder 6. Mile, og en halv Fierdingvets, og Bredden fra Rønne i Vester til Gudhiem i Øster omtrent 3. Mile.

Den er saa got som af Naturen befæstet, siden den trint omkring er omringet med sicile Klipper, og paa de faa Steder, hvor ingen Klipper ere, er Landgangen med Batterier, plantede med grov Skyt, forsikret imod alt fiendtlig Overfald; Det har ingen Havn, hvor Skibe i Tryghed og Sikkerhed kan ligge, uden paa den Nordre Side; Hvorfore og mange Skibbrud her ved Landet forekommer.

Age. Fra Rønne S. O. til W. ligger Colberg 16 1/2 Mil. n. f. Rønne. Rønne til 15 Mil. N. Nord. til Sul. Bornh. 15 Mil. N. Nord. til S. Bornholm. O. T. S. til Røffel 18 Mi. O. T. S. til Havn 10 Mi. N. V. til Vesterport, 10 Mi. S. V. T. V. til S. Bjorn Bøden 16 Mil. til S. Bjorn Bøden af Sjælland 12 Mil. N. O. til Windau 66 Mi. N. O. til Lissa 52 Mi. O. N. O.

Størrelse. Men indvielen paa Rønne til Røffel, som ligger 14 Mil. N. V. til S. Bjorn Bøden 16 Mil. N. O. til W. ligger 16 1/2 Mil. N. Nord. til Sul. Bornh. 15 Mil. N. Nord. til S. Bornholm. O. T. S. til Røffel 18 Mi. O. T. S. til Havn 10 Mi. N. V. til Vesterport, 10 Mi. S. V. T. V. til S. Bjorn Bøden 16 Mil. til S. Bjorn Bøden af Sjælland 12 Mil. N. O. til Windau 66 Mi. N. O. til Lissa 52 Mi. O. N. O.

22

A. Minn angivon Landets Rønne til Røffel, som ligger 14 Mil. N. V. til S. Bjorn Bøden 16 Mil. N. O. til W. ligger 16 1/2 Mil. N. Nord. til Sul. Bornh. 15 Mil. N. Nord. til S. Bornholm. O. T. S. til Røffel 18 Mi. O. T. S. til Havn 10 Mi. N. V. til Vesterport, 10 Mi. S. V. T. V. til S. Bjorn Bøden 16 Mil. til S. Bjorn Bøden af Sjælland 12 Mil. N. O. til Windau 66 Mi. N. O. til Lissa 52 Mi. O. N. O.

Samme
firefødde
Dyr.

Alle samme fire-fødde Dyr, ere her paa Landet samme Slags
som ellers i de øvrige Danmarks Provintser findes.

Hestene falder gemeenligen ikkun af maadelig Størelse, dog
findes der iblant nogle saa, som ganske vel kan henregnes blant de
Stores Tal: De ere til Deels af temmelig fin Skabning, sterke
og duelige baade til Kjøren og Riden, saasom de fra Ungdommen
af til begge Dele blive opvante, allerhelst en stor Deel deraf maa
bruges til Dragoner Heste; Desuden rider gemeenlig alle Folk til
Kirke, saavel Præsterne, Degnene, som Mandes og Qvindes Per-
soner, hvilke sidste sidde i Tver-Sadler, og vide meget vel at stikke
sig derudi: Her holdes ingen Stutterier, dog legger enhver Bonde

*J. 1732, Maria Boger paa Singsdal
Gaard, mandlig Hintze, mand
Hølyfor, Mand Klavens om, aften
In aada Rindler font og, som
Klas nyk for Nildat, at drive
waatten da aff Kopper.*

Wilde Heste, selv gierne sine Heste til; For omtrent 30. Aar siden var en Mand,
der holte en Halv Snees saa got som vilde Heste, som hele Vinte-
ren igiennem ginge hist og her omkring, paa den saa kaldede store
Lyng, og fødte sig selv; Om Vaaren hentede han dem hjem, for
at drive Ploven, eller at gjøre andet fornødent Arbeide.

*Wilde Heste, selv gierne sine Heste til; For omtrent 30. Aar siden var en Mand,
der holte en Halv Snees saa got som vilde Heste, som hele Vinte-
ren igiennem ginge hist og her omkring, paa den saa kaldede store
Lyng, og fødte sig selv; Om Vaaren hentede han dem hjem, for
at drive Ploven, eller at gjøre andet fornødent Arbeide.*

Til Kjø = Kirke, er for mange Tider siden af en Bonde ble-
ven forceret tvende Hørse-Føl, som bestandig gaar paa den vilde
Mark, hvoraf endnu Yngel fortsættes; Hvad Føl deraf falde, blive
til Kirkens Bøste bortsolgte; Men tvende Hopper tragtes stedse efter
at vedligeholde, og naar de blive gamle, bliver af deres Yngel til-
lagt; De komme aldrig i Huus, uden naar de skal bedækkes, da
Folk med megen Behændighed maa see, at faae dem i en Gaard
inddrevne: De ere ikkun af maadelig Størelse, men Mannerne og
Kumperne særdeles lange vorne.

*Ud. Aar 1761 blev den i den Længde af
paa Begyndelsen mangen om, som den nu er, nu Hopp, waatten
Egns, og som ingen still vilde bønn, saaledt allhaa blivt; og som
Lagt.*

Egdom
blant Heste
ne.

I Begyndelsen af Martio Aar 1753. yttrede sig paa nogle
Gaarde i Aker, Vester, Maria, Nyker og Clemensker = Eog-
ne, en vis Syge blant Hestene, som man gav Navn af Kopper;
Munden, Tungen, Summerne og Halsen, bleve opsvolne, og med
smaa

Horn
Dvæg.

Horn. Dvæget falder ellers i Uimindelighed mere smaat end middelmaadigt; Dog give Kioerne vel Melk af sig, naar de blive nogenledes vel forede; Thi Bønderne handle disse Creaturer meget haart, da de fleste maa fode sig paa fri Mark, hvor undertiden kuns er lidet for Tanden; Ja de maa langt ud paa Efter-Høsten, vel og i Begyndelsen af Vinteren ligge i Regn, Slud og Kulde, paa vaade og moradsede Gaarde, under aaben Himmel, førend de blive indtagne i Huus, saasom Hø-Staldene med Sæd ere opfyldte, og de ikke kan rumme Dvæget i Huus, førend Sæden er udforsken; Dette alt er vel Aarsag, at de ei kan komme til synderlig Vert, uden at tale om, at Tyrene ere meget smaa, og snart ei større end Kalve, naar de bruges.

Handwritten note in left margin: H. M. M. det skal være for en Landet...

Handwritten notes in left margin:
Handets
Linnæus
Producter.
Saar.
Vulgare alba (L. 817), som er en Grøft og levigt væggen...

Ellers regnes saltet Ore Kioed, Tunger, Kallun, Huder og Talsg, blant Landets sædvanlige Producter; saasom som sagt skal Gaardene ere paa Bornholm af samme Størelse og Beskaffenhed, som de i andre Danske Provintser; Og holdes deres Uld fer at være langt bedre end den Siellandske; Desuagtet, føres intet deraf ud af Landet, men bliver med stor Begierlighed opkøbt af Kiebstæd-Folkene, saa meget som Landmanden deraf kan og vil affatte; Thi i Kiobstæderne saa vel som paa Landet, anvendes det til, deraf at forfærdige adskilligt Tøi, som snart i et hvert Huus, til al Husets Behov og Fornødenhed, forarbejdes og farves; Uden at tale om den store Mængde af saadant hjemgiort Tøi, som Aarlig udaf Landet forsendes til Forhandling.

Fruentim-
merets Due-
lighed og
Slittighed.

Ved denne Leilighed kan jeg ei forbigaae, til Indbyggernes Roes og Berømmelse, kortelig at melde lidet om Fruentimmerets Slid, Dueltighed og Blindstibetighed; Thi de ligesom kappes om, hvem der kan finde paa, at forfærdige det smukkeste og kionneste Tøi; Næsten enhver Bønde-Kone, ja Huusmands-Kone paa Lan-

Handwritten notes at bottom of page:
Som nogle Aar siden, vintrent 1744 - da Suesmanns Læstine i England i Billedet, men i Danmark, sande Bønde-Konerne var for en stor del til Comissionairen og forskrækket sig for paa Landet...

det, eller en voren Datter, har sin Bæb hos sig i Huset, hvorpaa de være baade Uldet og Linnet, saa meget som Husets egne, saa og deres tjeneste Folk kan behøve, hvad de da har tilovers fra Husets egen Brug, det bringe de, deels til Kiøbstæderne i Landet, deels overlevere det til Skippere, det uden for Provintzen at forhandle,

allensaa i Højs, Uld, og Linnet høit gammelt og sribet Tid, *Indsendt til Kiøbenhavn af*

Mange Kiøbstæd-Folk nære sig med at forfærdige saadant Tot, og reise selv et par Gange om Aaret dermed til Kiøbenhavn; Adskillige Kiøbmands-Koner, lade saa vel hjemme hos sig selv som paa Landet spinde Ulden, forfærdige deraf adskillige Slags Tot, og sende det til Kiøbenhavn i temmelig stor Mængde, saa at en Kone undertiden Naalig kan sælge og afsætte vel 600. Alen; Saaledes klæde Indbyggerne sig ei alene selv, af deres eget Lands Producter, men meddele endog deraf stor Mængde til andre Provintzer; De fleste af Fruentimmeret, ere og meget vel øvede i at farve, hvortil de baade anvende adskillige, paa Landet selv, værende Urter og Møes, saa og undertiden fremmede Farve-Species; Deraf forarbejde de sribet og figureret Tot, som man skulde antage for Dantiger eller andre Udenlandske Stoffer, om man ei vidste bedre.

Faarene ere ellers her, som paa andre Steder, underkastede Svagbed den sædvanlige Koppe-Svagbed, dog har Landet været frit for denne ^{blant Faar-} Sygdom 17. til 18. Aar, indtil i Efter-Høsten af Aar 1752. da en ^{rene.} stor Deel af Faarene hist og her i Landet, dog ei paa alle Steder, deraf omkomme; Hvorved var mærkeligt, at Aaret derefter, nemlig Aar 1753. Faarene vare særdeles yngelsomme, saa at mangfoldige fik paa engang to, og mange tre Lam ad Gangen.

Naar det indtraf i 1764 for Køpmændene, som havde været på Landet, saa man forstod, det ville være sig til en stor del underkastet den Sygdom.

I Vinteren imellem 1754. og 55. tilfloges Faarene i Landet adskillige andre usædvanlige Sygdomme, hvoraf mangfoldige ere omkomne; Thi Hovederne skolnede op paa dem, fantes meget Vand om deres Indvolde, samt imellem Hud og Kød, saa fantes og besynder-

synderlig i Leveren og i Galden mangfoldig levendes Tøi, som faae ud som sinaa Glyndere; Andre bleve ligesom hentagne i Baglænderne, at de ei kunde gaae; Disse Sygdomme, ere formodentlig forarsagede af den særdeles vaade og fugtige Sommer, som indfalt i Aaret 1754.; Thi det er bekient, at Faarene taale ei megen Væde, men trives best i tørre Sommer, og paa høie Græsninger.

Svin.

Svin findes her, baade af det korte, og af det lange Slags, de maa selv søge deres Føde paa Marken, som de best kan; Dog blive mange fedede med Maff og Drank, ligesom og bruges at fede dem paa Sti; Men de jages aldrig til Skovene for at fedes alene af Olden; Thi Skovene ere her ikkuns saa, og ligge desuden i Blatter Tal omstroede, ere ei indhegnede, og saa Ege-Træer findes med Algerne, men aldeles ingen Olden Bøge-Træer. *Ulm-Lagme fåt navn fra ungat gammalt og først i Holst. ad. sea og 3de Indendørslyg som i de Veldigsgaardens hermed i Næcker Bogen. Conf. Pag. 32.*
Af røget, dog mest saltet Flest, overføres Aarlig til Kiøbenhavn i Ester. Hosten 50. til 60. Skippund.

Fleste
Handel.

Wilde Dyr
Hiorter og
Hinder.

Uf Hiorter og Hinder har i forrige Tider været stor Overflodighed, saa at de gik i høje Tal og skuede intet Menneske, siden Indbyggerne ei har Frihed at jage eller skyde dem.

Om den sidste Gang den 2de Decbr. 1702, da jeg af sin omme mindte Konge. Jeg var, blev mind og paa den Gaard i alt minn om for Aar gammel, og i den Gaard til Holand var bragt.

Kongerne have undertiden sendt Jægere til Landet, som nedlagde en stor Deel deraf, og ei alene førte dem dode, som i Kong CHRISTIAN den Fierdes Tid, Aar 1630. er skeed, da derfra til Sielland 20 Hundrede bleve overbragte, men endog levende, som adskillige Gange, i sær i Aaret 1671. er foranstaltet, da til Sielland bleve overbragte 30. Stykker; Og skal de sraglede Hiorter, som endnu i Sielland befindes, være af den Bornholmste Art. *La ingen tvivl, da som den var lig for den, eller nogen mindre af den med den.*

Wildets
Formin-
felse.

Men de have paa nogle Aar taget merkkelig af, i Besynderlighed siden den strenge Vinter, som var Aar 1740.; Hvortil ventelig

telig er Marsag, at deres sædvanligste tilholds Sted, som var Allmindings-Skoven, Tid efter anden er bleven tyndere og mindre; Uden at tale om, at i et Land, hvor hver Mand har Bevehr, og hvor Husene ligge vdt adspredte, der ei fattes paa det slags Folk, som besitte sig paa, at formindske deres Antal.

Uf Haver, er over alt temmelig Mængde, dog ere de i nogle Vintere, da stærk Sne er indfalden, meget bleve formindskede, og som Bonden over alt klagede, at Raal og Træer i deres Haver, af dem bleve ødelagte, saa er venteligt, at mange deraf paa nye omtalte Maade, ogsaa har sat deres Liv til.

Paa Landet findes ingen Cantner vilde.

Uf det røde slags Ræve, findes flere paa Landet, end Landmanden skiotter om; De blive tit efterfattede, og mange deraf ødelagde.

Egerne, som ellers gemeenslig findes i Skovene i Danmark, er her paa Landet ingen af; Ei heller findes Muldvarper, Oddere, *Waldstreu*, *Uden* Grævinger, Maarer, Leekatter og Bruder, nogensteds.

Derimod ere Rotterne, baade i Kiøbstæderne og paa Landet, Rotter. Indbyggerne til stor Plage; Der er to Slags, nemlig, de sædvanlige Huus-Rotter, som ere graae-agtige, og Vand-Rotter, som ere brune; Begge Slags giøre stor Skade, saa at man i Husene ei kan bevare det allermindste for dem, være sig ødende eller drifkende Vare; Ja end og Ol, kan man ei lægge i Sikkerhed for dem, eller giøre Tønderne stærke nok, at de jo øde sig igiennem Træet; Man har endog fornummet, at de har ødt Tappen af Tønden, for at faae Ol at ledse sig paa; De grave Gulvene i Husene op, saa at man dets formedelst har maattet sætte Tømmer-Bærket om, og Væggene af nye op, som styrtede ud, formedelst deres Opgrav-

B

ning:

*In fondt man en mangfoldig
Havne og Gårde i et Sted
som i Rødkløv, og Gårde og
for at faa den ind, som
Kug og Rødder, der i de Lande,
er blomme i de Lande tilbage
af den Dødsringene. Hal for
mannt og for, for at faa den
op for at fiske og indlygt for den
Ladning. Blader indvæn med Jærte
ning ligner Tagnen mangt.*

ning; De yngle overmaade stærk, saa de kan faae 12. 16. til 18ten Unger ad Gangen, og det to eller tre gange om Aaret.

*In manus ut ubi Band
Lidkomur und Roter.
Kommunen Høoy Ribe
bønderne ligge fra Ruffi
den Rødder. Men som at
som det de skal og uden først
und den Ruffi Gale
men 1716. Linnæ til
Kjøbenhavn.*

Band-Rotterne skal først for omtrent 30. Aar siden, være blevne bekiente her paa Landet; og udi Svanecke, som ved Haved er omgiben med smaa Klipper og Skierer, holde de sig i Mangfoldighed op, hvor de og have best Leilighed til deres Ophold. *In sum* Muus ere her som andre Steder, baade i Husene, paa Markene og i Skovene; Naar man her taler in plurali om Muus, kaldes de efter Bornholmst Mund- Art, Mys, Myssene, *eller og Messig* in Allinge, samt i de gamle Bøger og i de gamle Mønter.

Der er et slags Mark-Muus, som de kalde Ager-Stækker, de ere graae-agtige, med en sorte-brun Stræg paa Ryggen, have korte Haler og ere meget Lavbeenede, med bredagtige Fodder, hart ad som Muldvarper; Hvorfore de af adskillige, som ei ret kiende en Muldvarp, holdes for, at være af den Art; Men, skiont de vel ere noget større og tykkere end andre Muus, saa ere de dog ei set saa store som Muldvarpen, skøde ei heller Tuer op af Jorden som hine; *Th* hvor her paa Markene findes Tuer opkastede, da ere de af Madiker, Jord-Orme, eller af Myrer opkastede, hvorfore saadanne Tuer paa Markene her kaldes Madke-Sprud, *eller*

*En anden Art af Muus, som kaldes
Bunn, findes i de gamle Bøger
Solicum # Mura allans
indryg Høoy.*

*+ Mura allans kaldes
muus, som paa Engen, og i de gamle
Bøger, findes i de gamle Bøger
Linnæ paa de gamle Bøger.*

*Mura allans kaldes ligesom
Linnæ paa de gamle Bøger
og Agarna.*

Et andet slags Muus, som ligeledes opholde sig i Marken, kaldes her Angel-Muus, de ere ^{meget} gule-brune, har smale spidse Snuder og ere meget smaa, og er det formodentlig af den Art, som paa Tydsk kaldes Spitz eller Zibel-Maus; Skov-Musene samle sig god Forraad i Jorden af de beste Nodder, hvilke Smaadregene konstig veed at opsøge og tage fra dem. Ager-Stakkene findes undertiden at have sammensamlet hele Skiepper Byg i Ar under Jorden.

For saa Nat siden, blev om Vinteren i en Mands Huus i Rønne, fanget nogle ganske hvide Muus med røde Dine, men ellers af ligedan Skabning som gemene Huus-Muus; Men siden den Tid fornam man ei til flere.

Hvide Hval og mindre mængde Muus. af bapandij m. B. vaskerne i Frederichs. 1788. Løstning i B. 1788. mig.

Al Bind-Svin er en stor Mængde paa Landet, som her kaldes Hiul-Katte.

Insecter ere her paa Landet, af samme Slags som andensteds i Danmark, baade Snoge og giftige Orme, men hvad i Sielland heder Orme, som Regn-Orme, Kaal-Orme, og deslige, blive her, under et Navn kaldet Madk, hvoraf her findes Mængde, men af Snoge ei synderlig; *i Ligning med anden Vædder, som den Plynges Land i Holland indvælses af Mørdlingen, navn i det Rind.*

Insecter.

Al Froer, Padder, som her kaldes Bugger, samt Tuder, er her og Overflodighed; Blant andre, et sær slags Tuder, kaldet her Nordrommer, som ere mindre end andre Tuder, men deres Skrig og Sang, er næsten som Lyden af en Klokke; De sidde gierne to og to sammen, som formodentlig er Par; Thi den enes Nost er grov, og den andens finere; De findes dog ei over alt, men alene hist og her paa nogle Steder, og er mueligt det samme Slags, som i Sielland kaldes Peder Ores Froer; *Man kan se dem paa alle steder i Danmark og paa alle grønne, bygge fra Holland; og skal se dem i det Rind, som i Danmark er den samme.*

Om Sommeren findes et slags Froer paa Bladene af Træer, som ere ganske grønne, og skrælle hart ad som Græshopper; De kaldes her i Landet Lov-Strigere, paa anden Dansk Lov-Froer, som er det samme som Laub-Frosch paa Tydsk.

Den Louisee: tynd Skive

Kløerne blive ofte i Staldene, og vel ellers undertiden, naar de ligge paa Jorden, bidt af Skrub-Tudserne, saa at Hvret deraf hæftig opsvolner, naar slikt indtreffer, maa det beskadigede Sted ofte bades med varmt Smør, hvorefter Svulningen forgaer; Ind-

Byggerne maa derforre være betænkte paa, at fordrive disse Skrub-
Tudser af deres Fæ. Stalde, hvilket de bringe til veie ved at sætte
hist og her, i Krogene, et Leer. Skaar, her kaldet et Skræll,
eller deslige med Tiære paa; Thi Tiæren skyer de, og vil man see
Prove derpaa, saa tag en Kiep, besnurt paa Enden med lidet
Tiære, stryg Skrub-Tudsen dermed paa Munden, saa skal hun
snart falde om paa Ryggen, og døe.

Faare. Kyllinger, som her, ligesom i Norge, kaldes Strisser,
høres eller merkes sielden paa Landet. *Mann unygt man i
Kjellam, fulst man Londenianisno Lunian.*

Her findes og Stierbeene, som her kaldes Hunde. Ogler eller Dler.

Her findes og Stierbeene; fulst man Londenianisno Lunian. Man unygt man i Kjellam, fulst man Londenianisno Lunian.

Spindel. Orme gjøre undertiden stor Skade i Haverne, besyn-
derlig paa Vble. Træer, hvilke de holde sig meest til, ja endog om
det ere vilde Uild. Træer midt i Skovene; En Mand i Landet falt
paa det Paafund, at han samlede en god Deel af disse Orme, som
han brændte til Pulver, kom det i Vand, og dermed besprængede
Træerne, hvorved de øvrige bleve fordrevne.

Uf Dre. Tvister og Myrer, er somme Aar stor Mængde,
hvilke gjøre stor Skade paa Caviller, Passe pomes rouges og
deslige Vble.

Bagge. Luus, er ingen af i Landet, uden de, som andensteds
fra, i gamle Senge og Senge. Klæder blive tillige hidførte; Man
mener dog snart at blive dem qvit, siden man troer, at de ei kan
leve her paa Landet. *Man finder her og Skarn. Basser, som af Indbyggerne kal-*

des Tor. Bagge eller Tor. Bister.

*Notat andet Stue, kaldet Tor. Bagge, som er et Stue. Udendørs, man
er nok saa stor, som og ikke om fornuet, man skal i August, ved en
mængst hvor det gaar ind, faldt sig snart og med Tor. Bagge. Man
man at i d'gion den d'gion, alle paa Tor. Bagge, som er et Stue. Udendørs,
man man man den da paa Tor. Bagge, som er et Stue. Udendørs,
den, som den de kommer i Mængde, som følge an og man sig i Tor. Bagge
alle Tor. Bagge; som den den og man som den af den.
som Tor. Bagge, kaldet anden Tor. Bagge, som er et Stue. Udendørs,
gjorte.*

x. Indvirkning i Værelse unygt

*Int. Navn. Gulv. Paravn og in. Nucleo. Lati-
nj. Lati. and. Laverta, f. l. l. g. m. m. f. m. m.*

*x. den vidste Exempel i Lomme
høvede med gamle møbler
med sine Kistender. 18. Juni 1820*

x. som man oftest finder

Handwritten notes in the right margin, including "7. No. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100."

Eltron-Fugle, som ere meget rare, deres Næb er sort og langt, som en Brok-Fugls, have en hvid Plet eller Bles paa Hovedet tæt oven for Næbbet; Hovedet saa vel som Brøstet, er guult og spraglet, ligesom Brok-Fuglenes, Halsen er kort, og af samme Farver; Slag-Fierene paa Vingerne ere sorte, og hist og her lidet hvide; Benene ere sorte, hver med tre Tæer, smaa sorte Kløer, Paarene hvide og lidet sorte, Bugen sort, og ellers hvide over Dinene; En blev taget i Naret 1750. den var meget fed, og veiede 14. Lod.

Dukkerter, eller Duk-Ender.

Dompapper.

Duer, baade tamme og vilde, de sidste to Slags, Ringel-Duer, og Hull-Duer; Men Turtel-Duer findes ikke, uden tamme i Huse, fra andre Steder for Lust her over bragte.
 Edder, eller Edder-Fugle, som paa Landet kaldes Naeboer, de lægge deres Unger ud, hist og her omkring Habet, i Sandban-kerne; Om dette slags Fugle skal mere anføres ved Christiansøes Beskrivelse.
 Slagger-Muus, ligeledes rare, og sees stelden uden i Skovene om Sommer Aftener.
 Fugle-Kongen, kaldes her *Tomme*, eller *Tommeliding*; det betyder liden, som en Tomme; Det er formodentlig det samme Slags, som i Sieland kaldes *Gierde-Smuttere*, eller *Krybs*
 det er en gammel Naal, Kongen. *Orbis pict. pag. 66.*
 den kaldes *Tomme*, som en Tomme; Det er formodentlig det samme Slags, som i Sieland kaldes *Gierde-Smuttere*, eller *Krybs*
 det er en gammel Naal, Kongen. *Orbis pict. pag. 66.*
 den kaldes *Tomme*, som en Tomme; Det er formodentlig det samme Slags, som i Sieland kaldes *Gierde-Smuttere*, eller *Krybs*
 det er en gammel Naal, Kongen. *Orbis pict. pag. 66.*

Horsfigener, som give en Lyd fra sig ligesom en Horses eller Hestes, hvoraf den og vel har faaet sit Navn; Her siges om den, den Brimar og Skragkier d. e. Brinsker og Skreller; Nogle holde fore, at det skulde være et slags Sneyper, men andre forsikre at have seet og fundet deres Neder oppe i Træer i Skovene, og at de ere rød-brunn spættede, og saa store som Storer; Efter de først bemeltes Mening, skal det være de saa kaldede enkelte Beccasiner, som gierne opholde sig i Moser, og at den Lyd, man horer fra dem, skal mere skee med Bingerne, naar de fare op i Luften, end med Rosten; Paa Lydsk skal deres Navn være Graß-Ziegen; De dobbelte og tre-dobbelte Beccasiner komme her sielden fore, dog yngle de her.

*Ex faul va. 13
gny og ind
Fæl mark ud an
Kays sig br. 1000*

1/2 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.

Høge falder her Mængde af, baade store og smaa, som gjøre stor Skade paa Bøndernes Fier-Creaturer: Den gemene Mand kalder Høgen gierne Graa-Been, eller Graa-Nakke; Hvilken Benævnelse ventelig har sin Oprindelse af en overtroisk Frygt, at de ikke tør nævne den ved sit rette Navn, at de ei ligesom skulde kalde paa ham til Fortræd for deres Creaturer; Af samme Aarsage kalde de Kolde-Sygen eller Feberen Stif-Moderen, Rabban, det lea Bæst, eller lea Bæsting; Saaledes vil Normanden ei heller gierne nævne Ulven, men sige Graa-Benen; item Biørnen, Guul- eller Stor-Tassen.

*2/3 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.
2/4 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.
2/5 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.
2/6 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.
2/7 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.
2/8 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.
2/9 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.
2/10 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.
2/11 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.
2/12 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.
2/13 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.
2/14 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.
2/15 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.
2/16 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.
2/17 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.
2/18 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.
2/19 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.
2/20 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.*

*Hospital for Sarsind, St. Hermano Bohn
Kortet i Bonn for år 1750. En
til forordning b. 1000 af 1750.
Major og Commandant Knuse, 1750.
En hund i Linnæus Christian, des
Lefr. Janda last at 1750; af nu 1750.
nuet meget tydelig Liont at 1750.
1750.*

Tredsker ere her, af allerbeste Slags, som lettelig lære at svinge alle Slags Stykker efter, som dem bliver foresloitede, de kalder her paa Landet Graa-Trisk, eller Trisker. *2/21 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.*

*Conf. Allynny, Beson: Lex:
Pag. 22 Og. Videnskabsakad.
1750. 1750. 1750. 1750.*

Krans-Fugle eller Drosler. *2/22 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.*
Kraager, som paa Bornholm kaldes Kraager, eller en Kraaga.

*2/23 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.
2/24 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.
2/25 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.
2/26 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.
2/27 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.
2/28 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.
2/29 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.
2/30 sorsom Opmaflyg, Ternunculus.*

Kret.

At det bliver indtrædet i April, med 100 Læder inde Rethskind. Gjør naar nogen stiller og på
 kører som en; Hver skal blomme trætte og færdig i de på Vind Læder ind i Rethskind til Rind
 sig, allmædig det var unge, Læder ind i Rethskind Læder.

Storlene bygge ingensteds Nede her paa Landet, men lade sig dog see af og til i Engene og paa sumpige Steder, for at sege Drime; For mange Aar siden har et Par lagt Nede paa Wolensgaard i Aaker-Sogn, og der i nogle Aar opholdt sig.

Steen-Savat, eller Dvil-Stiert, paa Bornholmsk Steenhielp, er næsten som for omtalte Havre-Fugl; Den nævnes paa Blat-Tydske Wipp-Stert, og paa Høj-Tydske Graf-Mucke, eller der falsche Nachtigal, siden den med sin Stemme synes at vilde efterabe Nattergalen; Det er vel den samme, som paa Norst kaldes Steen-Dulp, eller Steen-Savette.

Stærer og Stillidser findes her og paa sædvanlige Marsens Ilder.

Soel-Sorter, eller Gold-Sorter, paa Tydske kaldet Amstel, nævnes her i Landet Vælle-Stærer.

Stikken, paa Tydske Zeischen, eller Zinslein, indfinde sig her om Efter-Høsten, men skal, efter Beretning, ei blive om Sommeren at legge Unger ud.

Svæler ere tvende Slags, nogle bygge i Husene, andre i Marken, kaldes derfor Vække-Svæler.

Svæner lade sig sielden see paa Landet; Naar de komme, flyde de snart bort igien, efter at de have udhvilet sig.

Svartinger, et Slags Hav-Fugl, ere under Bugen hvide, og paa Ryggen meest sorte; Nogle kalde dem og Kuiser.

Svendsker ere hart ad som Musbitter.

Søbær, see paa Riigt, Læder; Steen, solde sig gærne opløst i de i Vind; Det er der sorte;

De der lade sig sielden see paa Landet; Naar de komme, flyde de snart bort igien, efter at de have udhvilet sig.

(Marginal notes in cursive script)
 Motacilla, paa Tydske Löffel
 eller paa Bornholmsk
 Stier, som er Læder
 en i de to Bornholmske
 i, Læder-
 # Lal maa se paa de to

*Brünnichii Ornitholog. Pag. 11. Nörög.
Ernsthögge, Erncapitel. Markus, Faun. 98.*

Spurrer baade gule og graa i Overflodighed. *Kaldes i Jylland Landspurrer.*

Træpikkere, er et Slags Fugle, som om Sommeren lade sig tilshue i Skovene, de ere sort og hvidbrogede, noget mindre end Skov-Skaderne; De kan med Næbbet hugge i Træerne saa stort et Hul, som om det var hugget med en liden Dre, hvilket vel og er Oprindelsen til deres Navn.

Det Fløys kaldes nok i Brünnichii Ornithologia Botol. p. 7. Træpikker, Pasterina.

Uf smaa Ugler findes vel i Krat og Skove, men af de store sees fielden Een. *Handeglan, Aridula, som er en stor og stærk Ugle, som kaldes i Jylland alle de Gange, og er en meget stor Ugle.*

Dagtelser, høres om Sommeren i Korset, dog et Aar flere end et andet, ei heller findes de hvert Aar.

 # Rindstak utvordet i den Ikkle de klire munden Wundt. Jolanet vunder Mand. Høder kindet i den Ikkle Myr eller Mørk kaldes Joleman paa Høgen i den Mark.

Dand-Høns, findes adskillige Steder i Vandene eller smaa Søer, de see hart ad ud, som en Uger-Høne. *Kaldes i Jylland Laldes.*

Bild-Ender, ere her paa Landet adskillige Slags af.

Bild-Gies, komme om Foraaret Bester fra, og flyve Øster paa, naar de hist og her ved Havet have hvilet sig et par Dage. Ligeledes giøre de, naar de om Efterhøsten igien komme Østen fra, og flyve Besten paa.

Diber, ere her i stor Mængde, Ungernes Kød er lige saa lækker, som af en Snekpe. *At Cygnen sigter paa den gamle Cygnen, som er den Deliceste og vel talende i den gamle Cygnen, som er den Deliceste og vel talende i den gamle Cygnen.*

Orne, komme her om Michels-Dags Tid, og blive Vinteren over, men om Sommeren drage de bort, formodentlig til andre Lande, hvor de har Leilighed at bygge deres Nester paa høje Klipper.

 # Brimyn and Midvinter Caspelluk er den gamle Cygnen, som er den Deliceste og vel talende i den gamle Cygnen, som er den Deliceste og vel talende i den gamle Cygnen.

I alle Tid er det bemærket, at der ender mange Dyr i denne Sø, som der ender i alle andre Sjøer. Der er nemlig mange af de samme Dyr, som i alle andre Sjøer, og de samme Dyr, som i alle andre Sjøer. Der er nemlig mange af de samme Dyr, som i alle andre Sjøer, og de samme Dyr, som i alle andre Sjøer.

Et ferske Fiske, findes ei af nogen Betydning paa Landet; Ligesom der ei heller kan siges, at være nogle synderlig store ferske Søer, uden den saa kaldede Hammer=See, imellem Sandvig og Hammershuus, som ei er vanskeligt at trække udi, siden Bunden er fri for Klipper og Stene; Men Fiskenes Antal derudi er saa liden, at det ei er værd at bekoste Garn, og andre Fiske=Redskab dertil; Dernæst er Borre=See i Kongens Allmind. Skov, men samme er saa forgroed med Kor, Græs, og deslige, samt Grunden saa bestrøed med Klippe=Stene, at Trækningen derudi med stor Besværlihed maatte skee, allerhelst man rund om ved

Fiskerie. X 878 St. v. d. L. Aug. 100. v. d. L. Aug. 1070. v. d. L. Aug. 120.

De 1751 i en April bleve det som, Bøtten, 100 v. d. L. Aug. 1070. v. d. L. Aug. 120.

Bonge Dyr er i Sjælland og i alle de 3 i Aeti...

Hænge-Dynde, en fersk See, er den samme, rasf kunde ven. Desuden findes idskillige smaa sødere, Dal og økofstelig, uden n terres ganske ene, nogle saa a hinanden ad i Nærbarelsen Sted, til deres

kaldes Kropper, saa at af denne Art Fisk findes en stor Mængde, baade store og vel smagende; Den samme Indretning er ligeledes over alt ved Proprietaire og Bræste Gaarder, hvor og sædvanligen de største Kropper forefindes; Her skeer sielden et Sieste Bud paa Landet, endog hos Bønderne, at jo blant andre Retter ogsaa fremsættes En tilstrækkelig af Carntser.

Den ferske Sø, som er den samme, rasf kunde ven. Desuden findes idskillige smaa sødere, Dal og økofstelig, uden n terres ganske ene, nogle saa a hinanden ad i Nærbarelsen Sted, til deres

Ellers... De 1753. Udenan siges der, at den ferske Sø, som er den samme, rasf kunde ven. Desuden findes idskillige smaa sødere, Dal og økofstelig, uden n terres ganske ene, nogle saa a hinanden ad i Nærbarelsen Sted, til deres

Den ferske Sø, som er den samme, rasf kunde ven. Desuden findes idskillige smaa sødere, Dal og økofstelig, uden n terres ganske ene, nogle saa a hinanden ad i Nærbarelsen Sted, til deres

Ellers er merkeligt, at i de Aaringer, naar der falder stor Mængde af Lar, er Overflodigheden af Torffen, som fanges, saa meget mindre.

Efter sig selv, som jeg har tænkt paa, at det er en stor Mængde, der er faldet.

Til allehaande Korn-Sæd, er Landet i Almindelighed overmaade beqvemt, ia der maatte maaske kun findes saa Steder i ling. Danmark, som lignede den saa kaldede Svanike Bye-Bang i Frugtbarhed, thi den bærer ei alene sine Bæxter i særdeles Overflodighed, men faaer endog aldrig Hvile, som anden god Jord dog paa andre Steder i Landet maa forundes, om dens Frugtbarhed ellers skal holdes ved lige.

Korn-iv. Det er en stor Mængde, der er faldet, som jeg har tænkt paa, at det er en stor Mængde, der er faldet.

Bæxternes Ypperlighed paa dette Sted, kan blant andet deraf sluttes, at Bygget fra Svanike Bang i Børgten overgaar det Semmerse.

Den mindste Udsæd paa Landet, er, i Almindelighed at tale af Rug, men saacs store Mængde af Byg, og allermost af Havre.

Jorden dyrkes til Rug, paa en ganske anden Maade, end ellers sædvanligt i Danmark; Thi Agerne ploies først, og dernæst føres Gjødning derpaa, i Steden for, at paa andre Steder Gjødningen først føres paa Jorden, og Jorden derefter ploies, og naar Jorden saaledes dyrkes, kan alletider en Sædemand, som er i Stand med Gjødning at bedyngge et Stykke Land paa 6 Tønder Rugs Udsæd, ved den Høiestes Bistand vente en Høst paa Hundrede Tønder, og saa fremdeles; Adskillige, sær Fremmede, som ere komne her til Landet, har eragtet denne Skik paa Jordens Dyrkning for keert og urimelig, og har indført den anden i denne Tilfælde sædvanlige Maade, men da Høstens Tid er kommen, har de seet sig bedragne i deres Speculationer, har i den tilkommende Tid fareet fort efter Landets Maade, og derved best fundet deres Regning.

Den mindste Udsæd paa Landet, er, i Almindelighed at tale af Rug, men saacs store Mængde af Byg, og allermost af Havre.

Allermoste til Rug, gjødes, men ogsa til D 2 Løgg eller Gjæst.

Den

Den mindste Udsæd paa Landet, er, i Almindelighed at tale af Rug, men saacs store Mængde af Byg, og allermost af Havre.

Kreds, kan dog formærkes Forskiel paa Luftens Varme og Kulde oppe i Landet, i et District frem for et andet; Thi oppe i Landet, Norden paa at regne, saasom i Clementker=Sogn, holder Natte-Frosten om For-Naret længere ved, end neden mod Hav-Siden ved Rønne; Paa hvilket sidste Sted, og tidligere kan begyndes, baade med at saae og med at høste, end som did oppe. Anno 1735. og 1737. haver her været uhorlig sterke Storm-Vinde, som kuldkastede Huse, Mosser og store Træer i Skovene; Vær-Luften er gemeenlig meget unids og usund for Menneskene, som

ymallanu... Oppe i Landet...

ikke holder sig i den samme Stilling som i de andre Lande...

De Østlige Vinde holdes for de skadeligste; baade for Mennesker og for Frugten; Derimod de Sydlige for de sundeste og frugtbarreste; Somme Aaringer falder et slags Dug paa Landet, kaldet der Nimmer-Dug, som er meget skadelig for Sæden og for Frugterne, og kan tiendelig sees, at hvor denne Dug falder paa, baade Sæden visner, og Bladene samt Frugterne paa Træerne forderves.

Jakke... for... i de andre Lande...

Paa Landet har, Gud ske Tak, nu i Hundrede Aar ingen Sygdomme særdeles farlige eller smitsomme Sygdomme eller Pest grasseret; De ellers her mest gangbare Svagheder ere: Colica, som her kaldes Bøveren, Skiorbug, Dyst-Syger, Flod, et slags Verk i Fingerne, kaldet Tude-Bid, som dog kun næsten de alene faae, som arbeide i Markerne, og ved den Leilighed uforsmodentlig kan komme til at røre ved en eller anden giftig Uhumskhed, som kan være sat af Skrub-Tudser, Wederkopper, eller andre giftige Druer; Men hvor fra denne sidste Plage endog kan have sin Oprindelse, saa kan undertiden af denne Verk i Fingerne, Patientens Urin blive ganske tyk og svolen, og tillader saadan en ingen Ro, hverken Dag eller Nat. Desuden ere allehaande Febrer, eller Kolde-Syger her gangse, hvilke paa Landet kaldes Rabben, eller Stiv-Moderen, item Bæstet;

ikke holder sig i den samme Stilling som i de andre Lande...

Videre Rosen, som her kaldes Rogningen eller Utingen; Saa og Epi-
 Videre Rosen, som her kaldes Rogningen eller Utingen; Saa og Epi-
 Videre Rosen, som her kaldes Rogningen eller Utingen; Saa og Epi-
 Videre Rosen, som her kaldes Rogningen eller Utingen; Saa og Epi-

ikke holder sig i den samme Stilling som i de andre Lande...

Handwritten notes on the left margin, including names like "Simon" and "Monsieur".

Handwritten notes on the right margin, including names like "Simon" and "Monsieur".

Naer og
Stromme.

De fornemteste Stromme i Landet ere: **Bogge = Naer**; **Blykoppe = Naer**, **Læs = Naer**, **Grødbye = Naer**, **Ølle = Naer**, **Gyl- dens = Naer**, **Bobbe = Naer**, **Feind = Naer**, **Kobbe = Naer**, **Kields = Naer**, **Kingebye = Naer**; Resenius i hans Manuscript, legger endnu to til, nemlig **Jon = Naer**, og **Brus = Naer**, men formodentlig ere disse allerede indbefattede under de førstbenævnedes, skiont under andre Navne, saasom det hender sig, at en eller anden af de opregnede Stromme har adskillige Navne, efter de adskillige Steder som de løbe forbi; Saaledes kaldes: **Læs = Naer**, som gaaer forbi Spidle- Gaarden, Veir-Mølle-Gaarden, Mølle-Gaarden, Vase-Gaarden ic. snart **Spidle-Naer**, snart **Veir-Mølle-Naer**, og saa fremdeles; **Læs = Naer**, skiller paa sine Steder **Nakers = Sogn** og **Vester Maria = Sogn** fra hinanden; **Bobbe = Naer**, skiller **Røe = Sogn** fra **Oster Lærsker = Sogn**; Men **Kobbe = Naer** løber i **Oster Lærsker = Sogn**; **Kields = Naer** skiller **Oster Lærsker = Sogn** fra **Oster Maria = Sogn**; Men endeel af disse Naer, tørres gemeenslig ganske ud i hede Sommers Tider.

Kilder.

Der findes ellers fire berømte og bekiente Kilder paa Landet, som ere:

- 1.) **Biskops = Kilden** i **Nyker = Sogn**, som har meget deiligt klart og velsmagende Vand. *Antroent mig god 1/2 Meil fra Rønne, inde i Biskops Gaards Skov, lidt løv fra Bøgen. Der skal forrige Omvendt og Sen. Hvor Recke ofte jorden er det første sit Fæle. Rønne med Rytter Ordonansen.*
- 2.) **Kaalde = Kilden** i **Almindingen**, hvis Vand er særdeles sødt og reent, og St. Hans Aften endnu besøges af den gemene Mand, som drikke deraf, i Tanke, at de derved af visse Svagheder skal blive helbredede; Men i vore Tider merker man ikke, at nogen i den Henseende naaer sit Dufke; Samme Tid bliver ved Kilden holdet et lidet Marked, i sær med Leer-Potter, og allehaande deslige smaa Kram, som kan være tienslige for Bønder Folk; I Kilden, som udvælger af en Bakke, bliver sat en Skaal,

*x iudi Luthgawands Thom
det Landkommer, og
indaf Landen - Gavn
den M. og forand. Recke
og i d. Land. Rødt for
i d. Tids Tid og Lyf
Ordonansen -*

*for nu
begnu
L. fil
naer
in paa*

5) 13

*7 R
L. l.
L. d.
L. d.
K.
L. d.
L. d.
L. d.
L. d.
L. d.*

For mange Aar siden, kaldte man sig: At et Engelsk Bort-Røfvaris, Bids blev af Rom og Marholm
Kongen for enot disse gamle Sogn og Anila Klippe, saa at det flygtet og vildt i den Tid som Røfvaris
gik til Grund, forsom det led op til nu mange Dage; Udsagnet af denne Mængde blev den og paa den
maner: At som Mængden som blev Røfvaris og i den Tid som Røfvaris, saa at som Røfvaris blev op at Mar-
holm paa det Land, for som det da en Mængde af dem som og vildt i den Tid som Røfvaris.

Staal, hvorudi en og anden af de tilskædeberende lægger en
Almisse, hvilken siden bliver delet imellem Nakirke = Bys
Hospital og Nye Lars = Kirke, og kan ved hver St. Johannes-
Aften, omtrent beløbe til 3. Rdlr.

3.) Helligdomens = Kilde i Røe = Sogn, hvilken i fordum Tider
af sygelige ligeledes blev meget søgt, men nu omstunder af dem,
bliver saa got som forsømt, siden de merke ingen Hielp eller
Helbredelse deraf; Her er og Sædvane, at ved St. Johannes Ti-
der bliver sat en Leer = Staal ved Kildens Abning, hvorudi
barnhjertige Folk lægger Almisse, som omtrent Hartlig kan
beløbe til et par Glette Daler, hvilke gives til Røe = Kirke.

Handwritten notes in right margin for item 3:
Hullat, hvorudi den Tid som Røfvaris, saa at som Røfvaris blev op at Marholm paa det Land, for som det da en Mængde af dem som og vildt i den Tid som Røfvaris.

4.) Salomons = Kilde paa Hammern, ikke langt fra Stranden,
udvældende af et Grav = Sted, hvorved endnu findes Ruderer
af et derved staaende Capelle, hvorhos, efter Beretning, i for-
dum Tider skal have staaet endeel Huse; Dette Capelle skal
forrige Tider have haft sin egen og særdeles Præst.

Handwritten notes in right margin for item 4:
Handwritten text, possibly a reference or correction to the printed text.

5.) Desuden findes mange Steds paa Landet, i sær paa Lyn-
gen og paa andre Steder, hvor der er Sandbrud, velsmagende
Baud = Kilder, skiont ellers alt Brønd = Vand paa Landet har en
brakagtig Smag.

De navnkundigste Klipper, Dale og Bakker i Landet, ere
følgende: Klipper og Dale.

- 1.) Styrte = Bakkerne paa Lyngen, ved Bester Maria = Sogn.
- 2.) Ruths = Kirke staaer paa en meget høj Bakke. X
- 3.) Hammeren en høj Klippe = Bakke, hvorpaa Hammers = Huse staaer.
- 4.) Ringe = Bakkerne med adskillige Dale, i Oloster = Sogn.

Handwritten notes in right margin for list items:
Handwritten text providing additional details or corrections for the listed locations.

Kongskist
Handwritten text at the bottom of the page, possibly a title or a separate entry.

eller, Rande

- 5.) Ravn = Klove = Bakke og Dale, i Ofter Maria = Sogn.
- 6.) Leens = Klint i Ofter Larsker = Sogn.
- 7.) Wallens = Bierget og
- 8.) Linde = Bierg, uden for Ofter Maria = Sogn paa Lyngen.
- 9.) Ons = Bierg paa Lyngen, uden for Ibsker = Sogn.
- 10.) Gamle = Bierg, hvor i gamle Dage har staaet et Slot eller Borg, hvoraf endnu Rudera kan sees.
- 11.) Alme = Bierg, ikke langt fra Ibsker = Sogn.
- 12.) Mands = Høi og Sorte = Mulle, hvorom her neden videre bliver anført; I forige Tider er ved dette Sted funden Guld, rare Mynter og adskillige Krigs - Vaabener; Paa dette Sted, skal efter gammel Sigende, have i fordim Tider staaet et stort Felt - Slag, med nogle Curlandske Troupper, som vare komne for at bemægtige sig Landet, og siden, efter at de grummeligen havde sliendet og brænt over alt, bleve alle

masacerede og ihjelslagne; da de engang havde slaget sig til Røstighed i deres Leier.

- 13.) Paradis = Bakke, og
- 14.) Helvedes = Bakke, begge Synden Ibs = Kirke paa Lyngen.
- 15.) Kiske = Bierg, i Poulsker = Sogn.
- 16.) Slamre = Bierg, lidet Nordvest for Boels = Kirke.

17.) And P. Pauls Kirke er nu anført. Paa Landet er vel endnu endeel Skove, men af langt mindre Betydning end i forige Tider, siden mange ere blevne forbrugede, hvorudover Ildbranden nu omstunder er meget dyrere end tilforne; Dog findes nu adskillige paa Landet, som gjør sig al Tid med igien at opelske de forbrugede Skove, som visselig i Fremtiden vil blive til Landets Nytte og Tarv; De beste Skove ere paa nu varende Tid i Nørre - Herret, hvor i Olsker = Sogn og Koe = Sogn, ogsaa voxer Birke - Træer i temmelig Mængde, men ellers ikke paa noget Sted i Landet; Foruden Birk voxer her Alm, Ask, lidet Beenved, Eeg, Elle, Genebær - Træ, hvilket sidste dog ikke voxer

17. And P. Pauls Kirke er nu anført. Paa Landet er vel endnu endeel Skove, men af langt mindre Betydning end i forige Tider, siden mange ere blevne forbrugede, hvorudover Ildbranden nu omstunder er meget dyrere end tilforne; Dog findes nu adskillige paa Landet, som gjør sig al Tid med igien at opelske de forbrugede Skove, som visselig i Fremtiden vil blive til Landets Nytte og Tarv; De beste Skove ere paa nu varende Tid i Nørre - Herret, hvor i Olsker = Sogn og Koe = Sogn, ogsaa voxer Birke - Træer i temmelig Mængde, men ellers ikke paa noget Sted i Landet; Foruden Birk voxer her Alm, Ask, lidet Beenved, Eeg, Elle, Genebær - Træ, hvilket sidste dog ikke voxer

17. And P. Pauls Kirke er nu anført. Paa Landet er vel endnu endeel Skove, men af langt mindre Betydning end i forige Tider, siden mange ere blevne forbrugede, hvorudover Ildbranden nu omstunder er meget dyrere end tilforne; Dog findes nu adskillige paa Landet, som gjør sig al Tid med igien at opelske de forbrugede Skove, som visselig i Fremtiden vil blive til Landets Nytte og Tarv; De beste Skove ere paa nu varende Tid i Nørre - Herret, hvor i Olsker = Sogn og Koe = Sogn, ogsaa voxer Birke - Træer i temmelig Mængde, men ellers ikke paa noget Sted i Landet; Foruden Birk voxer her Alm, Ask, lidet Beenved, Eeg, Elle, Genebær - Træ, hvilket sidste dog ikke voxer

Skove. Paa Landet er vel endnu endeel Skove, men af langt mindre Betydning end i forige Tider, siden mange ere blevne forbrugede, hvorudover Ildbranden nu omstunder er meget dyrere end tilforne; Dog findes nu adskillige paa Landet, som gjør sig al Tid med igien at opelske de forbrugede Skove, som visselig i Fremtiden vil blive til Landets Nytte og Tarv; De beste Skove ere paa nu varende Tid i Nørre - Herret, hvor i Olsker = Sogn og Koe = Sogn, ogsaa voxer Birke - Træer i temmelig Mængde, men ellers ikke paa noget Sted i Landet; Foruden Birk voxer her Alm, Ask, lidet Beenved, Eeg, Elle, Genebær - Træ, hvilket sidste dog ikke voxer

17. And P. Pauls Kirke er nu anført. Paa Landet er vel endnu endeel Skove, men af langt mindre Betydning end i forige Tider, siden mange ere blevne forbrugede, hvorudover Ildbranden nu omstunder er meget dyrere end tilforne; Dog findes nu adskillige paa Landet, som gjør sig al Tid med igien at opelske de forbrugede Skove, som visselig i Fremtiden vil blive til Landets Nytte og Tarv; De beste Skove ere paa nu varende Tid i Nørre - Herret, hvor i Olsker = Sogn og Koe = Sogn, ogsaa voxer Birke - Træer i temmelig Mængde, men ellers ikke paa noget Sted i Landet; Foruden Birk voxer her Alm, Ask, lidet Beenved, Eeg, Elle, Genebær - Træ, hvilket sidste dog ikke voxer

17. And P. Pauls Kirke er nu anført. Paa Landet er vel endnu endeel Skove, men af langt mindre Betydning end i forige Tider, siden mange ere blevne forbrugede, hvorudover Ildbranden nu omstunder er meget dyrere end tilforne; Dog findes nu adskillige paa Landet, som gjør sig al Tid med igien at opelske de forbrugede Skove, som visselig i Fremtiden vil blive til Landets Nytte og Tarv; De beste Skove ere paa nu varende Tid i Nørre - Herret, hvor i Olsker = Sogn og Koe = Sogn, ogsaa voxer Birke - Træer i temmelig Mængde, men ellers ikke paa noget Sted i Landet; Foruden Birk voxer her Alm, Ask, lidet Beenved, Eeg, Elle, Genebær - Træ, hvilket sidste dog ikke voxer

vorer anderledes end som Krat, ellers Asp, Hage-Torn, Slaaen-Torn, Rosen-Torn, Hassel, Hylde, Lind, Lon, Piil, Palmer, Ronne-Træer, Aven-Bog, men af Olden-Bog findes alene i Næstved ved Gudium et eneste Træ; Dog skal i Lyersbye Skove, udi Øster Maria-Sogn, have i forrige Tider været to til tre Stykker, hvilke nu savnes og ere borte, saa at paa hele Landet paa denne Tid, ifkun er et eneste Olden-Bog-æ-Træ, som og hver andet Nar bærer Frugt; Den Eg, som vorer paa Landet, er bekient at have, i Henseende til Styrke og Bestandighed, neppe sin Lige; undtagen den som vorer i Allinge, eller i Kongens Bild-Bane, som er flettere af Art.

Allmannsk i Odde, Boger, Røge, ...
... i Odde, Boger, Røge, ...
... i Odde, Boger, Røge, ...

Her vorer og, de i Norge og Sverige bekiente Ørel- eller Ørel-Bær-Træer, hvis største Blade ere saa brede som en god Finger, og en halv Gang saa lange; Samme Blade, ere alle foran lidet indskaarne, men siden videre frem indskaarne dybere, lige ind til Stilkene; Frugten eller Bærene, som vorer paa disse Træer, ere langagtige og guul-røde, hænger i klynger som Ronne-Bær, hvoraf nogle kan bestaae af 60. til 70. og andre af en mindre deel Bær, hvis Smag, skient noget skarpe og snerpene, dog ikke er ubehagelig; Disse Bær bruges af Bønderne i deres Pølser, i Steden for Rosiner, hvorudover de i Kjøbstæderne kaldes Bønde-Rosiner; Denne sidste Art af Træer vorer vel paa nogle saa Steder i Landet vildt, men dog findes den største Deel deraf næst ved Husene og i Hanger, hvoraf sluttes, at de fleste med Glid ere plantede; I baade Naringer, naar megen Regn indfalder, bære de siden eller ingen Frugt, men derimod i andre beqvemme Naringer Overflodighed deraf.

... i Norge og Sverige ...
... i Norge og Sverige ...

Endnu et andet Slags Træ, som kaldes Mølne-Bær-Træer, som menes at være de samme, som paa Tydsk kaldes Mehlbeer-Baum, siden de her vore paa saadanne Pladser, som de beskrives i visse

... i Norge og Sverige ...
... i Norge og Sverige ...
... i Norge og Sverige ...

Lindens i Skandig, Debanbyggen, Italien, Pachtan Land og Sibirgindien. Kibn. Nat. Lex. Pag. 1783.

andre Lande at groe, nemlig paa kolde skovagtige Klipper; Bærene skal være tiendige til at rense Lungen fra tyk Slim.

Om den uogagte, gamle Erntning ind i d. Kongel. allern. privileg. der findes i Moser. 8. 1757. pag. 904.

Merkbar-
dighed om
gamle Træer
der findes i
Moser.

Ellers er mærkeligt, at i saa kaldede Bals-Myre eller Mose, (thi Myre er her paa Landet det samme som Mose, locus paludosus, eller Morads, hvorpaa dog voxer noget Græs, og som har en grøn Svær over sig,) findes i den Vestre Deel, efter nogle saa Spademaals Opgravning, ganske tykke Bulle eller Rødder over Enden, tæt hos hinanden staaende, men kan ei kiendes, om de ere afhuggen, brændte eller raadnede; De ligge ei omkuld kastede paa Siden, undtagen nogle saa, blant hvilke ere mange, af tre til fire Alens Tykkelse, som ligge omtrent tre a fire Alen dybt i Jorden, men ganske friske; Toppene ligge alle mod Vesten og Roden i Øst.

Udi den Østre halve Part af Mosen, findes Stumper af Ege-Træer, nogle næsten fire til sex Alen tykke, og ti til femten Alen lange; Rod-Enden ligger øverst oppe i Jorden, men Toppene synket fire a fem Alen dybere, skraas ned efter fra Roden; De fleste ere ligeledes i Træet endnu ganske friske, men de, der ligge dybt, findes allerfriskest; De vende Toppene sammen imod Midten i Mosen, og Rod-Enderne ud imod Landet.

Hvor forbermede Fyrre-Rødder findes, ere aldeles ingen Ege-Træer, men saasomt Ege-Træerne slippe, tage Fyrrene fat igien; Hele Fyrre-Træer findes ei, men Stykker, fire a fem Alen lange, samt hele Rødder, og Rødder-Skaller, somme Steder tre Alen dybt i Jorden; Af andre slags Træer findes vel og Levninger, saasom: Elle, Hassel, Birk &c. men ganske henraadnede, og de fleste ei saa kiendelige, at man kan sige, hvad det skal være.

Heraf kunde Naturforskere have Undledning at gjøre adskillige curieuse Anmerkninger, som for Exempel:

I.) Hvor.

1.) Hvorfra saa mange paa Roden staaende tykke Fyrre-Træer kan have sin Oprindelse, siden nu ei findes et eneste Fyrre-Træ tilbage, enten der i nærmeste, eller nogen anden Skov paa hele Landet at groe, hverken lidet eller stort; 2.) Hvorfore ere, og kan disse slags Træer være mere udryddede, end som de andre Slags? 3.) Hvorfore deraf ogsaa findes i andre Moser, tillige med baade Ege, Elle, og Hassel-Træer, samt Rødder, da dog de allerældste Mænd, have hverken selv seet, eller af Forfædre hørt noget fortælle om, at her haver været Fyr- eller Gran-Skov? 4.) Ved hvad Marsag eller Hændelse, at saadan Skov der er bleven ødelagt? 5.) Hvorfor staae saa mange af Fyrrene paa Roden, og Egene ligge alle omkuld? 6.) Hvorfore findes hver Slags for sig paa saa kort en Distance, hvorfor ikke mængede iblant hinanden? 7.) Hvorfore ligge Fyrrene med Toppen altid mod Vester, og med Roden i Øster. 8.) Hvor kommer den Regularitet fra, at alle Toppene vende sammen, imod Midten i Mosen, og Rod-Enderne imod Landet? 9.) Hvoraf kan komme, at Fyrrene og Egene have faaet forskellige Maader at være omkastede og beliggende paa; og saa fremdeles.

Al Fyrre-Træ, som Mosens Eiere haver faaet opgraven, lader han iblant andet forfærdige adskillige Ting, som Saaer, Vallier, Bøtter og deslige, som ere meget gode og friske i Træet.

Al Egene forarbejdes Borde, Drage-Kister, Skabe og saadant, hvilke falde sorte-blaa i Træet, men maa vogtes, at de ei komme i Solen, at staae; Thi saa sprekke de lettelig.

For omtrent sex Aar siden, fantes i en anden Mose, Seigen kaldet, beliggende ude paa Store-Lyngen, et meget stort Beyhe, eller Horn, der af Kiendere ansaaes for at være af et Els-Dyr, hvilket slags Dyr ei heller her paa Landet nu opholder sig.

Moser og
Heder.

Af Moser findes adskillige paa Landet, men et synderlig
store.

Heder findes hiffet og her endeel, som kaldes Ud-Marker, hvor-
paa voxer smaat Lyng og Eue-Rits; Hvilke Ud-Marker bruges til
at drive Qvæg, og andre Indbyggernes smaa Creaturer derpaa,
saasom Gies, Faar, Svin og deslige, saa at de tiene til alminde-
lige Overdrifter for de Omkringboende; Deels bruges og somme He-
der til Indbyggernes, sær fattige Folkes Brændsel, i det de derpaa
stikre Lyng og Lyng-Torv, til deres Huses Nødtørftighed og For-
nødenhed; Blant disse Ud-Marker er i sær en, som kaldes Ostre,
eller Stor-Lyngen, hvilken strekker sig tværs eller midt igiennem
Landet, fra Sammershuus og Sønder paa, hen imod Nerse,
følgelig er af et temmelig stort Begreb, udgiørende næsten en Fier-
deveel af Landet; Den bruges af mange Landets Indbyggere,
baade til Græs-gang for deres Creaturer, (skönt ei synderlig meget
Græs, men mere Lyng, derpaa voxer,) saa og til Lyng- og Torve-
Stikar, ligesom forhen er bemærket; En temmelig Deel af disse Ud-
Marker, er allerede opbrudt, og gjort til Sæde-Land; Mere kun-
de end og opbrydes, om man vilde, men uden at tale om, at Arbet-
det formodentlig de sig der befindende mangfoldige store Stene og Klip-
per i Jorden, vilde blive baade meget vanskeligt og seensfærdigt, saa
vilde det og være betænkeligt at formindste Indbyggernes Fædrift
og Jdebrand, siden det sidste paa nogle Aar er bleven langt dyrere
end tilforne, og rarere at bekomme, i sær for fattige Folk, og derfor
uden Eng-Bond og Høe-Biering, her paa Landet, er meget min-
dre end Sæd-Uvlingen.

Flyve-
Sand.

Flyve-Sand findes ikkun i nogle faa Districter her paa Lan-
det, nemlig paa den Vestre og Søndre Kant, men paa første
Sted ei af synderlig Betydenhed; Paa det sidste Sted er den og
mest dempet, saa at de deraf tilforne bedervede Gaards Jorder, nu
næ-

næsten igjen ere i brugelig Stand, og saa gode som tilforne; Den største Skade har været skeet paa de Gaarders Jorder, som ligge i Synder-Herret i Poulster-Sogn, og strækker sig Flyve-Sanden der i Øster og Vester fuldkommen en Miil; Hvad som i Særdeleshed, næst Ulids Bistand, har været Aarsag til Flyve-Sandets Dempelse, er den Kongl. Forordning af 25. Nov. 1720., hvorudi forbydes strengelig at oprive den saa kaldede Mare-Halm; Thi derudover har samme Halm, samt Lyng og Bier faaet Fred til retskaffen Fremvæxt udi Sand-Bakkerne, hvorudover Sandet er bleven overgroet, og følgelig bevaret imod Blæstens Magt.

Ellers skal og Rønne Byes Bang paa dens Jorder og Enge, der ligge nærmest Byen, og Strand-Bakkerne, have taget, og endnu af og til, tager Skade af Sand-Flugt ved indfaldende store Storm-Vinde, hvilken Sand-Flugt er forarsaget, deels formedelt Gravning, som skee i Jorden, da man i forige Seculo gjorde Forsøg paa at opføre Volde om Staden, hvorom her neden udførligere bliver meldet, deels og siden ved Jordens Opgravning, da man har søgt efter Steen-Kull; Det verste derved er, at her ved Rønne skal efter Beretning, ingen Mare Halm vore, men alene de Die Riis og smaa Torn.

Landets Indfødde ere belevne, omgængelige, vittige og maneer-^{Indbygger-}lige, hvilket kommer meget deraf, at en stor Deel af Ungdommen, ^{nes}Naturel. baade fra Kiøbstæderne og fra Landet, gierne reise til Kiøbenhavn og andre fremmede Steder, deels for at tiene, deels for at øve sig i Seiladsen, da de siden efter nogle Aars Forløb komme tilbage og sætte sig ned i Landet, medbringende gierne, foruden nogle sammensankede Penge, baade Erfarenhed, Forstand, og civiliseret Væsen: Mange lade sig og med Lyst og Begierlighed antage i de Kongelige Troupes, baade til Hest og til Fods, da de til begge Dele ere meget beqveme, ligesom de og af Officererne i Særdeleshed

sø.

søges, formedelst deres Troskab, Hurtighed, samt gode Oeconomie; siden man sielden skal finde liderlige eller ryggesløse-iblant dem; De ere, i Almindelighed at tale, suilde i al deres Udferd, flygtige og beqveme til at udfinde adskillige Ting, og tillige behændige at fuld- føre dem; Der findes unge Dreng, som af egen naturlig Drift og Paafund, have besittet sig paa at skiære ud i Træ, og have bragt det saa vidt, at man skulde af deres Arbeide slutte, at de vir- kelig havde lært Billedhugger Professionen; Andre gjøre Commer- mands- Smeder- Muur- og andet Arbeide, som de have lært sig selv til, aleneste ved deres eget gode Memne, og ved Opagtning, hvorledes de have seet et og andet af deslige Arbeide, at være bleven forfærdiget; Blant andre, findes unge Mennesker, som ved egen Slid og Drift have gjort sig særdeles habile i Uhrmager Konsten, da de først af Træ, siden af Jern har bragt skionne Uhrverker tilvete, og paa det sidste ere komne saa vidt, at de har forfærdiget de skion- neste accurateste Stue-Uhrer af Jern, Staal og Messing, af det allerfineste og netteste Arbeide.

Den største Deel af Nationen er ellers meget hengiven til Sø- farten, hvorudi de skikke sig fortreffelig, baade i Henseende til den i dette Fald fornødne Hurtighed, saa og at kunde udstaae alle der- ved forefaldende Fatigver og Besværigheder.

I Juridiske Behandlinger ere de i Almindelighed meget mere forfarne, end den gemene Mand paa andre Steder pleier at være, hvortil ventelig er Marsag og Anledning, de mange paa Landet væ- rende Selveier-Gaarde, og de dermed annecterede Herligheder og Rettigheder.

Bønderne holde sig nettere i Klæde-Dragt, end de Siellands- ske, ere og mere fri og rafinerede.

Handwritten notes in the left margin, partially obscured by the main text block.

Handwritten notes at the bottom of the page, continuing the text or providing additional context.

I Almindelighed er Nationen nysgierig og meget for Selkaber og Visiter, helst Riobsted-Folkene; De gifte sig gierne tilig, ere derved og meget frugtbare; Der findes mange hoialdrende Folk, som derhos ere friske og rørige; De elske deres Fæderneland i en høj Grad, og ere meget paastaende paa deres Privilegier og gamle Skikke; De vide skiont at omgaaes med Gevær, for at kunde i paa-kommende Tilfælde staae en Siende imod, som vilde driste sig til at angribe Landet.

Indbrud, Tyverie, Mord og deslige grove Misgjerninger, kan fast ikke mindes at være skeet eller foregaaet paa Landet; Ligesom Overlast, Slagsmaale af Betydenhed, meget sielden høres; Derimod ere deres fleste Forseelser in Puncto Sexti.

Landets Indbyggere ere, naaget dets maadelige Begreb, meget Talrige, og skal efter en mig meddelet Efterretning, de Føddes, de Dødes, og de Sammenviedes Antal i Aarene 1742. 43. og 44. have været dette:

	Egteviiede	Føde	Døde
Anno 1742 . .	109 Par . .	464 . .	277
Anno 1743 . .	122	568 . .	334
Anno 1744 . .	288	228 . .	139

*vide Continuat. in di. Tillægg
Pag. 40.*

Trolovelser holdes her i Landet lige saa hoitidelige, ja snart mere hoitidelige end Brylluperne selv, for gammenn Mand.

Brylluperne helligholdes gemeenligen i tiltagende Maane Aaret igiennem, undtagen imellem Paaske- og Pindske-Festen, dog skeer det undertiden af Nød, at Brylluperne end og imellem disse to Fester anordnes, i sær naar Bruden har en vis Slags Aarsage til at ønske den Præstelige Copulation overstanden. I fordum Tider har været Skik, at Brudene bare Kroner paa deres Bryllups-Dag,

og dernæst af Brudgommen blev regaleret med en Hue; Kronerne vare af Sølv usforgylte, hvoraf endnu for en 30. Aars Tid siden en var tilovers, som forvaredes i Næ-Kirke-Bye Kirke; Af Huerne findes endnu adskillige tilbage, som til Amindelse af en og anden haves i Siemme; De ere meget store, for til spidse, bag til brede og høje, sammensatte af mange sorte fine Kniplinger, som en Art af Fontange, dog uden Hængler; Saadan en Brude-Hue, blev af Brudgommen allerførst foræret til hans Brud, Dagen efter Bryllups Dagen, og af ham sat paa hendes Hoved, for dermed at betegne, at hun nu var indtrædet i Kone-Lauget.

I Landet holdes det for en Ære og Skyldighed, at de Dødes Liig bæres til Kirke-Gaarden af deres nærmeste Paarørende, saaledes maa Børn hjælpe til med at bære deres Forældres Liig, og Manden sin afdøde Hustrues; Det eragtes og uanstændigt, at lade de Døde fiøre til Kirke-Gaarden, hvorfor de bære dem altid paa Skuldrene, Veien maa være saa lang som den vil.

Love.

Dette Lands Vedtægt og Love, i Henseende til Arv, er saaledes, at den yngste Søn arver sin Faders faste Eiendomme, og er den yngste Søn død, saa arver den næst yngste Søn, og saa fremdeles op ad, saa længe Sønner ere til; Men doer alle Sønnerne for Faderen, og han efterlader sig alene Døtre, saa arver den ældste Datter de faste Eiendomme, og maa løse de andre ud.

Adelskab.

Bornholm har sin Adels-Stand, lige saa vel som andre Lande, for sig i Særdeleshed, hvilket iblant andet sees af et gammelt Document af Aar 1433, som i det Lærde Danske Magazin Tom. III. pag. 229. under denne Titul er indført:

Vidnesbyrd af Bornholms Lands-Ting om Forløste for Peder Olsen Vabner ic. 1433.

En

Enhver veed, at hvor det Ord af Wapn, af Baaben, Bæb-
ner ic. efter et Navn i gamle Dage forekommer, betyder det en
Adelsmand som fører Baaben, eller haver Adelig Skjold og Stelm,
altsaa er i det ringeste Ni af dem, som nævnes i dette Brev, Ade-
lige Personer. Brevet lyder Ord efter andet saaledes:

Alle Man thette Breff see, eller høre læse, hilse Wii Per Bosen Lanz-
stingz Sachorare y Borendholm, Martin Martinson, Måns Thorkil-
son, Per Thorkilsson, Zannus Nielsson, Per Laurensøn aff Wapne,
Andirs Japesson, Abram Jensson, Ødhkil Andirson, Karl Olsson,
Drews Jensson, Kersten, Bønder y fornessnde Land, ewinnelighe meth
wor 3 Erræ. Rwingjøre wi alle Mæn, meth thetta wort Opna Breff,
ath wi wethirkenne oos hawe laweth erlecke Mæn, Alte Nielsson Lanz-
Sogth y fornessnde Land, Jes Zarbo aff Wapn, Zwysfogth, Jes
Mansson aff Wapn, Jes Persson aff Wapn, Per Nielsson aff Ute By
Soknaman i Altre Sogn, thet Per Olsson aff Wapn, boendes i Niclaus
Kirkere Sogn, skal aldrey seydha eller frydha latha oc ey patala Alte
Nielsson, Jes Zarbo, eller therras Arwinge, och ey therras Bwdh,
som ower ware y fornessnde Per Olssons Gardh, tha hans Gozs Skif-
tes, som for Brødith war for thet Mandrap, hwilketh hanwm y Røth-
na wethirfor. Item ath han aldregh skal Sine Søster wanelske, al-
ler hathe y Sæng eller y Sæthe, for then Wetherwilghe som hanwm
wetherfor for hænnas Brodhirs Døth.

Item skal han aldregh bære Swerdh eller Stekemæsz, eller no-
ker hans Thianare hans Werghe bærre eller føre æsther hannum, wethan
hans Zerstap behøwer eller tilsigher. Item skal aldregh Zwolgher hans
Swen, som meth war i fornessnde Mandrap, meth fornessnde Per Ol-
son y hans Tianiste ware, eller y fornessnde Land blive. Tiil mere
Wisse och Withnisbyrd ath swa tiilgangith och lawæth ær pa Røthna
Thing y gothe Mænz Nærwærilsses Aahørellse, tha hænge wi for-
nessnde af Wapne war Indseyle for thette Breff, och wi fornessnde laven-
dis Mæn Bønder y fornessnde Landh, som ikke Indseyle hawa, scrive
wor Merke høsz thesse nærwæringdis hængende Indseyle meth fornessnde

*Thet er ind i Lunde
Jens Sagfører (Ki-
siller, Assessor)*

*Er nok Enstem
Er nok Raekker Døgn
+ Ni corrupte Kalder Nyelarske*

7. Du skal (Stikkemærke)

Er nok Enstem

1433

Screwith och giwith pa Hammars Hwys Nar aesther wars Herres Sö
thilsse Tiidh MCDXXXIII. Löwerdaghen aesther alla Helghene Daggh.

Nu værende Amtmand paa Bornholm, Hr. Stats-Raad
Urne, har iblant andre tro- og merkwærdige Ting, Bornholms
Land angaaende, meddelet mig Stenpart af et gammelt Nobilita-
tions-Brev, udgivet Anno 1514. af Erke-Biskop Byrge til en vis
Jens Koefod, hvilken Adelige Familie endnu i Landet flourerer;
Jeg agter det værd, her at indrykke, og lyder det saaledes:

Wii BYRGE med Guds Naade Erke-Biskop i Lund, Sverriges För-
ste og Paven's Legat, Gjør hermed vitterligt, at vi af vor synderlig
Gunst og Naade, have taget, annammet og undfanget, og nu med
dette Vort Nabne-Brev tage, annamme og undfange Os Elskelige **Jens**
Koefod, hans Zustrue, Børn, Zion, Tienere og Godts, vørendes og
urørendes, udinden vor Biskopelige Zegn, Vern, Fred og Bestiermelse,
besynderligen at ville handthæve, forsvare og Dagtinge til ald Rette;
Og saasom bemelte **Jens Koefod**, der hidtil har været ufrie, og en Al-
mues-Mand, haver ladet sig finde udi denne Tog og Seide, som en
Brav og Tapper Zelt, til at slaae paa Vores og Riigens Siender, og
forsvaret Vores Land; Saa have Vi hannem for saadant hans troe
Tieneste og Tapperhed bevilliget og samtykt, saasom Vi og hannem med
dette Vort Nabne-Brev, bevillige og samtykke, at hand herefter skal væ-
re en frie Adelsmand, og haver derfor givet hannem dette paateignede
Adels-Vaaben som er: Et blaåt Spende udi et rødt Feldt,
og toe Horn oven i Hiemen; Zvilket Adelige Vaaben, hand,
hans Børn og Afkom, skulde nyde og beholde, og skal hand, hans Børn
og Esterkommere, saastremt de sig saaledes forholde, som han for den-
nem gjort haver, naar noget Rov og Bytte efter Krigen deeles, tage
lige Lod af det beste, som andre Riigens Adelsmand.

*Martin van Groenou, i'm d' Binnens,
Ei in d' Brev. D' Brev is een pag.
Eg. p. 111. in d' Brev. E. d' in d' Brev,
in d' Brev. d' in d' Brev. d' in d' Brev,
in d' Brev. d' in d' Brev. d' in d' Brev,
in d' Brev. d' in d' Brev. d' in d' Brev,
in d' Brev. d' in d' Brev. d' in d' Brev,
in d' Brev. d' in d' Brev. d' in d' Brev,
in d' Brev. d' in d' Brev. d' in d' Brev,
in d' Brev. d' in d' Brev. d' in d' Brev,
in d' Brev. d' in d' Brev. d' in d' Brev,
in d' Brev. d' in d' Brev. d' in d' Brev,
in d' Brev. d' in d' Brev. d' in d' Brev,*

p. 111. in d' Brev. d' in d' Brev,
in d' Brev. d' in d' Brev. d' in d' Brev,
in d' Brev. d' in d' Brev. d' in d' Brev,
in d' Brev. d' in d' Brev. d' in d' Brev,

Thi forbyde Vi Vore Biskopper, Ridder, og andre Adelsmand,
udi Vore Lande, fornesnte Os Elskelig **Jens Koefod**, paa saadan hans
Adels Frihed at hindre, eller udi nogen Naade Soffang at gjøre. Til
yder

ydermere Stadsfæstelse, have Vi ladet hængte Vores Secret her nedent under dette Brev, Ao. Dni. MDXIII den XIII Dag Junii.

Det denne ermelste Jens Koefod meddeelte Naaben, er saaledes:

Jeg finder og i forbenielte Danske Magazins 6. Tome pag. 58. et Aabet-Brev, af Kong FRIDERICH den Anden af 1565. om dem paa Bornholm, som give sig ud for Herremænd og ikke ere; Hvoraf atter sees, hvad Anseelse den Bornholmske Adels var udi; Brevet er saaledes:

Vi FRIDERICH then Anden 2c. Gøre alle vitterligt, at Vii ere kommen udi Forsfaring, hvorledes at mange paa Vort Landh Bornholm udgive thenom for Herremænd, og tilholde thenom ther sammesteds Adels Friheder, endog thet ikke er at bevise, ther med Vort och Kronens Rett och Rettighedh udi adskillige Maade forkrænkis; Och efterthi tilforrn i samme Sagh, er Breve udganget, och ther med er

set gienom Singre; Tha forbiude Dii endnu alle och hver, serdieles, ther paa Landet nogen Adels / Frihed at bruge, uden hand stieligen kand bevise, at hand er ægte fød af Adelen, eller och haver af fremsarne Koninger forhvervet Frihedh, findes nogen Seg mett Adels / Frihedh befatter, och thet, estersom forskrevet staar stieligen ikke bevises kand, och Vor och Cronens Rettighed ther over forkortes, skal Vor Besaf lingsmandh hannem therfore tiltale, och met Retten forfølge, och tha siden gange therom, hvad Loug och Ret er. Ther efter Seg hver kand vide at rette.

Datum Kispnehaffn then XXV. Daggh Novembr. 1565.

Rettergangs- Steder

I hver af de paa Landet varende fem Kiøbstæder, er et Rettergangs- Sted, og desuden holdes i Rønne, Vester Herreds- Ting; I Svanike, Øster Herreds- Ting; I Nerse, Sønder Herreds- Ting, og i Hasle, Nørre Herreds- Ting. Men i Nakirkebye holdes Lands- Tinget; Her foruden er Hammershusets Birke- Ting, som holdes i Sandvig; Derfra appelleres til Lands- Tinget, ligesom fra de andre Under- Retter; Samme Hammershusets Birke- Ting blev i forige Tider kaldet Hammershusets Broe- Ting, fordi at Retten holttes ved Broen paa Hammershus. Om Beskaffenheden det udkræver, kan videre fra Lands- Tinget appelleres til Kongens Høieste- Ret.

Ved Tilføjet
Rescript dat. d. 9. Octobr. 1680.
Rescript dat. d. 21. Martii 1681.
Religion.
man endnu her, ligesom paa mange andre Steder i Danmark, ad-
skillige Fodspor og Kiendetegn af Hedenskabet; Thi man finder neppe
en Høi paa Landet, hvor der jo er oprettet et Hedensk Altare af
store Kampe- Stene, hvoraf iblant andre Steder findes endeel i
Nakirke- Sogn, i Vester Maria- Sogn, i Clemmens, i
Ruths-
Rescript d. 12. Sept. 1701.
Notario

Egteskabs Sager blive ^{Engang} om Aaret af Amtmanden, Lands- Dommeren, Provsten, med tiltagne 2. eller 3. Præster, paadømte. ^{Engang} Religionen er den samme, som i ganske Danmark; Og ser man endnu her, ligesom paa mange andre Steder i Danmark, adskillige Fodspor og Kiendetegn af Hedenskabet; Thi man finder neppe en Høi paa Landet, hvor der jo er oprettet et Hedensk Altare af store Kampe- Stene, hvoraf iblant andre Steder findes endeel i Nakirke- Sogn, i Vester Maria- Sogn, i Clemmens, i Ruths- ^{Engang} Rescript d. 12. Sept. 1701. ^{Engang} Notario

Ruths = Sogner, og flere andre Steder, ja paa mange Høie findes vel 2. til 3. saadanne Altare.

Dette Bornholms Land, har adskillige gange forandret Herfskab. Fra Begyndelsen saa længe man veed, har det altid staaet under Kongerne af Danmark; Siden fik den Slaanske Erke-Biskop i det mindste den største Part af Landet under sin Gvalt.

Derneft blev det Erke-Bispen igien frataget, og lagt under sit rette Herfskab Kongen af Danmark.

Derefter kom det engang i forige Tider under Lybellerkes Herredomme; Men strax derpaa kom det igjen til Danmark; Siden blev det indtagen af de Svenske, men det varede kun kort, førend det igjen kom under Danmark, som og i vore Tider fører det retmæssige Herredom derover.

Stift-Amtmanden over Sielland, er tillige øverste Befalingsmand over Bornholm, saa vidt som hans Jurisdiction over Kiøbstæderne i Almindelighed er; Ligefom Landet i Henseende til de geistlige Ting, hører under Siellands Biskops-Stoel; Ellers er her stedse en Kongelig Commandant paa Landet, som har Opsigt med Krigs-Væsenet, saa og en Amtmand, som forestaaer de verdslige Ting, hvilke tvende Embeder undertiden under een Mand, en Militair Person ere combinerede, men nu, da dette skrives, forestaaes af tvende; Desuden en Lands-Dommer, hvilke trende Personer alle Tider boe i Landet.

Ab. Elats, Præsident og Amtmand, som sig, med Kongen allianceret, tilløb, og i Hvidenhallen, som sig, og for gavne person, lod i midten af Embedet, som sig, i Siedmødet, Præsident i Bergen, som sig.

Judbyggernes almindelige Privilegia, ere i sær fra Kong FRIDERICH den Anden som Anno 1577. gav dem Frihed, at alt salt Kiød, item Heste og andre firfødde Dyr, som de førte udaf Lan-

Af Bønder-Gaarde paa Landet, vare for faa Nar siden, nogle Kongen, andre Bønderne selv, arvelig tilhørende; Disse sidstes
 Tal var det største, og Kongens deraf den mindste Deel, men siden Bønder-
Gaarde.
 Anno 1744. ere alle Bønder-Gaarde i hele Landet Selv-Eier-Gaar-
 de, siden Hans Kongel. Majest. Høist-Salig Kong CHRISTIAN
 den Siette, i samme Nar lod bortfælge de, Hans Majest. paa Lan-
 det tilhørende Børnede og Fæste-Gaarde, samt de til Kongen
 formedelst Restancer hjemfaldne Selv-Eier-Gaarde; Saa at paa
 samme Tid bleve til Landets Indbyggere bortfolgte 220. Gaarde,
 nemlig 66. Selv-Eier-Gaarde, til Hans Majest. for Restancer
 hjemfaldne, samt 154. Børnede Gaarde, foruden saa kaldede Ca-
 niffe-Gaarden, og Myre-Gaarden i Nakers = Sogn; Lehus-
 Gaarden i Øster Laursker = Sogn, og Simle-Gaard i Klemens-
 ker = Sogn.

Landet har i fordum Tider, været inndelet i fire ^{Herred} Herreder, som efter Hvitfeldts Beretning i hans Bispe-Kronike kaldes: *Herreder. Hvitf. Bisp. Cr. p. 53.*
 Hasle = Herred, ^{*i Lørdam Sogn, men nu*} Mikkels = Herred, ^{*Kaldes nu, ligesom de ligge*} Hemmingers = Herred og ^{*til paa Landet, i Lørdam*} Rødne = Herred; Hvilke Navne ere siden forandrede til Synder, ^{*for Jørgen i Lørdam*} Nørre, Øster og Vester Herreder. ^{*og Stemmingen herunder, i Hvitfeldts Beretning l. c.*}

Disse Herreder have endnu i Henseende til den verdslige Juris-
 diction, hver sin Foged, men i Henseende til den Geistlige, er hele
 Landet indbegrebet under et Provste Herred.

Provstie.

Ellers er i Almindelighed ved Bornholm at merke, at det
 er sielden, at man paa Landet finder tvende Bønder-Gaarde tæt
 sammen, men de fleste, som i Navnet have Endelsen af Bye, lig-
 ge temmelig langt fra hinanden adskilte og omsprede, skjønt dog
 nogenledes paa et Strog.

Ofter-Her-
reds Kirke-
Sogne.

I Ofter-Herred ere disse tre Sogne, Ipsker-Sogn, Ofter
 Marker-Sogn, og Ofter Laursker-Sogn, som per Abbreviationem
 er det samme, som man vilde sige Ips-Kirke-Sogn, Ofter Ma-
 ria Kirke-Sogn, og Ofter Larses Kirke-Sogn; Noгле ere Ila-
 den Mening, at Resenius tager Feil, naar han kalder Ips-Kir-
 ke Templum Jacobi, siden Kirken i sit Sigill fører disse Ord:
 Sigillum Ecclesiæ Japetanæ, og at det skulde være rettere sagt Tem-
 plum Japetinæ, eller Japetanæ, end Jacobi, formenende end vi-
 dere, at de Nomina propria Japhet, Jeppe og Jacob ere ganske ad-
 skillige, fordi at naar nogen paa Landet heder Peder Ipsen, Hans
 Ipsen ic., som er Peder Jeppe's Son, Hans Jeppe's Son, og man
 taler om noget, som saadan en Mand tilhører, Gaard, Huus,
 Hest, Bogn og detslige, da af Landets egne indfødde ikke siges, det
 er Peder, eller Hans Ipsens, men det er Peder Ips, eller Hans
 Ips; De troe derfor, at i samme Hensende Kirken kaldes Ips-Kirke
 her paa Landet, som skulde være det samme, som Japhets eller Jep-
 pes Kirke, og at derfor Præsterne til Svanicke og St. Ips-
 Sogn i fordum Tider kaldtes og kaldede sig: Pastor Ecclesiæ Sva-
 nikenfis & Japetinæ, eller Japetanæ, eller Pastor Ecclesiæ Svaniken-
 fis & Japetiorum. Men Resenius tager her i ikke Feil, og har
 uden Tvil haft god Autoritet for sig.

Den som er hjemme i gamle Sager, bør vide, at Ip, Ib og
 Jep, er det samme som Jacob. Sigillet beviser intet, thi det sy-
 nes at være nyt, og Inscriptionen af forrige Seculi Smag. Hvo skul-
 de vel og den Japetus være, af hvilken baade denne og flere St. Ips-
 Kirker skulde have faaet Navn. St. Jacobus vide vi alle hvo var.
 Japetus er ogsaa et nyt Navn, og ikke grundet i Antiquiteten, men
 alene paafundet, siden man i nyere Tider har begyndt at gjøre Forskiel
 imellem Jep og Jacob. Desuden nævnes udtrykkeligen i et Docu-
 ment af 1429. Herr Anders Mikelson, Præst til Sancti Jacobs Kir-
 Borndeholm. Japhet er et Bibelsk Navn; men Jeppe,
 Jep,

Jep, Jeip, Ip, Ib, er alt et og det samme, som i Kraft af gamle Documenter, hedder Jacobus paa Latin; Derfor kaldes St. Jacobi Dag i gamle Calendere og endnu mangesteds i Provincerne Sanct Ib, eller Sancte Ibs-Dag, og de saa kaldede Ibs Skaller, hede paa Latin: Testæ St. Jacobi. Saaledes, naar en Mand fordum har haft det Navn Anders Ibsen eller Jepsen, er han useilbartigen i Latinske Documenter kaldet Andreas Jacobi &c.

Imidlertid er i Anledning af foromneste Navnes Abbreviation at merke, at det alene er Fremmede, som komme paa Landet at høre, der betiene sig af disse Talemaader, som Ipsker, Markker, Laursker, &c. og maa dermed ei confunderes Landets egen Talemaade. I anden Henseende, som med forberorte ingen Egenkab har, naar Folk paa Landet sige Nielska, Peersta, &c.; Thi saadan Endelse bruges alene, naar man nævner en Mandes Hustrue, men bruges aldrig, naar man taler eller nævner noget andet, som Manden er tilhørende; Saaledes siges: Der er Lars Nielska, Peder Ipska, Hans Peersta, i Steden for Lars Nielsens, Peder Ipsens, Hans Pedersens Hustrue; Men saaledes tales aldrig, naar man ellers nævner Mandens Huus, Ager, Eng, Dvæg, eller andet, hvad det end og kan være; Ligeledes Termination er meget brugelig i det Plat-Tydske Sprog, som for Exempel, naar der siges: Die Neumannsche, i Steden for des Neumanns Frau, die Schneidersche i Steden for des Schneiders Frau, og saa videre; Mueligen har Bornholmerne taget denne Idiotismus af Lübekkerne, for medelst den lange Omgang de havde med dem, da de besadde Landet; Ligesom adskillige Tydske Ord endnu paa Landet ere i Brug, saasom: Balde, snart, harren, hie, tøpe, &c.

I dette Øster Lærsker-Sogn ere de fornemteste Gaarde, Øster Lærsker Sogn.
 Lehn's Gaard, og Kronens Gaard.

Handwritten notes in a cursive script, likely a continuation of the text or a separate entry. The text is dense and difficult to decipher fully due to the cursive style and some fading. It appears to be a detailed account or list of land parcels, possibly related to the 'Gaarde' mentioned in the main text. Some legible words include 'Gaarde', 'Lærsker', 'Sogn', and 'Lehn's Gaard'. There are also some numbers and names that are partially visible.

I et Document af 1429. nævnes Bæra-Gaarden i Sancti Laurentis Kirke-Sogn paa Borendeholm, og i et andet af 1457. Rogalunde Gaard i St. Laurentii Sogn; circa 1530. nævnes ogsaa Roggelunds Gaard og Mølle i St. Laurentii Kirke-Sogn.

Sogne-Kirken er af en besynderlig Bygnings Maade, og ganske anderledes end Kirkerne i Almindelighed i Danmark bygges; Den er bygt som et rundt Taarn, og af samme Skikkelse findes desforuden her paa Landet endnu trende, nemlig: Nye-Lars-Kirke, Nye-Kirke, og St. Ols-Kirke.

*allene Løtten-Nicolas
i St. Nicolas Kirke*

Nogle mene, at samme Kirker skulle være byggede i de Hødenske eller andre gamle Tider, og at de skulle have tiest i de seener til Værn eller Casteller og Befæstnings Taarne, hvorhen enten Landsens Indbyggere kunde have baade selv retireret sig, saa og did hen bragt deres Penge samt kostbareste Meubler, og derfra forsvaret sig imod Søe-Roveres, saa vel som andre Fienders Indfald, eller og mueligen, i Fald Indbyggerne selv brugte saadant paa de Tider almindeligt Søe-Haandværk, de da ligeledes har betient sig af bemelte Taarne til Retirade, naar de bleve eftersatte af Contra-Parterne; Hvilken Gissning gieres af Bygningens Dannelselse og Indretning, som man slutter, at være til den Ende forsynet med de mange Skyde-Huller, som findes rundt omkring, hvor man med Buer og andet sligt da brugelig Bevær kunde staae og forsvare sig imod Fienden; Denne Gissning bestyrkes saa meget mere, naar man betragter disse Kirkers Situation, thi de ligge baade nogenledes fordelte i Landet, saa og nærmest ved visse bequæmelige Steder for Søarten eller Landgang; Hvorfra man da desto snarere kunde tage Retirade didhen, til at beskytte sig, eller derfra uformodentlig komme de i Land settende Fiender paa Halsen; Saledes er: 1) Øster Lars-Kirke nær Gudhiem Fiske-Leie og Vaade-Havn. 2) Nye Lars-Kirke nær Arnager Fiske-Leie og Bugt eller Havn. 3) Nye-

3) Nye-Kirke nær Rønne-Bye og Havn, og endelig 4) Ols-Kirke nær So-Staderne Allinge og Sandvig, samt Fisker-Læstet Teyn.

Da nu iblant disse fire Kirker, efter Resenii Beretning udi hans Manuscript om Bornholm, Nye-Kirke skal være bygget Ao. 1287. saa maa sligt være skeet enten af da regierende Kong **Erich Menved**, eller da værende Erke-Bisp **Johann Dross i Lund**, og Bygningen efter en af disse Herrers Befaling være bleven dannet og indrettet saaledes, som forbeholdt, til et Værn og Castel, i Henseende til den Tids Fejdes Uroe, og mange Judsald, som Kong **Erich** af Norge gjorde paa Danmark; Skulde i øvrigt saadan Gissning have nogen Grund, saa er venteligt, at alene den runde Part eller Taarnet af samme Kirke, først er bleven bygget, og siden derefter Choret eller Sang-Huset, som det her kaldes, med øvrigt være tilsat, og Bygningen saaledes til en Kirke indrettet.

Denne Øster Lærker Sogne-Kirke er iblant alle fire den største; Paa TAB. II. betegnes Grund-Tegning, Giennemsnit og Opstalt der af; Den er bygget, deels af Landets egen sorte Marmor, deels af huggen Kampe-Stene, og kan dens indvendige Skabning sees af Profilen. TAB. II.

Alter-Tablen i denne Kirke er med endeel Billedværk og Malning ziret, forestillende adskillige Bibelske Historier og Sprog; Nederst paa Tabellen paa høire Side staar denne Skrift:

Anno MDCV Insulæ hujus Gubernatore generoso viro Johanne Lindenow. Dno. de Oslef, Ecclesiæ hujus Pastore Laurentio Olai Fiono, Tabula hæc in Laudem Dei & Templi Ornamentum suis coloribus est depicta.

Pag. 191. P. 2. v. Hans Klüfgen.

Og paa den Venstre Side læses disse Linier:

Ao. MDCXXXIIX hujus Insulæ Terram Gubernante Generoso Viro Olivero Rosenkrantz Domino de Demestrup; Gregis hujus Pastore Thoma Michaelio W. (i. e.) Weile, hæc Tabula denuo depicta, figurisque certis adaucta.

*Denne Kildestein er en gammel
Kopie af den, som staaer i
Kirken paa nye af den
stærkt repareret A. 1758.*

Ved Skrifte-Stolen tet op til Alteret sees Hr. Jørgen Jensen Sodes Skilderie, tillige med hans Hustrues og trende Børns; Han var Sogne-Præst her til Menigheden i 28 Aar, og døde Aar 1700.

I Kirken findes en Fane ophængt til Andelse over Obrist Vendix von Gatten, han var Commandant og Amtmand her paa Landet, døde paa Leensgaard 1685. den 24 Martii; Hans Liig blev samme Aar af hans efterladte Frue Maria Lillienstiold bortflyttet til Bergen.

Paa Prædike-Stolen sees de fire Evangelister, med deres sædvanlige Tegn, saa og adskillige Bibelske Sprog paa Latin; Desuden staaer lige for Præsten, naar han træder op i Prædike-Stolen, disse Linier:

Cor, mentem, lingvam, dirige Christe meam.

Og lige for ham, naar han triner ned:

Taf Zellig Aand

For din Bistand

Gjør Ordet frugtbar, som

Udaf min Mund nu kom.

Neden for Alteret i den mellemste Gang, ligger en Liigsteen, hvorpaa staaer:

Denne Kirke, Guldens, Liig som Walden, Waldo Tom ligger nu Liigsten med Walden, Hr. Walden Walden. Laurentius Olai Medelbar, Verbi quondam diuini apud Laurentii et Gudrium Procofidelis pie in Dono obdormuit Ind. Cal. Jul. Anno MDCXX. Johanna Andrea F. Uxor eiusdem Mel. Quorum corpora hic solo mandauimus IX. Cal. 7to Anni pronomien.

Zr. Olle Nielsen Sonne, fød i Siælland 1626., kaldet til Sogner
 Præst her til Menigheden 1657., døde i sit Alders 46. Aar den
 29de Sept. 1672. *Ude Rønne Kirkes Journal, Copier, Bog, Nr. 100. S. 100. Introductio, 17. Binde, Præst: Ole Nielsen, Sogner; Moran alt, ha, forer 1657. af J. Thomsen*
 Næderst paa Stenen, læses disse Ord: *Logit, arcent*

Ut quos ante torus tumulus sit jungit & unus

Unus & in cœlis stat ut omnis amor.

Uden paa Kirke-Døren, læses disse Ord:

Meritum meum mors Mediatoris mei.

I Taarnet ere tvende Klokker, paa den største læses disse Ord:

H. Holger Rosencrantz den Velbyrdige Mand

Gubernator over Bornholms Land

Bevilgede mig at gjøre

Og mig til Laurs Kirke føre

Jeg ved min listige Stemme

Paaminde Eder, Guds Ord aldrig at glemme,

Min Factor Christen Larsen mon være

Mig lade støbe til Guds Ere;

Der mand monne skrive, 1640ve

Zr. Thomas Michelsen W. P. Nr. Lr. T. M.

Arndt Kleimond me fecit in Lübeck.

Neden om samme Klokke staar:

Venite ad Domini Domum, audite Christi Evangelium, col-
 ligite hic semen gratum, quod in vestrum Commodum cedat
 atqve gaudium sempiternum.

Paa den mindre Klokke læses denne Skrift:

Anno 1684. da Høyædle og Velbaarne Herre, Oberste Bendix von
 Hatten, var Ober-Commandant og Amtmand her over Landet;
 Og Sogne Præst her til Kirken var Zr. Jørgen Jensen Sode, er
 denne Klokke ved Poul Koefod oversført og ladet omstøbe til Guds
 Ere

x Ude Rønne Kirke, 1658, Introductio, 17. Binde, Præst: Ole Nielsen, Sogner; Moran alt, ha, forer 1657. af J. Thomsen
MDCXX. Johanna Sode, 17. Binde, Præst: Ole Nielsen, Sogner; Moran alt, ha, forer 1657. af J. Thomsen
medt 18. Jul. 17. Anni
Copier hic hanc manda

Pre og Øster Lars-Kirkes Meenighed til Beste; 2c. Arndt Klein-
mond me fecit Lübeck.

Uden for Kirkens Baaben-Huus, findes en gammel Steen med udhuggen Runisk Skrift, hvorpaa omtrent i midten sees et Kors, og der omkring en Linie af gamle Runiske Bogstaver; Samme Steen er halv tredie Allen høi, og en Allen bred; Paa TAB. III. Fig. I. er Forestillingen af Stenen betegnet, og de Runiske Bogstaver derpaa bemærket, saaledes som Skriften mig, af en til dens og andre Ting's Estersyn paa Bornholms-Land oversente Person, er indhændiget; Worm i hans Monument. Dan. forestiller denne Steen med dens Skrift pag. 235. Hans og min Aftegning med Bogstaverne komme ikke overens, saa jeg ei kan vide, enten paa hans eller paa min Side i Udcopieringen er skeet Forseelse; Rimeligen maa Worm, og ikke jeg, have ret, siden saa mange Aar, siden hans Tid, indtil nu, ere forbigangne, og ventelig i hans Tid Bogstaverne have været kiendeligere, endnu efter saa mange fleres Forløb; Maaſke, have vi og begge uret, allerhelst bemelte Autor selv tilstaaer paa foranferte Sted, at Tegningen meget bederved og mutilleret var ham til Hænde kommen; Imidlertid vil jeg her indrykke Wormii Aftegning af Skriften, og hans derover gjorde Forklaring, og er det vel, at Tingen ei er af større Betydenhed, end at man kan sige, at det er lige meget, hvilket er ret, siden ved Steens Benværelse aleneste Hayes Hensigt til at vise de fra Alderdommen overblevne Levninger; Wormii Skrift er denne:

TAB. III.
Fig. I.

ᚠᚱᚱ. ᚱᚱ. ᚱᚱ. ᚱᚱ. ᚱᚱ. ᚱᚱ. ᚱᚱ.
ᚱᚱ. ᚱᚱ. ᚱᚱ. ᚱᚱ. ᚱᚱ.

Hvilken Skrift han saaledes forklarer:

Vdkel rit stin estí Brudur aug sun Kunu sin.

Handwritten notes in a cursive script, likely a transcription or commentary on the runic text above. The text is dense and difficult to decipher due to the cursive style and some fading.

Udchilianus lapidem sculpsit in memoriam fratris & Nurus suæ.

Paa denne foromneste Kirkes-Gaard ligger paa hin Side af Baaben-Huset, paa Jorden, en gammel Begravelse Steen, af saadan Skabelse og Dannelse, som den paa ermette TAB. III. Fig. 2. er forestillet; Billedet som derpaa er udbugget, viser strax, at den er lagt over en Romersk Catolisk geistlig; Skriften der findes omkring Stenen, overlader jeg andre at oversætte, men Mars Tallet derpaa, sees tydelig at være 1373. Dmtrent Aar 1670. traf det sig, at til disse fire runde Kirker, paa engang vare fire Brodre, Præster, af det Familie Navn, Sode, Hr. Jørgen Sode, til Øster-Larster=Sogn; Hr. Hans Sode, til Nyter=Sogn; Hr. Christian Sode, til Olster=Sogn; Og Hr. Mads Sode, til Ny Larster=Sogn.

Fig. 2.

Inskribtion paa en N. ...

I samme Sogn er strax ved Havet en Lands-Bye, eller

Handwritten notes in Latin and Danish, including dates like 1373 and 1670, and names like Sode.

Fiske-Leie, imellem Biergene beliggende, kaldet Gudhiem, eller Gudium, quasi Gothiem, eller Gothers=Hiem, hvilken skal have sit Navn af Kong Guthi, hvis Søn Thielvarus, som før er meldet, allerførst opfant denne De; Han skal have landet paa dette Sted, og kaldede det derfor efter hans Faders Navn, Guthihiem. Stedet har sit eget Capelle, der ligger fra Byen for sig oppe paa en høi Klippe, her udi bliver om Søn- og Hellige-Dage, ligesom i andre Kirker paa Landet, holden Guds Tieneste; I dette Capelle findes en gammel Alter-Table, som med adskillige Helgeners Billeder er udprydet, men samme ere hverken malede eller forgyldte, og findes ei heller nogen Mars Tal derpaa.

Handwritten notes: Gudhiem. Inskription paa en ... Conf. Pag: 1.

Paa Kalken staer disse Ord:

Hunc calicem dedit Nicolaus Callé in honorem Annæ in æternam memoriam.

5

2f

Handwritten notes: Er forgyldt ...

Af hvilken Skrift sluttes, at Capellet i fordim Tider har havt Sanct Annam til Patronesse.

Paa Prædike-Stolen sees det Aarstal 1575., og paa den øverste Nvinde-Stoel 1581.

Capellet har kun een Klokke, som er støbt, da General Major West var Commandant og Amtmand, og Sogne-Præsten var Hr. Ole Togsverd.

I dette Sogn, er i forrige Tider funden en Guld-Mine; men ei af den Digtighed og Afgift, at Producten kunde erstatte Bekostningen; I Bobbe-Laen ved Gudhiem, saa vel som paa nogle andre Steder i Landet, findes af den bekiente Bolus rubra af den dunkle Art, som kommer overeens med den Armeniske.

Øster
Marker-
Sogn.

Øster Maria= eller Øster Marker= Sogn; kaldes i Documenter af 1403. og 1407. Parochia Beatæ virginis orientalis. Samme Tid tales om en Gaard og Vand-Mølle der i Sognet, som blev skødet til en Adelsmand Ormar Serlugson. Ao. 1448. findes Hr. Mickel Nielson, at have været Sogne-Præst til Øster Marie= Kirke. 1451. nævnes tvende Adelsmænd i Øster Maria= Kirke-Sogn, Age Nielson og Esbern Jul af Wapn. 1457. har Hr. Jens Turson været Præst til Øster Maria= Kirke-Sogn, og da udgivet et Document om en Messe at holde hver Løverdage, udi Sanctæ Margarete Capel i samme Sogn. Circa 1530. nævnes Naglegaard her i Sognet. Nu i samme Sogn ere de fornemteste Gaarder, Gadebyegaard og Gyldensgaard; Ved denne sidste beretter Worm i forberorte hans Skrift pag. 236. at der over en Aae, til Overgang for Fodgiengere, laae en Steen med Runisk Skrift ziret, ser Allen lang, en Allen bred og tyk; Denne har mit udfente Bud ikke mere kundet finde, saa at den ventelig er

Mindelig skal være minnet det Capel, le forrest mindes for nogle Aar siden paa Røderø nok inden for Naglegaard, som er blandt de gamle Gaarde i Sognet.

Nagle Gården som var i Naglegaard og den bygget af en Mand, Navnet Nagle, af hvilken Gården var i Aarhundrede. Den som var i Naglegaard og den bygget af en Mand, Navnet Nagle, af hvilken Gården var i Aarhundrede. Den som var i Naglegaard og den bygget af en Mand, Navnet Nagle, af hvilken Gården var i Aarhundrede.

Navnet ligger i Naglegaard, som er bygget af en Mand, Navnet Nagle, af hvilken Gården var i Aarhundrede. Den som var i Naglegaard og den bygget af en Mand, Navnet Nagle, af hvilken Gården var i Aarhundrede. Den som var i Naglegaard og den bygget af en Mand, Navnet Nagle, af hvilken Gården var i Aarhundrede.

borttagen, og til anden Brug og Nytte anvendt; Imidlertid sees Stenens Figur og Afbildning paa TAB. IV. Fig. I. og her dens Baaakrift og sammes Udtydning, saaledes som Worm paa foranførte Sted fremsætter den:

59. *Figurum elongum, angustum, acuminatum, rade inscriptione liberata, p. 10. n. 1. quod olim inde hauri p. 10. n. 1. acervi conspicitur, sicut fuisse, ar. bitantur acolarum pleriq. Lippi aut catuque quadrangulis, ipse rotab. acuto, plane archibet ileam. Fig. I. Inscriptionis quantum quidem affeque licuit, hic videtur fuisse tenor.*

BNA. NT. RINA. NTIT. FTIA.
 INPI. PALOR. NIT. FNPIAT.
 PRIATR. *IABI. NIAN. *AKI.

Bufa lit rifa stin eftir Evkil fadur sin, gudiati Krister hialpi Sialu hans.

Bufa Lapidem hunc posuit in memoriam Euchilli Patris sui; Optime Christe animam ejus juva!

Altaret i Ofter Maria = Kirke er af Træ, med endeel Billed:Verk prydet, iblant hvilke sees trende Billeder, dannede for oven som Mennesker, og neden som Fiske; Ellers findes endeel Bibelske Historier, saa og de fire Evangelister derpaa afmalede, saa og denne Skrift:

1662. TABella hæc est renovat. Pastore Laurentio Jani Wellegio.

Paa Alter: Bordet staar udskaaen:

Nicolaus Michaelius Ripens. 1625.

Paa Foden af Kalken, som er af Sølv, er et lidet stobt og forgyldt Mariae Billede med Barnet, hvor under læses disse Ord:

Help Gott onde Maria! *gracia helg hveb help ghot de Maria*

Paa et af Pulpiturene, ere disse Ord udhuggede:

Zr. Morten Emanuel Pastor; Mbens Jpsøn, og Moens Larson, Kirke Værgere 1592.

Am. Birkens Communitets Reparation 2den 1775 blev om Læs. D. 11den i Marts, sammegjort et nyt Regn. Regnum St. Proksts mig paa en Bænk tilhørende og dog indtægtsløs, som har vint frugt i et halvt Aar. ANNO MDLXI HANS NELSEN OK SASER TRVEDSEN DIVORE FRVE VERG. NELS MÅNSEN LÅSE MÅNSEN KERK VERG OK DAA VÅR HER HANS PREST HER. No. 1775 det Læs. FRVE. med vortrigt vilde sig, som vilde staa. Som vil ikke vinne sig for at forsvinde. FORRETS. 1775 det Læs.

Og et andet Sted derpaa malet:

Pastor Eccles. Nicolaus Michaelius Ripensis; Kirke/Værgere, Moens
Larfön, Kasten Jörgensön, 1636.

Under Hvelvingen i Kirken sees malet: C. 4. 1636.

Prædike-Stolen er ziret med endeel Billedhugger-Berk, som
forestiller Christi Korsfæstelse, Opstandelse, og Himmelfart, derhos
sees det Kongel. Vaaben, hvor under staar:

FRIDERICUS 2den 1596. med Symbolo: Meine Hoffnung zu
GOTT allein.

Øverst paa Prædike-Stolen, læses et Vers i det Græske
Sprog, som neden til findes udttydet paa Latin, saaledes:

Politicus quærit gloriam in Mundo, Christianus quærit salutem in Cælo.

Og over denne Sentents sees Hr. Holger Rosenkrantses
og Frues Leene Gyldenstiernes Vaabener med Aars-Tal 1637.

Paa Opgangen til Prædike-Stolen, viser sig disse Ord:

CRIST. 4. Dan. & Norveg. Rex. 1637.

Tillige med det Kongelige Vaaben og Symbolo:

Regna firmat Pietas.

Paa et gammelt forfaldet Monument i Kirken, kan endnu
dette læses:

Denne Table er opsat til Ærlig og Velagte Mands Peder Koe-
foeds Iuhommelse, som blev fød Aar efter Guds Byrd 1548,
og døde 1616.

Paa et andet Epitaphio sees den fra Pringensfiolds Tid,
navnkundige Jens Koefoeds Skilderie malet, som siden blev Ca-
pitaine paa Landet, tillige med hans tvende Hustruer og 24 Børn,
tolv Sønnen og tolv Døttre, med hosføiede trende Vaabener, nem-
lig:

lig: Mandens eget med et Spende, hans første Hustrues med et grønt Træ, og hans anden Hustrues, med et Blomster i Skjoldet, som kaldes Ackeleye, af Juelens Familie *fra 1711*

Derunder staaer denne Skrift:

Ao. 1653. den 3. Nov. er hans Kongl. Maysts. Velbestalter Capitaine, Velædle og Mandhafte Jens Koefoed Pederson, Kommen i Egtefæb med Uelig, Dydig og Gud, Elstende Nøe, Margrete Sandersdatter, og levede de tilsammen i 27. Aar, og avlede 21. Børn. Ao. 1678. den 28. Julii hensov hun udi 37. Aar, udi hendes Alders 43. Aar, 10. Uger og 1. Dag. Ao. 1680. den 19. Junii, er Velædle Hr. Capit. anden gang Kommen i Egtefæb med Uelig og Velbyrdige Tomfrue Elisabeth Ackeleye, og har Gud deres Egtefæb med trende Børn velsignet.

*# Jæn nora Rommu færd
fil sin Morbrors Christian
Macca bous paa Bortholm i
Kjøber Bogen.*

Det merkes herved, at denne Navnkundige Jens Koefoed, hvis Navn ofte i den Bornholmske Historie forekommer, bragte det saa vidt ved sin Tapperhed, at fra Rytter, som han var Aar 1658. ved Ritmester Knud Urnes Compagnie, som den gang laa indquarteret i Solding, han Aar 1661. blev Kongelig Bestalter Capitaine, *fra Bortholm om i* National Infanteriet.

*om Landets Infanteri fra
den 1668.*

x i Kjøge

Over forhemelte hans Epitaphio hænger en Fane, hvorpaa er tegnet Capit. Jens Koefoeds Fødsel i Rønne Ao. 1628., og hans Død paa Maglegaard den 4. Julii 1691., i hans Alders 63. Aar.

Over Prædike-Stolen hænger en anden Fane, derpaa sees et Vaaben med en Koe-Fod i Skjoldet, og denne Inscription:

Derunder hviler Velædle Herre Capitaine Hans Madsen Koefoed, født 1634. Juule Aften, død 1704. den 1te Febr.

*Udi mit Manuskript om
Hr. Koefoeds Familie pag. 44,
hvortil 23 Jan. - Jæn nora
er fra Holst, Gammeln, 1723
Linne, Gammeln i Aker, marce
Jæn og ni af det nobilitets
Herre Hags mindspændt i Aker,
bort.*

Endnu findes i Kirken en Fane ophængt, hvorpaa ligeledes er et Vaaben, med en Koe-Fod i Skjoldet, hvorpaa staaer:

Herunder hviler Hans Kongel. Maysts. til Danmark og Norge
Bestalter Major Claus Koefoed 2c. fød den 7. Julij 1663., døde den
11te Febr. 1743., i hans Alders 84. Aar. *Har en Jule af rund metal
flugt Kølpeden*

Paa et af Kirke-Vindverne er en Rude, hvorpaa med ind-
brændt Farve, endnu meget vel bevaret, staaer saaledes:

Fridericus 2. Dan. & Norv. Rex 1588.

Og paa en anden Rude tætt ved:

Sophia Dan. & Norw. Regina 1588.

Paa en anden Rude i et Vindve tværs over fore:

Falck Gøe til Skiersöen 1588. Maren Krabbe Iversdatter 1588.

Paa en Liig-Steen lige for Alteret er følgende Skrift ud-
hugget:

Her ligger begravet den Zæderlig og Værdige Mand, Antonius
Olfson, Sogne-Præst udi Øster Markes-Sogn, og Provst paa
Boringholm, som heden søvnede i Herren den 21de Octobr. 1621.

Paa en anden Liig-Steen næst ved forovnmelte, findes øverst
fire runde Kobber-Plader i Stenen indlagde, paa hvilke de fire
Evangelisters Tegne med hofsatte Bogstaver S. M. S. M. &c. ere ud-
gravede. Midt paa Stenen ere tre andre Kobber-Plader ind-
satte, i den første staaer de Bogstaver P. K. med en Koe-Fod i Va-
benet; I den anden E. H. D. G. med et Vaaben, som formodent-
lig er de Gagers Vaaben; Og paa den tredje J. P. H. D. med
et andet Vaaben; Rundt om Stenen staaer:

Denne Steen tilhører Peder Koefoed og hans rette Arvinger An-
no Dni. 1593.

Neden under Vaabenerne staaer:

Anno 1585. den 19de August. Maaned, døde Salig Peder Koefoed.

Paa en sprukken og ubrugelig Klokke, som staaer i Waaben-
Huset, læses overst disse Ord:

Salige ere de, som høre Guds Ord.

Og neden under:

1725. Rege Frid. 4. Gubernat. Nicol. West. Past. Clemen
Funch, curat. Johanne Low.

Paa den siden Klokke i Taarnet, staaer det Aars-Tal 1604.

I øvrigt merkes, at Kirke-Taarnets Fløj, er en flagt Ørn,
som giver Anledning at slutte, at samme i de Lybskes Tid er opsat.

Det tredie Sogn i dette Herred, er Ipsker-Sogn, eller ^{Ibsker-} Ibs
Kirke-Sogn, Parochia Sancti Jacobi; 1429. har Hr. An- ^{Sogn.}
ders Michelson været Sogne-Præst til Sancti Jacobs Kirke
paa Borndeholm. Og 1457. nævnes Hr. Thord Jepsen, Præst
ad St. Jeps Kirke paa Borneholm. Samme Aar findes en
Adelsmand, Peder Svensson af Wabn, at have boet i Sancti
Jeps Sogn. Kirken fører ligesom tilforn meldet er, i sit Sigil-

lo disse Ord:
Sigillum Ecclesie Japeranæ.

Til dette Sogn hører Swanicke Klosteds Kirke, som et
Anner, og begges Guds Tjeneste besørger ved een Præst. I sam-
me Sogn har i fordum Tider været et Capelle, kaldet St. An-
ders Capelle, hvilket nu ikke mere er til.

De mærkværdigste Gaarde i Sognet ere Skovsholm, Fren-
negaard, og Rosengaard; Circa 1530. nævnes, foruden Freg-
ne Gaard, ogsaa Paradis Gaard, Kuseby, Kræge Gaard,
og Ledie Gaard, udi Sancti Jeps Sogn.

*f. h. i gl. Sags, man
er minde i sig. Rigt. Tryk
at f. h. i h. t.*

*Man skal vide at
der for sig og for sig
de gaarde, og for sig*

*Man skal vide at
der for sig og for sig
de gaarde, og for sig*

*Man skal vide at
der for sig og for sig
de gaarde, og for sig*

*Man skal vide at
der for sig og for sig
de gaarde, og for sig*

*Man skal vide at
der for sig og for sig
de gaarde, og for sig*

*Man skal vide at
der for sig og for sig
de gaarde, og for sig*

*Man skal vide at
der for sig og for sig
de gaarde, og for sig*

*Man skal vide at
der for sig og for sig
de gaarde, og for sig*

*Man skal vide at
der for sig og for sig
de gaarde, og for sig*

*Man skal vide at
der for sig og for sig
de gaarde, og for sig*

*Man skal vide at
der for sig og for sig
de gaarde, og for sig*

Alteret i denne Kirke er zirlig, med Billedverk og Maling, og findes derpaa nogle Inscriptiøner, som ei har noget Betydeligt i sig, undtagen denne, som viser, naar Alter-Tablen er bygget og fornyet, saaledes:

Erecta 1614. Renov. Ao. 1739. Rege CHRISTIANO SEXTO;
Præside Nicolao West, Episcopo Petro Hersleb, Pastore
Jacobo Prah, Curatore Petro Ipsen, Piæ. Henrico Möhl.

Findes og en gammel casset Alter-Table i Kirken ophængt, hvorpaa er forestillet Mariæ Bebudelses Historie; Christi Fødsel, og de Hellige Tre Kongers Obring; Desuden forestilles et sygt Menneske, ligesom in agone mortis, hvorved blant andre staar en Person, som holder en Bog i Haanden over den Syge; Alt dette er af Billedhugger-Verk, stærk forgyldt.

Paa Pulpiturerne sees de tolv Apostler afmalede, og derved disse Ord:

Anno: VoX Christi VoCat Veni DVM Vires SinVnt;
Reg. CHR. 6. Præside Grusse, Præf. Inf. Urne, Episc.
Hersleb, Past. Prah. Piæ. H. Kofod. *+ Ob. og Comand*
hvoraf udkommer det Aars-Tal 1745.

Ved Alteret sees et Fad af mørke blaa Marmor, som i de Romerske Catholiske Tider formodentlig har staaet inden for Kirke-Døren, og været brugt til Vie-Band.

Under Kirke-Løftet findes trende Sauer ophængte, paa den ene læses denne Skrift:

Sans Kongel. Mayests. til Danmark og Norge, Velbestaltet
Capitaine over det fjerde National Compagnie paa Bornholm, Vels
ædle og Mandhaste Christen Nielsen, fød 1655. den 12te May;
Døde den 20. Januar. 1727. udi sin Alders 72. Aar.

Paa den anden sees disse Ord:

Hans Kongel. Maysts. til Danmark og Norge, bestalter Capitaine, over et Compagnie Provincial til Fods, i Sønderherred paa Bornholm, Velcædle og Velbyrdige Mand, Christian Maccabæus til Schousholm, som døde der den 28de Dec. 1687. i hans Alders 53. Aar, 4. Maaneder, 3. Uger, 5. Dage.

I Jordens Gruus en liden Boe, maa Graven mig affpæle,
Mit Kammer affsids fra Uroe, til Støv mig skal henstæde
Mens Sielen nyder Himmel-Rum, did Legemet skal styrte,
Naar jeg opvaagner af min Slum, O! hvilket herlig Bytte.

Paa den tredie læses disse Ord:

Her hviler den Edle og Mandhaste Hans Kiøller, Kongel. Maysts. til Danmark og Norge bestalter Fendrich over Synderherreds Compagnie, under Mandhaste Capitaine Jens Koefods Commando, og haver gjort Tieneste under samme Compagnie i 30. Aar, er fød paa Kiøllere-Gaarden i Ipsker-Sogn Aar 1642., og døde paa samme Gaard den 6. Decembr. Ao. 1689. udi hans Alders 47. Aar 2c.

Paa den store Klokke findes denne Skrift:

Der CHRISTIAN den Fierde god
Danmarks Rige forestod
Og Jylland var, ved Krigsmænds Magt
Af Kæyserens Solt, nær ødelagt,
Da er jeg støbt i samme Aar
Tallet viis og understaaer:
Ao. 1628. Julij 26.

Paa samme Klokke sees og paa tvende Steder Christus paa Korset, med Maria og Johanne ved Siderne, og endnu denne Skrift:

Paa Bornholm i Ipsker-Sogn
Der er jeg støbt, er hver bevogn

Holger Rosencrantz Slots / Herre daa
 At jeg blev støbt tilstæde maa
 Hr. Michel Nielsen var Præst i den Tiid
 Kort Kleimen Lübst, støbte mig med Gliid.
 Kirkeværgen, Claus Kiøller, og Keiber Michelsen,

Paa den lille Klokke læses disse Ord :

Der Konning FRIDERICH den Tredie god
 Danmarkes Riige forestod
 Og Bornholm under Sædlands Stift *Niigt*
 Ved Kongelig Befalning var henvigt,
 Doctor Hans Svane Erke / Bisp sand
 Over Danmarkes og Norges Riige og Land
 Hr. Michel Nielsen Sogne / Præst
 I Ibs - Kirke prættkes den Zellig L. E. S. D. T.
 Da er jeg udi Lübeck det Aar
 Støbt som Tallet viis, understaaer.

1663.

I dette Ipsker = Sogn paa en Ager, kaldet **Sortmulde**,
 ere ofte ved Pløining opgravede hele **Guld - Klumper** eller Stykker,
 og blev for faa Aar siden, sent til det Kongel. Kunst - Kammer i
 Kiøbenhavn, en **Guld - Stang**, funden af en fattig Mand, boende
 i **Svanike**; Paa samme Sted, ere og ofte fundne tykke **Guld -**
Mynter, med adskillige Figurer og Billeder paa, saa og Mynter
 af Guld, saa tynde som et Blad, af adskillige Figurer.

Vester - Her-
 red.

Vester - Herred har fire Kirke - Sogne, nemlig: **Nicolai**,
Nilai, eller saa kaldede **Nye Larsker**, **Knudsker**, **Nyeker**, og
 Vester **Marker = Sogn**.

Nye Larsker = Sogns Kirke, (som den uretteligen kaldes;)
 Thi **Nilaus Kirke - Sogn** eller **Sancti Nicolai**, er dens rette Navn
 efter

efter gamle Skrifter af 1528. 1530.) er i en Cirkel-Rund Figur; ligesom Oster Larsker-Kirke, og næsten af lige Skabning som den; Dens Afbildning sees i Grundtegnung og Opstalt paa TAB. II. den er af huggen Kampe-Stene bygget, har tvende Hvelvinger, en over den anden; Midt i Kirken staaer en rund massiv Pille, som hjælper at bære bemelte tvende Hvelvinger.

Alter-Tablen i denne Kirke er af glat Træ-Arbejde, udziret med Malning og Forgylning, derpaa læses denne Inscription:

Hæc Tabula renovata est Gubernatore Joh. Gotfr. von Sche-pelern; Præfecto Joh. Christiano Urne, Episcopis Petro Hersleb & Ludovico Harboe; Præposito Jano Thanch, Pa-store Joh. Severino Whitte. Anno MDCCLIV.

Paa en Table ved Alteret læses følgende Opskrifter:

Anno 1619. døde Sal. Zr. Anders Michelsen, Sogne/Præst til Nye Iai-Kirke.

Anno 1638. døde Sal. Zr. Baltzer Thomesen, Sogne/Præst til S. N. Kirke.

Credo videre Bona Domini in Terra Viventium

Mente Deo defixus Janus Joh. Kyfiur Selandus, nat. 1609!

Kyfius, Vid. Pag. 192.

Paa Messing Fadet i Funten, som rimeligen i forduum Ti-der til anden Brug har været forfærdiget, læses disse Ord:

Marcus Tullius Cic. Procons.

Paa den Vestre Kirke-Muur læses denne Skrift:

Ao. 1661. Paaste Mandag, fald den Vestre Muur ned uden til ved denne Sancte Nicolai Kirke, som kostede 400. Slette Daler igien at opbygge, og da var den Hæderlige og Vællærde Mand Mads Michelsen, Sogne/Præst, som døde den 30. Sept. Ao. 1663, og Velagte Mand Mads Hinse Kirke/Værger

32

Handwritten notes in a cursive script, likely a transcription or commentary on the printed text. It includes phrases like 'Paa Messing Fadet i Funten', 'Paa den Vestre Kirke-Muur', and 'Ao. 1661. Paaste Mandag'. The text is dense and difficult to read due to the cursive style.

Paa en Fane, som hænger i Kirken staaer denne Skrift:

Herunder hviler Hans Kongel. Maysts. til Danmark og Norge
Bestalter Capitaine ved det tredie National Compagnie her paa Landet,
Velædle Sal. Hans Koefod Hansen til Myregaard, fød Ao.
1655., tiert for Under- og Over-Officier her paa Landet Bornholm
udi 45. Aar, døde Ao. 1728. udi hans Alders 73 Aar.

Paa Kirkens Pulpitur staaer:

Hvad Sted du udi Kirken har, hvor du dig end vil sætte
Ved Gulvet eller Hvelvingen, du vist maa vide dette,
At om du ey dit Sind, din Lyst, fra Jorden faaer opdraget
Til Himmelen og Hærens Ord, da bliver du bedraget.
Slyv derfor op i Jesu Navn, med Siel, med Sind og Hierte
Til Livets Vey til Himmelen, tænk paa din Synd med Smerte.
Gaf hen til Jesum søg i ham, din Fred, dit Liv, din Ere.
See! dette er, alt hvad du her, af Ordet har at lære.

Paa den største Klokke staaer:

Mathias Benningk me fecit; Laudate Deum in
Cimbali bene Sonantibus: jubilationibus, Ao. 1580.

Paa den liden Klokke:

Kong FRIDERICH den Sierde, Gouverneur Voldemar Reetz, Sogne-
Præst Herman Jørgensen Sode, paa Bornholm.

Naar Klokken flinger høyt, I tør ey blive bange,
Men tænker, Tiden er til Hærens Huus at gange;
Thi Hæren kommer snart med sin Basune-Lyd,
Og vækker os af Støv, til evig Himmel-Spyd.

Paa en liden Ligg-Steen paa Kirke-Gaarden staaer:

Arida Petræi tenet hic Lapis ossa Parentis, *Thil uol vedder h. Jørgensen*
Et Natæ, quorum spiritus astra fovent! *vid. Pag. 192.*
Zensvønde - - 8. Septembr.

I Paa.

69 *Purpureum marmor Oelandicum
representat saxum, cuius anguli ab-
rupti, inaequalem nobis relinquent
figuram, quo quo longius exten-
dit, quatuor superat orbis, qua lo-
TAB. V. fig. vnam. Sic & Cleba ter-
Fig. 3. gena obtutum et in gloriam
faciunt; sed post acrii Reparationem
et legendium oculis obis. Scrip-
tenorem non facile quibus
redding. Saalwe Worm.*

I Baaben-Huset i denne Kirke, ligger en gammel Steen med Runisk Skrift, af saadan Dannelselse, som paa TAB. V. ved Fig. 3. forestilles, hvis Størelse kan skønnes af den paa samme Blad staaende Maale. Stof.

Uden for Kirken findes atter ved Baaben-Huset en anden, ligedan merkvaerdig gammel Steen, hvis Afbilding og Skrift sees paa samme TAB. V. ved Fig. 4. Men Worm og jeg kommer lige saaledet overeens med Skriftens Aftegnelse paa disse tvende Steene, som ved den først bemelte ved Ofter Larsker-Kirke. Jeg vil derfor indrykke Skriften, saaledes som Worm anfører den, overladende til andre at skønne, hvilken af Copierne er den retteste. Saaledes beretter han, at Skriften paa Fig. 3. er denne:

Abrupta dextri lateris particula, quam minus exacte expressit, sed horum supra exhibetur.

ΛΙΠΡ. ΓΙΤ. ΡΗΛ. ΙΤΗΙ. ΙΡΤΙΛ.
ΛΠΛΡΒ. ΙΛΡΙΠ. ΙΠΠΛΡ. ΠΡ.
ΙΡΤΡ. ΚΑΠΠ. ΨΑΠΡ. ΑΛΛΙΡ.

Asur lit refa Stein eftir Alvard jadilu sunar ug eftir Hauti modur Alask.

Asur lapidem erigi curavit Ilvardo jadilu filio & Hautæ Matri Aslaci.

Skriften paa Fig. 4. anfører han saaledes:

ΡΑΒΠ. ΙΠΠΙ. ΡΗΠΠ. ΙΤΗΙ.
ΡΙΠ. ΙΡΤΙΡ. ΒΙΠΠ. ΙΠΠ. ΙΠ.
ΡΠΒ. ΡΠΠΠ. ΚΑΠΠ. ΚΑΠΠ. ΑΠ.
ΑΠΡ. ΙΠΠ. ΨΙΠ.

Kobu svein reifti Stein dine eftir Bausa sun sin Gud Trutin hialpi hans ant aug sila mina.

Kobu Sveno Lapidem hunc posuit Baufo Filio suo - Bone Deus
juva eius spiritum & animam meam.

Om de øvrige Ord, som sees paa Stenen, melder Worm
Intet, men Resenius i hans Manuscript antegner dem saaledes:
Idanis Tubim vard is rostu aolla.

Men deres Udtolkning overlader jeg til andres Efterforskning.

** Annulis apud Lapidat
Jornen. Lapidat og som Knudsker
Amtet af A: 1690. Sogn.
og grundet af Dronningens
Sønt. Sognet Lapidat i sin
amman. Conf. pag: 176.*

I Knudsker = Sogn, ligger Landets Hoved-Stad Rønne,
om hvilken, saa vel som de øvrige Kjøbstæder, videre her neden skal
tales.

I dette Sogns Kirke er Alter-Tavlen zirlig og vel bevaret,
derpaa læses blant andet, disse Ord:

*Lapidat man nok Hending Sag
ge, som blev paa Almegaard og
Liggen begraven i Rønne Kirke, indt.
Jensens, var Dødsen N: 45. 6. et 7. hove
indt. Lige som i Rønne N: 1562.
Vid. Tillegget pag: 8.*

Anno 1596., da gav Jörgen Gagge og hans Zustrue Mette Peder
Hansdaatter denne Tavle til St. Knuds Kirke.

Bege Sivernes Daabener staaer der ved udhugne.

Messe-Haglen er meget gammel, og den rareste og kostbare-
ste paa Landet, er ventelig en Rest endnu fra de Romerske Catholi-
ske Tiders Pragt; Den er af blaa Fleiel, med store derudi væve-
de Blomster af Guld, derpaa er syet et Kors, over to Alen lang,
og en Fierdendeel Alen breed, hvilket Kors med Guld-Traad, og
allehaande farvede Siler i forholdet Arbeide er broderet; Paa sam-
me Kors forestilles fra overst til nederst fire staaende Billeder. Det
allerøverste forestiller vor H:Erre Christum; Det andet et Fruen-
timmer heldende sig paa Fæstet af et paa Spidsen staaende langt
draged Sværd, havende derhos neden ved Foden et halvt Hiul lig-
gende; Det tredie forestiller ligeledes et Fruentimmer, med en op-
luffet Bog i den høire Haand, og i den venstre et Sverd igiennem
Brystet; Det fierde og allernederste, er og et Fruentimmer med en
Spand

Spand i den høire Haand; Paa høire Side af Christ Billede atter et Fruentimmer, holdende en Kulle paa Skuldrene; Paa venstre Side, et andet Fruentimmer, holdende et Taarn; Yderst paa høire Side en Mands Person, holdende i høire Haand en Biskops Stav, og i den venstre Haand et Riis; Og endelig yderst paa venstre Side, en Biskop med sin Stav i den ene, og en Kirke med Taarn paa, i den anden Haand; Klæderne af alle disse Figurer ere overmaade nette, med allehaande farved Silke udshede, og hisset og her sees endnu nogle ægte Perler tilovers, af de, hvormed de have været udstafferede; Men ellers findes derpaa hverken Navn, Baaben, Mars-Tal eller andet Kiendetegn, hvoraf dets Alder kunde sluttes og skønnes.

I en liden Niche eller Hulsning i Kirke-Muren, staaer et af Træ udbugget Billede, omtrent to Alen høi; Det er iført Kongelig Dragt, har en Krone paa Hovedet, sidder paa en Lehne-Stol, og holder fire Kugler i den venstre Haand, den høire Haand er beskadiget, men synes at have været opløstet og have baaret et Scepter.

Efter gamle Folkes Sigende, skal denne Niche tilforn have været tilsluttet med Døre for; Billedet skal forestille St. Knud, som Kirkens Patron, det er forsynet med et vældigt Skjæg, som naaer langt ned paa Brystet, og er ellers over og over sterkt forgyldt.

Paa den Nordre Kirke-Muur sees endnu heel tydelig med smukke Vand-Farver udført: **Johan Diderich von Wetbergs** og Frue **Cidsele Grubbes** fuldkomne Adelige Baabener, med Mars-Tal 1685. samt hans Symbolum:

Arte & Marte, per utraqve Virtus.

Naa bund, som er i Lovchielm / for sin Lørdag Hans Broder / Hans A. 1699 / af J. M. Kongen
Kædet ved paa samme Muur sees atter tvende Baabener, ligesledes med Vand-Farver malede, som man slutter at vee-
re den gang værende Ober-Commandant og Amtmand i Løwen-
hielms og Frues Baabener; Oven over staaer Kong FRIDERICH
den Tredies Chifre, med Krone over, og Symbolo.

Et Kædet med rødt Gulv, dækket paa Næsten midt i Kirken paa Muren, sees atter tvende Baabener, ligesledes med Vand-Farver malede, som man slutter at vee-
re den gang værende Ober-Commandant og Amtmand i Løwen-
hielms og Frues Baabener; Oven over staaer Kong FRIDERICH
den Tredies Chifre, med Krone over, og Symbolo.

Tæt ved paa samme Muur sees atter tvende Baabener, det
paa høire Side er ukiendeligt, det paa Venstre Side har en for-
gyldt Stjerne i hvidt Feldt; Navn eller Mars-Tal findes ei derved,
aleneste disse Ord ere kiendelige:

Nec temerè nec timide. Atter naar Lovchielms Symbolum
vidi. 112.

Man slutter, at det er Amtmand Holger Rosencranzes
og Frues Lene Gyldenstiernes Baabener. Oven over er Kong
CHRISTIAN den Fierdes Chifre, med den Kongelige Krone over.

Paa Pulpituret i Kirken læses denne Skrift:

Anno 1639. den 8de Junii er denne Lægtene mod Kirken formalet,
Konning CHRISTIAN den Sierde regjerede; Slots-Herre Holger
Rosencrantz, Bispnen Doctor Peder Winstrup, Provsten Jens Peder-
sen, Sogne-Praesten Laurs Olsen, Skolemesteren (Rector Scholæ)
Rasmus Raven, Kirkeværgere Mads Jensen og Rasmus Pederfen.

Her findes og paa Muren optegnet, hvor mange Menneffer
der dede paa Bornholms Land i hver Sogn i Pestens Tider,
baade i Aaret 1618. og i 1654., men som sligt og forekommer ved
Konne-Kirkes Beskrivelse, saa gaaes det her forbi.

Paa adskillige Steder, imellem Konne og Hasle findes
Mængde af Steen-Kul, som vel til Smede-Arbejde ere utiellige,
men til anden Brug og Brændsel derimod meget skionne.

Handwritten notes in the left margin:
Handwritten notes in the left margin, including names like "Niels" and "Christ", and dates like "1650" and "1654".
Handwritten notes in the right margin, including "Bag 3" and "1770".
Handwritten notes at the bottom, including "Conf. Holb. Danmark" and "Torn: 3. 1799".

Paa Seier = Gaards Grund, tæt ved Rønne, findes Terra Sigillata alba, som er meget skion, og tiener og som en fortreffelig Bolus.

Atna nymf. paa Seier = Gaards Grund, findes Terra Sigillata alba, som er meget skion, og tiener og som en fortreffelig Bolus.

Ved saa kaldede Rønne Castell findes imod Søen Arena Farinæ, eller Meel-Sand, som til Glasur er meget skion.

Horan Rønne vintaget med by Guller Lækkem oven Aarn, findes i Hønsbakken. En ligle af spidene Rønne, som er ligle i de fleste og seer man end som sige alle mængder af det samme i Hønsbakken, som er ligle i de fleste og seer man end som sige alle mængder af det samme i Hønsbakken.

Nyker = Sogn, eller Nøker-Sogn, men rettere Nye-Kirke-Sogn, har sit Navn deraf, at Kirken skal være sildere bygget, end alle øvrige Kirker paa Landet, og folgelig skal være den nyeste af dem alle, og er uden Tvil den samme, som circa 1530. i et Document kaldes Alle Helgens Sogn. Kirken selv er den tredje paa Landet, af rund Skabning, og sees en Aftegning deraf, i Grund og Opstalt, paa TAB. VI.

Nyker. Det første blev bygget af Sogn. som Marius Gløst ved sig.

TAB. VI.

Paa denne Kirkes Altare, Prædike-Stol og Funt, findes et andet end sædvanlige Ornament; Meneste er Kalken paa Alteret mærkbar, i Henseende til dens Alder; Paa dens Fod sees et lidet Crucifix af Sølv forgyldt, som er hestet fast til Foden, derunder staaer et Hjerte, og derpaa en Figur, som af et Spænde, eller en Huus-Gaul, der formodentlig skal være de Koefoders Baabens; Paa venstre Side af Crucifixet læses med afbrudte Munkes Bogstaver disse Ord:

Orate pro anima ejus.

Paa fire Knapper, som ere paa Kalken, staaer paa hver i sær et Munkes Bogstav, som er: J. N. R. J. i. e. JESUS NAZARANUS REX JUDÆORUM.

Paa Nanden af Foden staaer med abbrevierede Munkes Bogstaver:

Domina Cicilia dedit hunc Calicem Ecclesie omnium Sanctorum.   R   Hf

Uf hvilken Inscription man maatte slutte, at Kirken i fordum Eder har været dediceret til alle Helgene, ligesom Resenius i hans Manuscript forklarer; Skiont andre mene, at den har haft en særdeles Helgen eller Patron, hvis Hoveds Afbildning man troer at være et, som endnu sees at staae paa Taget over Choret, havende en Hat af Vlye paa Hovedet.

Paa Mandfolke Pulpituret i Kirken, sees Christi hele Lidelses Historie afmalet, og paa Qvindfolke Pulpituret, en Pillegrims Vandring til Guds Rige, emblematiske forestillet, og under hver Forestilling findes en kort Sentents i Vers forfattet.

Den emblematiske Maling paa Fruentimmer Pulpituret, bestaaer af efterfølgende sex Sind-Billeder, med deres Inscriptioner saaledes:

1. Sees Christus at løse en tung Byrde af et boied Menneskes Ryg; Derved staaer en Lys-Stage med Lys paa, som antændes af et Lys fra Himmelen; Bag ved holder et knælende Menneske sig til Frelseren:

Hæren Troens Lys antænder
 Jesus Byrden løser af
 Vel far, hver til Gud sig vender,
 Og ham følger til sin Graf.

2. En med Sværd og Skjold bevæbnet Krigsmand, beskydes af Satans Pile. I Skjoldet staaer J. H. S. ∴ Jesus Hærens Son; Midt for sees et aaben Telt, hvorudi ligger et sovende Menneske; For Teltet staaer Jesus til Dag; Bag ved ledes et Menneske af tvende Engle.

Strid mandig imod Satans Pile,
 Han dig søger fiern og nær,

Saa skal du hos Guld faae Zvile,
Ledes frem af Engle / Søer.

3. En Qvindes- Person i stadfelige Klæder, med tvende hos sig staaende Pige-Børn, ligeledes udstafferede; Oven over sees den Hellig Aand, udi nogle sig aabnende Skyer, og omgiben af en Skare Helgene; Bag ved præsenteres en Mand, nagled til et Kors, hvorpaa et Die er hæftet, samt et Dre og Hierte; Derhos staaer Iesus i en Have.

Du arme Verdens Barn belee
Mig, villig som affiger
Alld syndig Lyst, min Frelser
Dog mig at hielpe figer.

4. Et Hierte, og en Pose med Penge udi imellem en Engel og Dievelen. Derved forestilles Iesus, som et Vin-Træ, i hvis Grene sees Mennesker, som skyde Grene og Frugter fra sig, hvoraf en Nedfalden trædes paa af Dievelen. Bag ved sees Frelseren drager Klæderne af et halvt nøgent Menneske.

Iesus Vin-Træ Frugter drager,
Frugt bær og hver Siel i Guld,
Sam giv Hiertet, som da mager
Du for ny fra Synd gaaer ud.

5. Nogle andægtige Tilhørere, som omfavnes af Engle; Derved sees Frelseren paa en Prædike-Stol, derunder staaer en Hund og en Soe; Bag ved sees Dievelen udi en affkyelig Slanges Lignelse, iblant nogle udpyntede Mennesker:

Selv Iesus Ordet før,
Endeel det glad annammer,
Som Hund og Soen gjør
Endeel og prægtig brammer.

6. En paa Sengen liggende bodfærdig døende Syndere; Ved Sengen sidder en Præst; Omkring staaer Engle. Der ved sees en Etige, hvorpaa nogle Engle opstige til Himmelen. Bag ved ligger en Riig og Ugudelig paa en stadfelig Seng, derover sees en Lyse-Krone, derunder ! Helvedes aabne Strube; Næst ved en Liig-Kiste, og Døden med sin Lee, og omkring ham Dievelen.

Ved Døden Fromme faer
 Ser fra til Himlene;
 De Onde Dievelen taer
 Med sig til Helvede.

Paa den ene Ende af samme Pulpitur, staaer vores Allernaadigste Kong FRIDERICH V. samt Dronning LOUISES Chisres med Krone over; Bag paa staaer øverst følgende:

Lad søde Jesu her	Sov her ey Menneſte,
Din Hand hvert Zierte røre,	Da Satan dig antaster,
Der hid opgangen er,	Den Siele / Fristere,
Det hellig Ord at høre,	Med Syndens Lyst og Laster;
At de med Siel og Sind	Men slittig vaag og beed,
Det maatte saa betragte,	At du kand vel bestride
De nøyse legger Vind	Sans Underfundighed,
Paa Herrens Bud at agte.	Og undgaae Siele / Qvide.

Nederst paa læses, naar Pulpituret er bygt:

Da Sytten Hundrede og Syv og Syrgetive
 Mand efter Christi Dag Har talte og lod skrive,
 Har Kirkens Indkomst her, for Qvinde-Risnnet bygt,
 Let Lægttere, som før i Stoelene blev trykt.
 Af Gersdorps Byrd og Blod Sastamtmand var udkaaren,
 Den Bispe-Kaabe da, blev af Per Hersleb baaren,
 Vor Commandant var af de Krufers Old og Æt,
 Det Amtmands Embed af Hr. Urne blev forret.

Vor femte FRIDERICH da Regimentet førte,
 Som Sædres Konge-Stoel, og Cronens Arv tilhørte,
 LOUISE Dronning var de Tvilling-Riger troe,
 Der kom fra Engeland til Danmark at boe.
 Provst Jens Buchhaue da vor Kirke visiterte,
 Guds Ord i Nyker-Sogn, den Tiid Per Bernholt lærte,
 Og Christian Wiibe var Nye-Kirke-Sogne Degn,
 Toer Hansen Kirke-Værg var og i samme Egn.

*At Tersdorffs Egn og Stodt Hoffmanns Egn
 End tilforn var i blandsk Ridderskab og i det
 for Comandant var af de Kousens Old og det
 by Amtmands Egn af de Ulrne blev forordnet.*

Bed Trappen læses disse Ritim:

Zver, som gaaer ad denne Steje,	Da dig Iesus ey vil kiende
Savne huld din Siele-Ven,	Sor sit Barn og kiere Ven,
Troe paa alle dine Veje	Men paa Dommens Dag bortsender
Luurer stedse Dievelen.	Sra sit blide Ansigt hen.
Vil du anden Vey henvandre.	Naar du atter gaaer tilbage,
End din Iesus viser dig,	Glem ey, hvad du hørte her,
Vil du ey dit Liv forandre	Ellers Sathan snart vil tage
Sra ald Ondskab, List og Svig.	Ordet, skjønt det dig var kier.
Tænk imens du Ordet hører	Der hvor evig findes Vaade,
Paa din Iesu Kierlighed,	Der hvor pines Dievlene,
Veyen hen til Livet fører,	Der hvor meer ey faaes Guds Vaade,
Er i hannem dig bereed.	Zvor er idel Nch og Dee.

Paa den Side af Mandfolke Pulpituret, som vender imod Prædike-Stolen, findes malet Passionen, deelt udi Sex Sectioner: I den første forestilles Iesu Kamp og Sveed i Gethsemane; I den anden forraades og fanges Iesus af Juda og hans Medfølgere; I den tredie fremstilles Iesus i Caiphæ Sal; I den fjerde føres Iesus fangen for Pilati Dom-Stol; I den femte hustrygges Iesus, og i den siette forestilles Iesus korsfæst paa Golgatha; Under hvilke læses disse Ritim:

Til første Section:

Betænk og overvey, hvor Iesus maatte svede,
 Synd-sikker arme Siel, i Kampen for dig Blod,
 Vend om fra Mørkets Vey, did Satan dig vil lede;
 For Synd betimelig viis Herren Pligt og Bod.

Til anden Section:

Sorvæder Judas med den onde Jøde-Skare
 For Iesum fangen hen for store Præste-Raad,
 Hver Skalk ham stielder, slaaer, og ingen sig vil spare
 For at forhaane ham, med Ord, med Raad og Daad.

Til tredje Section:

Agt paa, hvor Præsterne fra Ret og Skiel sig vender,
 Og Iesum uden Sag fordsømmer pludselig;
 I Satans Snare de velvilligen henrender
 Og ligner Dievelen i Vanart, List og Svig.

Til fjerde Section:

For at paa Zedenst Viis, faae Iesum bragt af Dage,
 Pilatum søger trædst den onde Præste-Slok,
 Som en Misdædere de Iesum haart anklage,
 Og vil at deres Ord skal være Vidne nok.

Til femte Section:

Pilatus aabenbar vandt, Iesus var uskyldig,
 Derom hans Zustrue ham Advarsel forud gaf;
 Dog i sin Dom ansaae han Præste-Klagen gyldig,
 Og i Strids-Aægtes Vold gav Iesum hen til Straf.

Til Siette Section:

Det var for Syndens Skyld vor Iesus blev hudstrøgen,
 Den Torne-Krone bandt Guds Buds Ulydighed,
 Dermed paa Korsets Træ vor Iesus hængte nøgen
 Af Spot, dog sine Børn til evig Salighed.

Paa den ene Ende findes Kong FRIDERICH den Femtes,
paa den anden Dronning LOUISES Navn, i forgyldt dobbelt Træk
med Krone.

Bag paa Mandfolke Pulpituret læses følgende Rim:

Gid med Erbsdighed	Stye her ald Leeg og Riv,
Guds Ord maa her paa høres,	Du unge Menneste,
Tilhørerne i Sred	Dig til sin Tiidsfordriv,
Uf Aanden hid maa føres.	Søger den Fristere.
Vil du ey vogte dig,	Du ey i Tempelen,
Troe du forarger andre,	Zvor samles Guds Børns Skare
Ved du saa dristelig	Med deres Siele Den
I Daarlighed tør vandre.	Saa Ondskab dig vil vare.
	Sør til giv Agt og beed,
	GUD selv dit Zierte røre,
	Og dig til Salighed
	Paa Livets Vey henføre.

Nederst paa Mandfolke Pulpituret, læses Mars-Tallet, naar
det er bygt, i følgende Rim:

Det Jubell-Aar GUD gav Kong FRIDERICH den Femte
Ved Dronning LOUISE, og Rigerne bestemte
En Cron-Prinz CHRISTIAN af Edle Konge-Par,
Da Kongens første Søn af GUD henkaldet var.
Zr. Conradt Reventlau Stiftamtmands Embed førte,
Til Siellands Bispe-Stol Zr. Hersleb end da hørte
Og Ludvig Harboë, som begge paa engang
Bisp-Embed forestod, med lige Magt og Rang.
Lands Prouste-Embede Zr. Jens Buchhave førte,
Uf Zr. Per Bernholt vi end da Ordet hørte,
Og Vibe forestod, som før sit Degne-Embed,
Thor Hansen Kirke-Værg, var og paa samme Stæd.

Er dette Pulpitur udvidet og gjort større
 Det over Hundret Aar der havde staaet føre
 Da af Patronerne dets Skjøning var samtykt
 Det gamle blev nedbrudt, det nye igien opbyggt.
 Endda var Commandant med Renomé og Ære
 Hr. Jørgen Kruse, som sit Sværd forstoed at bære,
 Og ^{Johann}Jørgen Christian de Urne Amtmand var
 Der uden Syklerleie en snild Mands Rygte bar.

Ved Trappen til Mand-Folke Pulpituret, læses følgende Niim:

Enhver som stiger op paa dette Pulpitur (*Lugtkær:*)
 Vend Sind og Tanker bort, fra andre Ting til Gud,
 Med Troens Øyne skue din Siæle Sælsere
 Søg ham din Lives Tid at følge ind og ud.
 Erbsdig stille Agt paa Ordets Tiennere
 Der gaaer i Herrens Navn at vise Livets Vey;
 Thi græder for din Synd din Siæle Sørgere
 Troe det, o Syndere! dig Gavn tilfører ey.
 Imens du Ordet hør, agt nøye dine Tanker
 At holde dem til Bøn og til Arvaagenhed;
 Thi slager de omkring og udi Sindet vanker
 Saar du alleene Lyst til iidel Daarlighed.
 Een skiden Baade faaer, den Jesu Naade savner
 I ald sin Kildring Lyst og syndig Tidsfordriv,
 Der Riødet fryder vel men Siælen intet gavner,
 Zoo vel vil fare fast, ved Jesu lære bliv.
 Naar du Guds sande Ord o! Syndere foragter
 Forlader dig igien den hulde Siæle Ven,
 Med Gierrighed, Vellyst og Stolhed eftertragter
 At faae i sine Kløer, dig stedse Diævelen.
 Men de som Jesu Ord høyt elske, Gud vil tage
 Der hvor for Uroe dem, skal gives Roe og Fred
 Der hvor ey Synden meer da Siælene kand nage,
 Der, hvor Gud glæder dem, med ævig Salighed.

Paa en, paa Kirke Beggen ophængt Table, sees en Op-
 tægnelse paa Præsterne til Nye-Kirke, som have været siden Lutheri
 Tider; Derunder staaer disse Linier:

Med mæye Præsters Navn, her læses, har jeg søget,
 Der for mig været har i Nyekier Mæenighed,
 Min Eftermand gjør vel, at see det Tal forsøget
 For Efterkommerne paa dette Brev og Stæd.

Prædike-Stolen er oven paa Cornichen, forsynet med et af
 nu værende Sogne-Præst Hr. Bernholt foræret Time-Glas, og
 paa en liden Table derved staaer følgende Ord:

Glasset rinder,	Hjelp os milde
Tiden minder,	Jesu lilde
Stædse vi bortfare skal,	Vel fra denne Jammerdal.

Her ere og trende Faner i Kirken ophængte, paa den ene
 læses denne Skrift:

Her under hviler Hans Kongel. Mayest. til Danmark og Norge
 Velbestalter Capitaine ved det Sierde National Infanterie Compag-
 nie til Fods, Velædle og Mandhæfte Morten Mogensen Nyker
 til Syndergaard, fød 1651. forestilt Capitaine 1709. Salig i 32^{de}
 ren døde 1725. i sin Alders 74. Aar, Gud unde *ic.*

Paa den anden Fane læses dette:

Her under hviler Hans Kongel. Mayest. til Danmark og Norge,
 bestalter Lieutenant til Hæst, Edle Salig Christen Mortensen Ny-
 ker til Kyndegaard, Tient ved Cavalleriet her paa Landet for ge-
 meen, Under og Over Officier i 36. Aar, fød her i Sognet 1675.
 døde 1729. i sin Alders 54ve Aar, Gud give *ic.*

Paa den tredie læses disse Ord:

Ihro Königl. Majest. zu Dännemark, Norwegen Wohlbestalter
 Capitain-Lieutenant, über die Garnison auf Hammershuus alhier auf

x 4. 12te J. E. Comdige

Bornholm, der Edle und Manhafte Ernst Cantzler ist auf Seinem Ehren-Bette sanft und Seelig eingeschlaffen den 8. Marty 1678. und ruhet alhier unter. Aetat. suæ 42. &c.

Paa den ældste Klokke, findes denne Skrift:

Denne Klokke er bekostet af Sallerup Tiendes Overlsb, og Sognets Tillæg Ao. 1639. Patron Friderich Günther, Præst Sr. Henrich Wreden &c.

Overst paa staaer:

Me fecit Claves van Dam.

Paa den nyeste og største Klokke, læses dette:

Rege FRIDERICO IV. Gubernatore Nicolao West, Præposito Johan Ancker, Pastore Johanne Marcher, Curatore Johan Thoersen.

Nederst paa Klokken læses:

Paa Konge Thronen sad Kong FRIDERICH den Fierde; Guds Evangelium Bisp Christen Worm os lærde, Da Landets Øvrighed, var ædle Obrist West, Hans Ancker Landets Provst, Hans Marker Nycker Præst, Da fik jeg leegt min Bæk, som gav mig Smerte lenge, Og min Cur er betalt med Kirk og Sognets Penge, At jeg er ung og heel det høres af min Klang, Min Gud ey glemmes skal; til Kirken er vor Gang.

Handwritten notes in Latin and Danish script, including references to 'De beste Gaarde i dette Sogn ere: Blykoppe = Gaard, Rynde = Gaard, Wellings = Gaard og Buche = Gaard; Paa Strandbye = Gaards Grund, som og ligger i dette Sogn, findes terra alba, som til Porcelain-Arbejde er meget stien.' and 'I Vester Mariae eller Vester Marker = Sogn, kaldet 1413. i et Document af Erke-Biskop Petro, Parochia Occidentalis beate Marie'.

Mariæ virginis in terra nostra Borndeholm, ere de fornemmeste Gaarde, Bierre = Gaard og Vester = Gaard. Omtrent ved det Sted kaldet Sækkeleth, har Anno 1639. nogle Gravere funden en slags Guld-Nare eller Guld-Materie, men af saa liden Betydning, at Udarbejdningen ikke fantes at være Bekostningen værd.

* Hakkeleegaard m. d. m. 64 Sk. i en Gravde Havn m. d. m. i Altyggesten Grav.

I dette Sogn, fantes for nogle Aar siden paa et Sted, kaldet Smør-Enge, mange ganske tynde Guld-Mynter af adskillige Figurer, som i en Ager bleve oploiede. Om Sogne-Kirken er ei noget mærkværdigt at anføre; Meneste findes paa Alter-Tablen iblant andre Inscriptioner denne:

Hanc Tabellam sumptibus Ecclesiæ Marianæ Occident; tempore Regis CHRISTIANI Quarti; Præsidi Johanne Lindenovio de Deslef, Episcopo Mag. Magno Mathiæ, fabricari fecit Olaus Laurentii ~~Johannis~~ Loci hujus Pastor & Insulæ totius Præpositus Anno D. 1597.

* Seanus

Paa Ryg-Værket af Skrifte-Stolen, sees en firekantet Table, hvorpaa staaer denne Inscription:

MDXLI Corde Creditur ad justitiam, ore autem Confessio fit ad salutem. Rom. IO. v. IO.

Uden paa Skrifte-Stolens Dør staaer:

En Regni Cælorum Claves.

Paa hver Side af Indgangen til Choret, findes et Bræt opsaget, hvorpaa i gamle Tider blev lagt Kirke-Gangs Dvinders Offer til Præst og Degn, hvilket Offer bestod i de Tider af Ost og Kager eller Brød.

I Kirken findes og en Kaarde, og en Fane ophængt, paa hvilken sidste læses denne Skrift:

*Hans J. von Kinde, Capitain
Hans Koefoeds Søn af
Nobilitet. Familie
1757 d. 17. E. Børnby*

Her under hviler Velædle og Velbyrdige Hans Jensen Koefoed Hans Kongel. Mayest. bestalter Capitaine, ved det fjerde National Compagnie paa Bornholm, tiend Hans Mayest. i 60. Aar, for Under- og Ober-Officer, Ober-Officerer i 46. og for Capitaine 14. Aar. Barnfødt Ao. 1664. d. 1. Nov. paa Maglegaard i Øster Mariæ Sogn, og døde paa Koefoedsgaard i Vester Mariæ Sogn 1747. den 10. July.

Paa Kirke-Gulvet findes og nogle Ligg-Stene, men til deels ere Skrifterne derpaa ganske udslidte og ulæselige; Paa en er endnu saa meget at læse:

17. 9. 17. Hans Lunde

Given af Lands-Dommer Peder Olsen, som boede paa Bierge-Gaarden i Vester Mariæ-Sogn.

Paa en anden, findes dette udhuggen:

Denne Steen hører Hæderlig og Vellærde Mand Hr. Ole Larsen til, Sogne-Præst til Vester Mariæ-Sogn, og Provst paa Bornholm, og ligger her under begravet &c. &c.

Han er formodentlig død Ao. 1620.; Thi han var allerede Præst her til Kirken Anno 1597. Conf. Pag. 83.

Paa en anden Steen staaer dette:

*Navn fra Aa 1645
Hjerte = 25 Aar
Løst i 1620, at navn udførem
barnfødt Hr. Larsens Søn*

Her ligger begravet Hæderlig og Vellærde Mand Hr. Michel Haagenen Qviding, Præst her paa Stædet i 25. Aar, som Sal. i Hæren hensev Skier/Torsdag Ao. 1645. i sit Alders 55. Aar, 2c.

Paa Kirke-Døren har været Skrift udhuggen, men er nu ganske ulæselig, og næsten deels ukiendelig.

Sønder-
herred.

I Sønder-Herred, ere fire Kirke-Sogne, som ere: Nakirke-Sogn, St. Bodels-Sogn, St. Pouls- og St. Peders-Sogn.

Naker-
Sogn.

Nakirke, eller Naker-Sogn, kaldes saaledes af de adskillige smaa Strømme og Aar, som derudi findes; I dette Sogn, ligger den

den siden Klostred Nakirke = Bye, hvorom, og om dens Kirke paa sit Sted bliver talet.

Ved Præste-Gaarden findes uden for Indgangen lige mod Dør-Tærskelen, en med Runisk Skrift ziret gammel Steen, holdende Fire og en Hals Allen i Længden, og noget over To Allen paa det bredeste Sted; Denne er useilbarlig den Steen, hvorom Worm in Mon. Dan. pag. 225. melder, at have lagt som en Brogang for Fodgiengere, over en Aae, ved Mølle-Gaard (eller Myre-Gaard), siden det af ham antegnede Maal paa Stenen, samt Skriften derpaa, er den samme, som mig er indberettet, saa at Stenen fra sit forige Sted, af en curieux Præst, formodentlig herhid er bleven forflyttet; Stenens ungefærlige Dannelsse, og saaledes som Worm, saa og min udsente anfører dens Paaskrift, sees paa TAB. IV. ved Fig. 2. Skriften og dens Forklaring efter Worm er denne:

ǪǷMUNT. AUG. FRUBURNR. SATU. STEIN. ESTIR. ISRGORI. FADUR.
 FIN. GUD. HIALPI. SIOLU. HANS.
 ǪǷMUNDUS. & FRUBURNUS. LAPIDEM. POSUERUNT. ISRGORIO. PATRI.
 SUO. DEUS. ANIMAM. IPSIUS. JUVET.

Ogmunt aug Fruburnr satu stein estir Isrgori Fadur fin, Gud hialpi Siolu hans.

Ogmundus & Fruburnus lapidem posuerunt Isrgorio Patri suo, Deus animam ipsius juvet.

hoc enim venustate omnibus huius seculi competentiſſis doctibus illustris cum eſſet ſui nominis huiusmodi in aliis virtute aut generis splendore conſpicua matronas denotatum videtur quod etiam iustioribus monumentis nondum excavatum vidi. Malo igitur conjunctim legatur, ut virum exprimat. In istiusmodi huiusmodi vocis syllaba Elirio est vocalis E, quam littera R includit, more veteribus recepto.

Men den Runiske Steen, som Worm pag. 224. beretter at ligge i Nakirke = By, i en af Indbyggernes Forstue, har min udsente ei kundet finde, eller opspørge, skiont det meget vel kan være, at den endnu er til, og kunde findes, der som man vidste det rette Sted at finde den paa; Jeg vil desuagtet paa TAB. IV. ved Fig. 3.

Rude quidem est huiusmodi Wormi sed planum, ut non tam esse figuram quam tumbo cuiusdam operculum representare videatur et aliunde in hoc usus translatus. Longitudo ne forte ad vlnas quing altitudo latitudine duas superat. Crassities vix non equat. Colore est griseo nigro leto, et plene alius generis rudioris esse.

Worm in Mon. Dan. pag. 225. melder, at have lagt som en Brogang for Fodgiengere, over en Aae, ved Mølle-Gaard (eller Myre-Gaard), siden det af ham antegnede Maal paa Stenen, samt Skriften derpaa, er den samme, som mig er indberettet, saa at Stenen fra sit forige Sted, af en curieux Præst, formodentlig herhid er bleven forflyttet; Stenens ungefærlige Dannelsse, og saaledes som Worm, saa og min udsente anfører dens Paaskrift, sees paa TAB. IV. ved Fig. 2. Skriften og dens Forklaring efter Worm er denne:

TAB. IV.

Fig. 2.

Worm Signi:

* PRUBURNR et conjunctionem et divisionem legi potest. Divisionem: PRUBURNR. Fru Burneri. Domina Burnera. Scilicet Ruo vix crediderim, majores honorationes aut nobiliores matronas Romina titulo salutasse, vel in publicis monumentis decorasse. A Troia hoc enim venustate omnibus huius seculi competentiſſis doctibus illustris cum eſſet ſui nominis huiusmodi in aliis virtute aut generis splendore conſpicua matronas denotatum videtur quod etiam iustioribus monumentis nondum excavatum vidi. Malo igitur conjunctim legatur, ut virum exprimat. In istiusmodi huiusmodi vocis syllaba Elirio est vocalis E, quam littera R includit, more veteribus recepto.

PRUBURNR. Christianum esse votum hoc arguit, inter vetustiora via locum habebit.

Fig. 3.

vise Figuren af Stenen, med sin Skrift, saaledes som bemelte Autor meddeler den; Efter hans Beretning, har af Stenen alene været et fragmentum eller et Stykke til overs, hvilket Stykke omtrent har været to Allen lang, en Allen breed, og et Qvarteer tyk.

I samme Sogn, siger Worm pag. 226. findes et fragmentum af en Runisk Steen, hvoraf man ligeledes skal have betient sig ved en Bro, hvilken derfor af Indvaanerne, blev kaldet Rune-Bro; Stenen er høj, ^{og lang, som den er i sig selv} og i en Pyramidalisk Form, som en Obelisqve; Af det øverste er et Stykke bortkommen, men det som der af er tilovers, holder halv siette Allen i Høide eller Længde, fem Qvarteer i Bredden, og omtrent en halv Allen i Tykkelsen.

Denne antique Steen, har jeg ingen Spor kundet faae paa, ei heller kundet faae nogen Underretning om den saa kaldede Rune-Broe; Men som Autor dog bevidner at Stenen har været til, saa vil jeg til Liebhabernes Fornøielse paa TAB. IV. ved Figur. 4. forrestille Stenen, efter den Aftegning som oftbemelte Worm har efterladt os, tillige med Skriften og samme Autors derpaa gjorde Udtydning; Skriften er denne:

Fig. 4.

ÞNRƳΛHTR. ƳNR. ÞNRNN. ΛNƳ.
 BNƳI. ÞIA. HTN. ƳNƳT. ÞNN.
 IƳITIA. . ƳΛH. BNRRN. ƳNR.
 HTBI. HT. ÞIA. ΛNƳ. ƳNR.
 ƳNBHART. ƳHTR.

Thurfastr Gud Thuruf aug Bofi, dir fatu kuml
 dufi iftir . . fas Burudr. Gud hialpi. ætn difa aug
 Gud muibfartl fastr.

Thur-

*Magnis ad cippi figuram
 accessit.*

7 for minn h. h. m. h.

Sagen Dem for Høieste-Ret i Kiøbenhavn, at af Bornholms Amt. Stue Arlig herefter skulde betales til Nafirke-Hospital 60. Rdr. og tre Tønder Meel af Spidle-Gaards Mølle.

Hospitalet er nu forflyttet til Nafirke-Bye, og er tæt ved Kirken; Derudi underholdes nu fem fattige Lemmer, som Maanedlig faae deres Penge uddelet, og Melet ved Jule-Tider; Forstanderen aflegger Arlig sit Regnskab, med Præstens Paategning til Amtmandens og Provstens Approbation.

Nafirke og Øster Maria Sogn, er ellers de to største Sogne paa Landet, og dernæst Vester Maria Sogn og St. Clemens Sogn, hvorfra ogsaa disse fire Sogne kaldes Hoved-Sognene, af hvilke et horer til hver af de forbenevuede fire Herreder.

Nafirke-Sogns Marker producerer mangfoldige herlige Mineralia; Ved Timens Gaden, omtrent en fjerding Vej fra Nafirke, Sonden paa beliggende, findes Mængde af skøn sort Marmor; Saa og stor Mængde af Cement Stene, som skal være 10 pr. Cento bedre end den Hollandske; Item Bolus fusca, en Art af Oker.

Ved saa kaldede Boerne i samme Sogn, saa og paa andre Steder, findes Bolus rubra, som kommer overens med den Armeniske, saa og af den dunkle, som er af en særdeles Finhed, hvorudi kan farves Lærret; Item Allun og Schiefer i stor Mængde. Paa Riisegaards-Grunden findes af den forbemelte Terra Sigillata alba, ligeledes Bolus cinera, item Bolus nigra, eller en Art af Berg-Beeg.

Ved Strand-Bye-Gaarden findes en lys Oker, som kommer overens med den Franste, samme er lysere end den Tydske; Af

Der er en bopæl i Nafirke som ikke har en dør indtil og gænge.

Udoverom en mængde sort og hvidt, kaldet i Søndersøen Limestone, af hvilken, og af et parde Stue er Cement brugt. Denne Limestone er ikke meget hørbart, det er det ligner sig i alle de andre mængde Limestone som er ude.

Den 28de Febr. 1785 gik der en Jernbane i Nafirke som var Armeniske og var meget god.

Denne stene som er i samme Sogn, kaldes i Nafirke som er grøn og rød og er meget god. Den er meget god og er meget god.

Denne stene som er i samme Sogn, kaldes i Nafirke som er grøn og rød og er meget god. Den er meget god og er meget god.

Denne stene som er i samme Sogn, kaldes i Nafirke som er grøn og rød og er meget god. Den er meget god og er meget god.

Denne stene som er i samme Sogn, kaldes i Nafirke som er grøn og rød og er meget god. Den er meget god og er meget god.

Denne stene som er i samme Sogn, kaldes i Nafirke som er grøn og rød og er meget god. Den er meget god og er meget god.

Denne stene som er i samme Sogn, kaldes i Nafirke som er grøn og rød og er meget god. Den er meget god og er meget god.

Denne stene som er i samme Sogn, kaldes i Nafirke som er grøn og rød og er meget god. Den er meget god og er meget god.

Denne stene som er i samme Sogn, kaldes i Nafirke som er grøn og rød og er meget god. Den er meget god og er meget god.

samme Sorte findes og paa Torne-Gaards Grundene; Ved er-
melte Strandbye-Gaarder findes og Leer, som den Coblenker,
og Bibe-Leer, som den Hollandste.

*Samme, som i Jendi aalter, men
denne er den
der er ikke paa i den rigtige, men
der er paa i den anden, som i den
den er paa i den anden, som i den
den er paa i den anden, som i den
den er paa i den anden, som i den
den er paa i den anden, som i den*

I samme Sogn, paa et Sted som kaldes Gamle Kirkegaard,
ere for nogle Aar siden, ved Pløining opgravne endeel gamle Sølv-
Mynter fra de Hedenske Tider, hvorpaa vare adskillige Figurer og
Billeder at see.

Det andet Kirke-Sogn i dette Herred, er Bolsker-Sogn; Bolsker-
Om samme skal have sit Navn af Bodilda, Boletta eller Budolpho, Sogn.
veed jeg ikke; Det veed jeg, at blant andre er en Kirke i Aalborg
i Jylland, som kaldes af den gemene Mand, St. Boels-Kirke,
men skrives aldrig paa Latin anderledes, end Templum Budolphi.
I en Inscription, som findes paa Kirkens Alter, og som strax her
neden indføres, kaldes den Ecclesia Bodilina; Men i et Document
af 1429. nævnes det Sancti Botulfs Kirke-Sogn, hvilken Hel-
gen vel er den samme, der har givet St. Botulfi eller Budolphi
Kirke i Aalborg Navn; Saa at Contractionen har gjort, at man
udi senere Tider uretteligen kalder saavel den ene som den anden
St. Boels eller Bodels Kirke; Hvilket jeg dog overlader til an-
dres Decision og Skionnende; Denne Boelskier-Kirke fører en i
fire Parter afdelet Cirkel-rund Figur i sit Segl.

*Er nok altsaa rigtigst.
x for val uelt, som rigtigst.*

Det Merkværdigste i dette Sogn, er den liden Kiøbsted Nexse,
hvorom her neden bliver meldet.

Men førend jeg gaaer videre frem, maa jeg dog melde noget
om de Merkværdigheder, som ved denne St. Bodels Kirke be-
findes.

Bodelof

Paa Alter-Tablen, som med Billedverk, Maling og Forgyl-
ding smukt er prydet, findes foruden nogle Bibelske Sprog, denne
Inscription:

Anno Domini MDXCVIII. Serenissimo Rege Daniæ & Nor-
vegiæ CHRISTIANO III. regnante; Generosif. Johanne
Lindenovio de Öslef Præsidi Boringiæ, Clarissimo Episcopo
Diœcesis Lundensis Doctissimo M. Magno Matthiæ; Præpo-
sito insulæ vigilantanti D. Olao Laurentii, Pastoreqve præsentis
Loci Petro Joanne Boringholmio hæc TABULA impendiis
Ecclesiæ Bodilinæ est elaborata.

Paa Døren til Prædike-Stolen sees Aron afmalet, holdende
et Røgelse-Kar i den Venstre Haand, og derunder denne Skrift:

Anno 1631. Præsidi Insulæ Generosif. Dno. Oligero Rosen-
crantz Domino de Demstrup, Superinten. Lund. Admodum
Reverendo & Excellent. Viro Domino Doctore Matthia Jano
Medelfard, Pastore Loci & Præpos. Dno. Jano Petræo Bur-
gundholmio, Tutoribus Templi Erasmo Japeto & Petro
Johanne Munch, est hæc Janua & Sedilia exornata.

Paa en Table i Kirken sees Christus paa Korset afmalet, og
derunder tvende Præster og en Qvindes Person, samt næstfølgende
Inscription med forgyldte Bogstaver:

Petrus Janus, Mattiæ pia Filia Mette,
Consortes tumuli sunt velut ante Thori;
Illum Burgundholm dedit, hanc sed Cimbrica Salling
Conjuxit Deus, & Prole beavit amans,
Bis denas Pastor Netz. (Nexöe) Boelsker rexitet octo
Messes, sex denas vixit, is occubuit

Mæsta manens lustrum hæc sublata æqvæva marito
 Orbis sev Charo compareturtur, obit
 Sic est nasci, denasci, quid vita! Videri
 Heic vive, ut vitam mortuus accipias.

Paa saa kaldede **Canikke**-Gaards Kirke-Stol, staaer, foruden endeel Bibelske Sprog, disse Linter:

En Sabbats Zvile forestaaer,
 Beslitte dig, at du den naaer.
 Memento Tubæ Archangeli!
 Sursum corda!

Paa Qvindfolke Pulpituret læses disse Linter:

Anno MDCCVI. Rege Danizæ FRIDERICO Quarto, Præsidi
 Insulæ Waldemaro Reetz, Pastore Loci Johanne Sonne,
 Curatore Templi Petro Johannis, sunt hæc Sedilia impensis
 hujus cætus exstructa, Anno vero MDCCVII. iisdem depicta.

Paa Kirke-Døren staaer:

Anno Domini MDXC. Rasmus Hansen. B. K. E. K. E.
 æterna lætitia seqvetur.

En rar Liig-Steen findes paa Kirke-Gaarden, med gammel
 Munke-Skrift, Daabener og Billeder, men saa opslidt, at intet
 deraf, er til Udydning kiendeligt.

Paa Kirkens store Klokke ere disse Ord at læse:

Anno MDCXII. Iod W. Hans Lindenow til Gaunöe, Zøvedsmand
 paa Bornholm, støbe denne Klokke til St. Bodels Kirke, udi Zr.
 Peder Jensens og Kirke-Værgerens Swend Hansens og Jep Kruses
 Nærværelse, ved Bertel Kiøller, Hans Rasmussen, Sande Mand.

*Alten Klokket af vor
 Sogel stiftet i 1702
 af den gamle
 Sogel. Medt for
 ind Guds Gavn for
 Sogel, Mønstret
 skal være
 Donator, nemlig
 Sogel og Sogel
 ind 1702*

*M 2 Paa
 Alten Klokket af vor Sogel, stiftet i Gaunöe med Guld-
 med Guld Gavn broderet: Volan, Marinn, og Dinnun; Skal, uftan
 Læstgænder paa Ginnun, uftan Dind Tid uftan de Bogun
 Nann, med Ginnun, og Sogel og Sogel. Huden ind i
 In Dinnun Hans og Knud Blann Bogun og Sogel i Nexoe, samt
 cente med Læstgænder, og uftan Sogel. Sogel gift successive med
 Sogel reputet, og Sogel Sogel og Sogel ibidem, Sogel med
 af Familien Bohn Sogel Landt; Sogel Sogel i Sogel Sogel Sogel
 og Amtmand West*

*Fliedte Sognen faldt Lige. Sogner for daand
1689: de iindte klokke i Byggen, vill
originaltne.*

Paa den liden Klokke staer:

Anno MDCCXXV. Rege FRIDERICO IV. Gubern. Nicolao West, Præposito Johanne Ancher, Pastore Magistro Johan Koefoed, Curatore Morten Laurent.

Der jeg som Bedemand til Bryllup Gæster kaldte
Imellem Jesum og hans Brud, som ham befaldr,
Da faldt min Drøbel ned, og jeg blev gandste hees,
Udygtrig til mit Kald, som det af hver Mand sees.
Niels West, som Amtmand var, og Provsten Hr. H. Ancker,
Hr. Koefod Sogne Præst, lod sig det gaae til Tanker,
At jeg cureret blev, og fik igien min Lyd
Af Sognet ved hvers Zielp, som elsker Guld og Dyd.

Anno 1725. Gosf mich Johann Henrich Armovitz à Lübeck.

*x. Sogner Sogner med vinge
Sogner, ind i Sogner,
Sogner Sogner*

Poulster,
Sogn.

Poulster = Sogn, Parochia Pauli, kaldes i et Document af 1453. Sanct Pauls Sogn, fører et Time-Glas i sit Segl.

I dette Sogn er et Sted, som kaldes Snogebek, hvor uden fore findes en Sandig Grund, strækkende sig næsten en Mil ud i Havet, som fører Navn af Brøers Rif, hvilken for de Seilende er særdeles farlig, saasom de Skibe, der støde her paa, neppelig staae til Redning; Der ere deslige flere og farlige Grunde og Riffer paa denne Kant, saa at paa intet Sted mod Landet skeer oftere Skibbrud, end paa denne Side.

Bed samme Snogebek, saa og ved Nørse Klobstad, findes en Art Fliser, med lige-accurate Striber udi af allehaande Farver, som virkelig see ud, som den bekiente sribede Singang.

Der findes og hist og her i Sognet meget skönt og fint Sand, brugelig til Stro-Sand paa Skrift, hvormed endog de Kongelige Collegia i Kiøbenhavn pleie at forsyne deres Contoirer. Og allene i Kiøbenhavn, Sogner Sogner, og Amtmand, og Amtmands Contoirer for sig selv.

Paa denne Kirkes zirlige udstafferede Alter-Table, læses for-
uden adskillige Bibelske derpaa anførte Sprog, disse Inscriptioner:

In dei gloriam, & Templi Ornamentum nostra hæc Tabula
denuo renovata est Anno 1699. mense Aug.; eodem Tem-
pore hujus Insulæ Præfectus Generosus Vir Dominus Johan-
nes Bøfke, & Vice Præfectus Nobilis Christianus Tuxonius,
atqve Venerabilis Dominus Præpositus Johannes Morfingius,
Loci Pastor Matthias Svaningius, Diaconus Loci Magnus
Matthiæ, Tutor Templi Ludovicus Simonis, Christopher
Petri Pictor.

Denne i Inscriptionen nævnede **Christian Tuxen**, var in-
genfunde Vice-Amtmand, som han her kaldes, men alene Amt-
mand Bøfkes Fuldmægtig, som med Kongelig Tilladelse forestod
Embudet i Bøfkes Fraværelse, som sielden kom til Landet, *Men*
kom i Hvidehaur, og var i Jorjens Amt.

*Alene Bøfke Præfekt
i Bergen.*

Videre sees denne Skrift:

Da disse Rigers Herre var
Kong CHRISTIAN den Siette,
En Herre from og Dyrebar,
Oppyndet blev da dette.
Lands Øvrighed var Niels West,
Lands Provsten Sr. Hans Anker,
Og Thomas Troyl Sogne Præst,
Gud signe Siel og Tanker.

Paa Pulpituret i Kirken læses blant andet dette:

Da paa den Danske Trone sad Kong CHRISTIAN den Siette,
Dort Pulpitur opbygget blev, opmalt og flyt til rette,
Da Amtmand var og Commandant Velbaarne Sr. Niels West,
Hans Anker Provst, og Thomas Troyl var Stædets Sogne Præst.

M 3

Anders

Anders Josephsen var Degn, Medhjælper til Kette
Lars Hansen og Niels Nielsen var, Jens Kylling malte dette Ao. 1737.

Paa den store Klokke staar:

Arnold Clemen me fecit Lübeck Ao. 1664.

Paa den liden Klokke:

Vores Allernaadigste Herre og Konge, Konning FRIDERICH den
Tredie til Danmark og Norge; Velbyrdige Hr. Hans Schröder,
Gouverneur paa Bornholm og Oberst til Feldt; Hans Christens Ri-
de-Soged og Amt-Skriver, Hr. Michel Thomsen Sogne-Præst,
Rasmus Ossen Kirkeværger til Pouls-Kirke; Herman Bohn M. af
Rønne han Iod støbe. Lübeck Ao. 1664.

Ellers findes ved denne Kirke, som noget mærkværdigt, anteg-
net følgende:

Anno 1618. udgIVEN af St. Pouls Kirke til Christiansstad 34. Slette
Daler.

Anno 1649. til Regentz-Kirken 65. Daler.

Til Ydstedes Kirken 3. Daler.

Anno 1650. til Sorøe Academie 35. Daler.

Anno 1587. visiterede Biskoppen, og bekom af St. Pouls Kirke en
Daler.

Anno 1616. visiterede Biskoppen, og bekom af Kirken 3. Daler.

Anno 1639. holte Biskopen Visitatz paa Bornholm.

Anno 1646. holte Biskop Peder Winstrup Visitatz.

Anno 1682. visiterede Biskop Bager.

Anno 1722. visiterede Biskop Worm.

Anno 1750. visiterede Biskop Ludvig Harboe.

Peersker-
Sogn.

I Peersker-Sogn, som i et Document af 1429. kaldes St.
Peters Kirke-Sogn, og circa 1530. Sancti Peders Sogn, vorer
den beste Rug, som paa hele Den avles, saa fin, hvid og skion,
at Brødet, som deraf bages, er næsten saa got som Hvede-Brød i
Sammensteds vorer og af det beste Byg i Landet.

*For Liefbarhed nu sigt Lørd nok saa godt; Men i Dørigt, I det-
naar Lignelig fornuet Juvigt gavn til Hvind- og Kjønsfornu, som
vnsat. Juvind. Mel og følge. Quodit du af unge vnsatlig for-
i Dørigt faldt i Bodelstke. Bogn, som vil som anden Districten, som
vnsat-Ring avles, og allers Anging. som vil med Malninge. (Hilf-
inden somst. Hvind) som og Lagning. (Ingen. Malk.) vnsat. Hvind,
nok Lørd. og bvsat. Lørd; vil saa godt som Juvigt fornuet.*

Anno 1734. haver Dydædle Johanne Sal, Capitaine Hans Koefoeds Enke, ladet denne Alter-Table renovere.

Kalken og Patellet er for endeel Aar siden bekoftet og omtgiort, deels af det forrige gamle, deels af en Sølv Brude-Krone; Ved Alteret staaer et Laase lukket Skab, hvorudi Vasa Sacra og deslige, samt det saa kaldede Bondevedes Kar forvares; Hvorfra dette Kar har faaet det Navn af nys ommelte kloge Bonde veed jeg ikke; Men derom fortælles her paa Landet adskillige Fabler, som ei ere værd at indføre.

Karet er af Metal eller forgylt Kobber, med et Dækkel paa som et Spiir, hvilken Forklaring kan være tilstrækkelig, for at statte deraf, at det i de Romerske Catholiske Tider har tiemt til en Monstrants.

Paa Pulpituret i Kirken staaer Christus med de tolv Apostler, samt de fire Evangelister afmaalede, og derunder læses dette:

Anno 1733. udi vor allernaadigste Arve-Konges CHRISTIAN den Siettes Regierings Tiid, da Høyædle Niels West var General-Major og Ober-Commandant; Velædle Hr. Ghristen Worm var Biskop, Hr. Hans Anker Lands-Propst; Hr. Antonius Schandorf Sogne-Præst; Lieutenant Morten Andersen Kirke-Værge, er denne Nørre Lægter opbygt og malet paa Kirkens og Sognes Folkets Bekostning.

I Choret findes en Ligg-Steen med denne Skrift:

Fac tibi mors nunquam memori de mente recedat,

Mors tibi sic veniens haud gravis hostis erit;

Martinus Andreae Grevius olim Pastor huius Loci
obiit Anno 1649.

Paa en anden Ligg-Steen i Kirken læses disse Ord:

Her under ligger begravet ærlig Velagte og fribaarne Mand Jørgen Koefoed til Eskergaard, som døde Ao. 1650. den 28. April, med sin tiere Zustrue Anne Hansdatter, som døde den 31. Marty 1633. Gud give &c.

*Emil sig paa at være af
de nobilitets hofboers
med Linn*

Paa en anden paa Kirke-Gaarden staaer:

Her ligger hæderlig Mand Sr. Hans Henrichsen begravet, som døde 15. April 1587.

Denne skal, saadidt man veed, have været den første Præst til Kirken efter Reformationen.

Hos denne forbemelte Steen findes tvende andre temmelig store Stene, som paa den ene Ende, ere i Jorden nedsatte, og paa den øverste have haft hver sin Soel-Stive, hvorpaa Stregerne og Hullet til Viseren endnu kan sees; Paa den ene staaer det Aarstal 1585. H. H. hvilke tvende Bogstaver formodentlig skal betyde, forbemelte Præstes Navn Hans Henrichsen.

Paa den anden Steen staaer:

Her under hviler ærlig og Velagte Mand Morten Hansen fordum Sandemand her i Peersker-Sogn, som døde den 27de Februar. 1623. &c. &c.

Paa Kirkens store Klokke er Skrift, men aldeles ulæselig.

Paa den mindste staaer:

Lover Herren, thi det er en kostelig Ting, at love vor Gud; saadan Lov er kostelig og herlig. Pl. 147.

Fecit Daniel Hindric gradener, Arendt Torchul; Konning FRIDERICH den Sierde; Biskoppen Doctor Henrich Bornemand; Obristen Waldamar Reetz; Provsten Sr. Jens Morsing; Præsten Sr. Oluf Sonne; Kirke-Værger Anders Rasmussen, Anno Christi 1701.

R

Det

Norre-Herred. Det fjerde og sidste Herred paa Landet, er Norre-Herret, hvorudi ere disse Kirke-Sogner: St. Clemens, St. Olai, Røe-Sogn og Ruths-Sogn.

St. Cle-mens-Sogn. St. Clemens, som er et af de største Sogner paa Landet, indeholder fornemmelig disse Gaarder: Simlegaard, Bagge-gaard, Ladegaard, Bjørnegaard og Kirsegaard. Om trent 1530. nævnes i Sancti Clemens Kirke-Sogn, Starpestaffue-Gaarde.

Handwritten notes in a cursive script, likely a transcription of the original text or related documents. The text is partially obscured by the main text and includes phrases like 'Sagen er iblandt', 'Gaarden i alle sin alle', 'Sagen er iblandt', 'Gaarden i alle sin alle', 'Sagen er iblandt', 'Gaarden i alle sin alle'.

Bed den saa kaldede Konge-^{indskriften}Vel, findes et Sted, en stor antique Rampe-Steen, hvilken i sin fuldkomne Stand, har været mere end tre Alen høj og en Alen tyk og bred, med Runisk Skrift; Stenen viser sig saaledes, som den paa TAB. IV. ved Fig. 5. er aftegnet. Efter almindelig Sigelse skal dette Monument i fordom Tider have staaet paa et ganske andet Sted, og en vis Indbygger have faaet i Sinde at forflytte den til sin Gaard, der at anvende den til sin Nytte; Men da han med den var kommen med stor Besværlighed til Stedet hvor den nu findes, og Vognen af den overhaands Tynghel brast i Stykker, Hestene vare blevne trette, blev han kied af det foretagne Arbeide, og lod den ligge paa det Sted, hvor den endnu er at see; Ved hvilken Forflytning, Stenen mistede et Stykke af sin Underdeel og nederste Skrift, hvilken dog letteligen igien kan udfindes, naar man vil efterforske sammenhængen, af de første og af de sidste Ord, som af samme Skrift ere bevarede. Bogstaverne ere disse:

TAB. IV. Fig. 5.

BRNN. ANP. ÞAIK. ÞAIRN. NITN.
RIINN. HHH. IPNR. ÞNRMAP.
PAPNR. HIK. ANP. HPTIA. BRN.
ÞNR. HIK.

Brun

Brun aug Thoir dairu litu raisu stain ifur Thurlak fadur sin aug eftir Brudur sin.

Bruno & Thorus lapidem poni curarunt Thurlacho Patri & Fratri suo.

I samme St. Clemens Sogn, er endnu et andet meget zirligt Monument, i en Pyramidal-Figur, som man holder for, skal i Begyndelsen have staaet paa en Høi der i Nærheden, kaldet Lund-Høi, hvorfra den herhid skal være bleven forflyttet, for at give Fodgængere desto bequemere Gang over en liden Strøm; Da dette Monument endnu var i sin Velmagt, har det været meget anseeligt, ei alene i Henseende til Stenens Storelse, da den er over sex Alen høi, paa den bredeste Side noget mindre end en Alen, og omtrent en halv Alen tyk, men endog i Henseende til den derpaa værende Skrift, som strækker sig omkring alle dens fire Sider.

Of Olai Wormii Monumentum. Dan.

Stenens Figur forestilles paa TAB. IV. ved Fig. 6. saaledes, at alle dens fire Sider komme til Synne. Skriften er denne:

WITPDR. MIT. RTHA. ITNL. THM.
 THIR. PNBVIR. BATH. WIT.
 PRIHT. THAVI. WHTN. PNB-
 VIRNR. INNIN.
 PRIHT. THAVI. WHTN. THN.
 WITPDR. PNRIT. RHTR. YIP.
 WHTAY. IPH. ITHN. ANP.
 BHTH.

Silfur lit Reifa stun dena eftir Gudbiorn bonta
fin, Kriftr hialpi fiolu Gudbiornar Ilufun.

Kriftr hialpi fialu dur Sialfur furst reiftr mig fah-
tam iked idius aug Beretis.

Silfur lapidem hunc Erigi Curavit. in memoriam Mariti sui
Gudbiorni. Christe juva animam Gudbiorni ilvi Filii.

Christe animam juva piæ fialvæ qvæ primum me posuit -
- - & Birgittæ.

Clemens Kirke blev Anno 1746. repareret og sat i zirlig og
god Stand, men ved denne samme Anledning tabte den adskillige
Merkværdigheder af Malerier, Inscriptioner og deslige, som den til-
forn besad; Hvorfore jeg her, medens de endnu ere i frisk Minde,
vil anføre de, som mig ere af Landets Amtmand, Hr. Stats-Raad
Urne meddelede, førend de aldeles falde i Forglemmelse.

Over Choret stode Kongerne af Danmark og Norge, af den
Oldenborgiske Stamme, saaledes antegnede:

CHRISTIANUS I. fra Kong Dan den første Konge i Danmark, den
94de, blev Kronet 1449., regierede i 34. Aar.

JOHANNES, CHRISTIANI Søn blev Kronet 1483., regierede 32.
Aar.

CHRISTIANUS II., JOHANNIS Søn, blev Kronet 1514., fangen
1531. 30. Julij, og døde 1559., der han havde regieret 10. Aar,
været fangen 27. Aar, levede 77. og et halv Aar.

FRIDERICH den Første, en Hertug af Holstein, blev Kronet 1523.
regierede 10. Aar.

CHRISTIANUS III., FRIDERICI Søn, blev Kronet 1535. regierede
24. Aar, var gammel 54. Aar.

FRIDERICH den Anden, CHRISTIANI Søn, blev kronet 1559.; regierede 30. Aar. var gammel 53. Aar.

CHRISTIANUS den Fierde, FRIDERICI Søn, den 100de Konge efter Kong Dan, blev kronet 1596., regierede 52. Aar, døde 1648. den 28de Febr., var gammel 78. Aar.

FRIDERICH den Tredie blev kronet 1648.; Den Guld naadelig opholde og bevare i Sundhed og Velstand, og lykkelig Regiering i mange Aar, Amen!

En Konge opretter Landet med Ret,
Men en Gierrig forderver det.

Jeg haver sagt: I ere Guder og allesammen den Høvestes Børn, men I skulde dse som Mennesker, og som en Tyrani gaae til Grunde.

Paa den Søndre Side i Kirken fandtes denne Optegnelse:

Efter Religionen er reformeret, har fra Lutheri Tider disse efter skrevne været Biskopper udi Kiøbenhavn og Lund:

Over Siellands Stift:

1. Petrus Palladius.
2. Johannes Albertus.
3. M. Poul Madsen.
4. D. Peder Winstrup.
5. Hans Refen.
6. D. Caspar Brockman.
7. Hans Refen Junior.
8. Lars Mortensen.
9. D. Hans Swane.

Over Lunds Stift:

1. Franciscus Wormordus
2. Nicolaus Palladius.
3. M. Tyge Asmundson.
4. M. Niels Hwiid.
5. M. Mogens Madsen.
6. M. Poul Mortensen.
7. D. Mads Jensen.
8. D. Peder Winstrup.

Udi hans Tid er Bornholm lagt under Siellands Stift, og er nu under forbemelte Doctør Hans Svane, Kigens Raad, Assessor i Collegio Status, Præsident udi Consistorio, og Erkebiskop, den Guld længe spare og bevare.

pag. 258

Nihil est in hac vita
Difficilius Laboriosius
Aut Presbyteri officio,
Si eo modo militetur

Et maxime hoc tempore
Et Periculosius Episcopi
Sed apud Deum nihil Beatius
Quo noster imperator jubet.

Anno 1655. er Prædike-Stolen forflyttet og opreist, der FRI-
DERICH den Tredie var Konge udi Danmark og Norge; Sr.
Joachim Gersdorf Rigens Hofmester og Danmarks Raad, var
Slots-Herre; Peder Winstrup var Biskop, Sr. Jens Larsen Malm
var Provst, Sr. Hogen Zonnese Röndebye var Sogne-Præst,
Peder Larsen Böm var Degn, Espen Jørgensen og Peder Jensen var
re Kirkeværge, og formalet Ao. 1656. *x Guds-ord nok mere forst. Capellan
i Rönne. Ud. p. 137.*

Paa otte smaa Tavler paa Pulpituret, læses efterfølgende
Antegnelser:

- 1.) Anno 1559. Nye-Nars Dag, døde Stormægtigste Første, Kong
CHRISTIAN den Tredie, Anno æt. 55.
- 2.) Anno 1588. den 4de April om Aftenen, døde Kong FRIDERICH
den Anden paa Antvorskow.
- 3.) Anno 1578. den 30. Decembr. blev Hertug ULRICH Kong FRI-
DERICH den Andens Søn fød paa Coldinghuus.
- 4.) Anno 1536. den 29de Dag Julij gaves Kiöbenhavn op for Hertug
CHRISTIAN den Tredie.
- 5.) 7.) Anno Domini 1597. den 19de August. var Kong CHRISTIAN
her paa Landet, og tog herfra til Gulland.
- 6.) Det Kongelige Vaaben afmalet.
- 8.) Anno 1594. den 1te Januarij døde Velb. Falch Göye, Høvedsmand
til Hammershuus, paa Leens-Gaard i Øster Larsker Sogn.

Paa trende Paneel-Tavler paa Fruentimmer Pulpiturer stod
denne Skrift:

M.

- 1.) Anno 1546. den 17de Octobr. døde Doctor Morten Luther, og
blev begraventil Wittenberg.
- 2.) An-

*Jammen inde Holbergs Højer, re fall.
vide af om. 2. Capitel. Cong. pag. 227.
1749 i Gulland. Kongen fik
færdig en bog, at Kongen fik
i and. Aar givet ude til
Gulland n. Bortindolm, da af
dette for Gulland i 1624
an. 1749, og gik i Gulland
med ind i 1624.*

2.) Anno 1598. den 27de Majj visiterede Bispfen Meister Mogens Mad-
sen denne Kirke.

3.) 1598. havde Sr. Lauritz, ^x . . . Resten ulæselig.

*x Muan uol ruden L. Lars
Nielsen Conf. pag. 195.*

Under Kirkens Hvelving paa Søndre Side stod:

Dominus providebit

F. 3.

H. S. F. B. V. A. F.

Nec temere nec timide.

Hans Schröder

Frederica Beata v. Ahlefeldt

Bogstaverne skal formodentlig betyde Hans Schröder, som var
Amtmand og Commandant paa Landet, blev nobiliteret og bekom
det Navn af Löwenhielm; De andre Bogstaver, ere vel hans
Frues Navn, saasom Friderica Beata von Ahlefeldt.

ad pag. 25. Tillog.

Ahlefeldt

Magnanimus metu non frangitur,

Non Potestate mutatur,

Non extollitur Prosperis,

Non tristibus mergitur.

Udi det store Vindue stod:

1634. da er Kirken renoveret.

Under Hvelvingen paa Nørre Side stod:

Anno F. 3. 1656.

Sr. Joachim Gierstorff, S. Frue Ollegaard Hyttfeldt

non pace triumphus major.

Siden Kirken er bleven renoveret, er den baade ud- og ind-
vendig bleven meget smuk og zirlig, dens Altare og Prædike-Stol
med videre, er med Bildhugger-Verk, Forgyltning og Malerie ud-
stafferet, og findes derpaa adskillige Bibelske Sprog antegnede.

Paa

Paa Kirke-Muren hænger under Vulpituret tvende store Træ-
 Tavler, paa begge er en Optegnelse med forgyldte Bogstaver ud-
 ført.

Den førstes Indhold er, at Kirken Anno 1739. var i Gæld
 for 10. Daler 2. Mrk. 3. Skill., samt derhos meget forfalden;
 Hvorfore blev begyndt paa dens Reparation Aar 1743., som varede
 til 1752., da imidlertid af Kirken blev betalt til Reparation 2052.
 Sldr. 3. Mrk. 4. Skill., uden at Menigheden dertil blev bebyrdet
 med nogen Sags extra Paalæg; Samme Tid var Amtmand over
 Landet, J. C. Urne, og Sogne-Præst til Menigheden A. Ager-
 bek.

Paa den anden Table recenseres alle Præsternes Navne, som
 have været til Menigheden, efter Reformationen, indtil 1752., og
 føies ved et hvert Navn et kort Udtog af Mandens Liv og Levnet.

I Kirke-Muren, strax ved Vaaben-Huset, er indmuret en
 Hoved-Pande, som siges skal være St. Clemens, af hvilken Kir-
 ken skal have bekommet sit Navn, eller og en anden Clemens,
 som siges skulde have været den første Romersk-Catholske Lærere
 ved Kirken; Paa Vaaben-Huus Døren findes han afmalet med
 en Bog i Haanden, og oven over staaer:

St. Clémens af Rom.

I Kirken findes et skönt dyb og tør muret Begravelse, derudi
 skal alle Adelige Embeds-Mænd fra hele Landet, være blevne be-
 gravede, indtil Ao. 1661., da skal Græve Christian Rangow,
 som var sendt som Kongelig Commissarius til Landet, for at høre
 menige Mands Klagemaale, have bevilget det til Obriste Michel
 Ecksteen og hans Arvinger, og er samme Obriste, skönt han døde
 i Kønne, hans Ligg bleven her hid ført og nedsat. Men nu, da
 hans

hans Familie for lang Tid siden skal være uddød; veed ingen, hvem samme Begravelse egentlig tilhører.

Paa den største Klokke findes tvende Raabener, det ene med et Spende udi, som ventelig er de Adelige Koefoders; Det andet med en Giedde Kiest udi; Omkring Klokken staaer denne Skrift med Latinske Bogstaver:

Anno 1601. Iod Claus Kames denne Klokke støbe til St. Clemens Kirke paa Bornholm, efter Velbyrdige Hr. Jørgen Gages og Hr. Lars Nielsens i den Tiid Sogne/Herres Befalning, af Rheinhold Benning i Lübeck.

Paa den anden Klokke findes endeel Bogstaver, men utydelige og ulæselige.

Paa den mindste staaer trint omkring, med Latinske Bogstaver:

Soli Deo gloria! Rege FRIDERICH 4. var Obrister Niels West, Hans Ancher Landets Provst, Hr. Petersen Sogne/Praest 2c.
Me fecit Johan Henrich Armovitz a Lübeck Ao. 1725.

Det andet Sogn er St. Olav, eller Olsker=Sogn; Samme Sogne-Kirke er, ligesom de tre forbemelte, bygget i en Circular-^{Olsker-Sogn.} rund Figur, hvis Grund-Tegning og Opstalt paa TAB. VII. kan sees.

Kirken er indvortes zirlig og næt, men har paa sine Ornamenter, som Alter, Prædikestol og deslige, intet uden sædvanlig; Alteret er i sær med endeel Bibelske Sprog og Sententser prydet; Det er temmelig gammel, thi man finder blant andet derpaa det Aars-Tal 1500.

I Choret findes en Tavle ophængt, hvorpaa er antegnet:

Anno 1687. den 7. May. er Kongel. Mayest. Kong CHRISTIAN den femte til en gladelig Amindelse for dette Land, og dets Indvaanere her til Bornholm med en Flode af 6. Sregatter under Sandwig ankommen, og efter at Hans Mayest. havde besøet Slottet Hammershuus, er han forbleven om Natten udi Sandwig, anden Dagen derefter, som var Dominica Exaudi, og otte Dage for Pindse Hellige Dage, er Hans Mayest. reyst derfra til Rønne og undervejs besøet St. Ols Kirke; Og var samme Tid Sr. Johan Diderich von Vetberg og Frue Sidselle Grubbe,

vid. Pag. 183.

I Choret hænger og en gammel Fane, hvis Paaskrift er aldeles ulæselig, derhos en Kaarde, og et Bryst-Pandsker.

se Tilleg s. 25

Paa en anden Fane i Choret læses disse Ord:

Jörgen Giodich fød 1674. forestillet Færnich ved det Tredie National-Compagnie til Sods 1709. døde 1726. *Konstlens bryggeri, J. S. Mølle, 1753. Aar gammel.*

Paa Gulvet i Choret findes en Ligg-Steen med denne Paaskrift:

+ J. S. Mølle, 1753.

Her under hviler Ærlige og Velbyrdige Mand Lieutenant Meyer sine Deene, som døde paa Nyregaarden, der mand strev Guds Søns Aar 1500.

Midt paa Kirke-Gulvet ligger en Ligg-Steen med denne Paaskrift:

Anno 1635. den 14. Januar. døde Zederlige og Vellærde Mand Niels Andersen Juul, var Sogne Præst til St. Ols og Allinge Kirker oc.

Paa Kirke-Gaarden, uden for Vaaben-Huus-Døren, ligger en Ligg-Steen, med denne Skrift:

Anno

Anno 1726. 6. Novembr. blvs i St. Ols Kirke. Gravene bryggeren Martha Lars Jensens, paa Nyregaard, i fundus albano. *1724, 20. Majs blvs ibid. bryggeren Quater. Mads Lars Nielsen i Hæbedam, var Tøllør og i fundus bryggeren Horizontal. Mølleren paa Stiansøe, ofte en mand i H. Sen. Major West, paa Land Mølle. Mølleren, og i fundus Contract, dat. 28. Majs 1732, af sig selv, som i fundus Mølleren i St. Ols Kirke. i fundus Mølleren, som i fundus 300. R. i fundus 1740. 11. Febr. blvs bryggeren ibid. Troels Zederfen, som var 115. Aar og i fundus Mølleren, som i fundus 1742. 4. Martii blvs paa St. Ols Kirke bryggeren Ole Thøbye, var 91. Aar og i fundus sin hustru og i fundus 1744. 3. Apr. blvs bryggeren ibid. Arina, var 90. Aar gammel. i fundus 1759. 6. Nov. ibid. bryggeren Jens Westesen fra Nyregaard, som i fundus 1759. 6. Nov. ibid. bryggeren ibid. Arina, var 90. Aar gammel.*

Anno 1590. den 16de Febr. er begravet ^{Her.} Værdige Mand ^{Ingvør.} Christensen, Provst paa Bornholm, ^{og} Sogneherre i St. Ols ^{og} ^{oloff} Allinge Menigheder.

Vive memor Leti 1590.

Paa den store Klokke staaer :

Seer en Enke, som har gjort sig et besynderlig Kammer oven i Huuset, og Klinger for Herren med Cimber, Judith. 8, 16.

Der jeg, som Enke selv, Klang for en bordset Enke, Mit Lyd for hendes Liig, jeg Magten maatte stienke,

Men jeg paa Gode Kom og fik min første Skib,

Da Landets Sæder var, den Store FRIDERICH.

Og Doctor Bornemand Biskop af Kongens Raade,

Da Obrist Woldamar Reetz vel Landet monne raade,

Samt Provst Magister Hiort, Magister Schade Præst,

Min Værg Anders Smed, som mindes jeg var væst.

Anno MDCCIII.

Paa den anden Side staaer :

Jens Hansen fecit Daniel Henrich Grædenar
Arndt Thorkuhl Ao. 1703.

Paa den liden Klokke, som af Menigheden blev kjøbt fra et Skib, der kom fra Danzig, og strandede ved Allinge, staaer dette:

I. W. Gedani Ao. 1746.

Sit nomen Domini benedictum, me fecit - - -

Paa den ene Side staaer Maria med Barnet paa Armen, paa den anden Side staaer Kristus med Seiers Fanen.

Inden dette Sogns Grændser er fornemmelig at merke, det Kongelige Slot Hammershuus, som, efter nogles Sigende, er bygget Ao. 1159. af Kong Waldemar den Første, men efter andres

Handwritten notes:
Ligledes paa sin tid af Sandvig
der til Hammershuus, først af en
Hollandsk Capitaine Nansen, der
nære var paa sin tid af Høvd.
Raskov, der kom fra Danzig, og
der blev bygget, og bestemt til
Middelburg, som nu (af en Fregat
der er i den Tid, der er i den
sind sig af, Kille og i Danzig
gjordes til et Slot af Slots
Hammershuus og ind i sig
man vedtogt man
sind ind i den Tid, der er i den
Ao. 1746, som var en
der.

Con f. pag. 201. D 2

Me.

de komme paa denne Kant, tage Forraad med sig af paa deres Skibe.

Foruden dette **Hammershuus**, har endnu i fordiun Tider været tvende andre Slotter, kaldet **Gammelborg** og **Lilleborg**, som laa strax ved en Sø, kaldet **Borre-Sø** i **Almind-Skov**, og et andet af mindre Betydenhed, som laa ei langt fra **Botulphi** eller **St. Boels Kirke**, men de ere alle for mange Aar siden ødelagte.

Gammelborg og Lilleborg Slotter.

Man seer endnu ældgamle Ruder af de to første, hvilkes Uderdom skjønes af adskillige store Træer, som af Muren ere udvoredede; Omtrent for tredive Aar siden, fandtes endnu paa **Lilleborgs** Plads en Stolpe med store Jern Stabler, som syntes at have været en **Port-Stolpe**.

Dette **Hammershuus** Slot, som **Erke-Bisperne** i gamle Dage udi deres Documenter kaldede **Castrum nostrum Hamarense**, har sit Navn, først af **Huus-Slot**, ligesom vi endnu siige **Coldinghuus**, **Riberhuus**, **Callundborghuus**, **Aggershuus**, **Vardehuus**, og saa fremdeles, og af **Hammer**, som betyder en ubestigelig Klippe ved **Sø-Kanten**, eller lige frem, en ubestigelig **Havbred**; Hvilket Ord **Hammer** i denne Mening tit har været brugt og endnu bruges, ligesom i **Skaane**, den tvers over for liggende ubestigelige **Sand-Bakke**, kaldes **Sand-Hammer**. Af denne **Hammer** kan paa forbenelte **TAB. VII.** sees et Stykke.

Det var paa dette **Hammershuus** Slot, at den bekiendte **Corfitz Ulfeldt**, en af **Danmarks** den gang værende største og fornemteste **Rigs-Raader**, som havde **Kong CHRISTIANI** **Qvarti Datter** til ægte, en Tid lang sad fængslet; Hans Historie er almindelig bekiend, saa jeg paa dette Sted ei behøver at forklare den.

At Hammer i gamle Tid brugte
paa den Tid kaldet Hamarense
og kaldet Klippe, som er blødt
endret af de to Ord i det Gottricks
og Rolf, som er i sin Tid
nu Klippe, som er i sin Tid
milde. Den nu vedent, som er
den ikke som den i den Tid
Klippe, som er i den Tid
den nu er den i den Tid
Klippe, som er i den Tid
hamar, som er i den Tid
Klippe, som er i den Tid
den nu er den i den Tid
at inge, som er i den Tid
den nu er den i den Tid
Danf. Aars Dag: 88.

16. November. Den nu er den
nu gang den nu er den
nogen som sandrig.

Paa dette samme Slot, har Erke-Biskoppen Jens Grand, fordiin paa nogen Tid resideret, da han var undviget fra sit Fængsel paa Søborg, og ankorn her til Stedet, hvorom, og videre dette Sammershuus=Slot angaaende, her neden mere bliver erindret, naar vi hernæst vil anføre Landets Historisk-mærkværdige Ting.

Ellers merker man i dette samme Sogn i Særdeleshed tvende Gaarder, nemlig Halle=Gaarden og Myre=Gaarden.

Rec.Sogn.

Det tredie Sogn, er Røe=Sogn; Kirken skal efter Selvaderi Beretning, i ældgamle Tider have baaret Navn af St. Andreæ=Kirke; Men maastee, at Navnet ved den gemene Mand, Tid efter anden er blevet fordreiet og forandret, og ved afbrudt Tale siden kaldet Andreæ, derefter kortere taget, og kaldet Dræe, som endelig paa det sidste er bleven til Røe=Kirke. Og kan vel være, Selvadersus har Ret, thi en gammel Brev-Pap, circa 1530. skreven, nævner Sancti Andreæ Sogn paa Bornholm, og derudi liggende Brenne=Nolle, aleneeste er dette at agte, at det der siges at ligge i Oster Herred. Resenius i hans Manuscript om Bornholms Historie, kalder den Parochia St. Rudolphi, eller Parochia rubra.

* Kilde ved S. Brømme

* * * Vel nomen habens a Piscatura, vernacule, Fisser-Leie Røe-Stæd dicta, ubi fons visitur, qvo agroti Fêsto Sti. Johannis lavantes sanitatem sæpe recuperant.

* Lærskovna i Kilia af 1714
 R. 7 i Jordens Bogen
 Sættende til de 1714 Bogen
 H. L. H. 1714 Bogen
 S. 108. H. L. H. 1714 Bogen

Men her ved er at merke, at det benævned Fiske-Leie, er meget ringe og lidet, og følgelig ei troligt, at samme skulde kunde have givet Kirken og hele Sognet Navn; Desuden er den omtalte Kilde ikke ved Røe=Sted, men længere borte beliggende, og kaldes Helligdoms Kilde, hvorved paa en kort Bøt, i gamle Dage har været et Capelle, hvoraf man endnu sees Ruinder af Grundvoldene. Ved aflysningen, som er skedd i 1714, blev den gamle Capelle afbrudt, og den nye Kirke bygget paa den gamle Sted, og kaldes nu Røe=Kirke. Situationen er den samme som den gamle Kirke var paa, og den gamle Kirke blev afbrudt, og den nye Kirke bygget paa den gamle Sted, og kaldes nu Røe=Kirke.

Ved Altaret i Kirken, er en Kalk af Sølv forgyldt, hvor paa staaer :

*Weg. H. Lov. og Løn. som i 1778
Jah. an. in. 1792.*

Maria bite Got ; Ave Maria.

Imellem Foden og Overdelen sees et lidet støbt Crucifix, hvor omkring læses :

Chrs bidde Got vor Bernt Zigevrit, vor sine Vrave, vor erbe(yden gette) *hal. med. 1778. Unde gethle, som it in. Lunde losn.*
De tvende sidste Ord ere uforstaaelige.

Under Foden staaer :

Dette Kelck havt bmtc Antonius dem Stalmadera to dem lemt 1096. X Frideric X gros X. *7 ulla. 1778. som i 1778.*

Nars-Tallet er ved en Kirke meget rart, men det øvrige er uforstaaelig ; Og skionner jeg selv, at hele Inscriptionen maa være urigtig læst.

Desuden findes en liden Kalk af Sølv forgyldt, og af meget smukt Arbeide, hvorpaa staaer et Crucifix og Ave Maria.

*Weg. H. Lov. og Løn. som i 1778
Jah. an. in. 1792.*

Endnu en Kalk af Sølv, større end nogen af de forbemelte, paa hvis Fod læses dette :

*Er forgyldt i indre side,
hvor paa nu staaer den
Fod. H. Lov. og Løn. som i 1778
Jah. an. in. 1792.*

Dieser Kelck vnd Patent hat der Oberster Lieutenant Stahl machen lassen vor dem Uplandischen Regiment Zu Fus, Es haben Officir vnd Soldaten dazu geben ; gehöret also dem Regiment, Got gebe seine Genat und Segen durch JESUM Christum ! Ao. 1664. Stettin d. 23. April.

Denne

Denne Kalk; foregiver man, at en Bonde skal have sneget sig til paa et Brag af et strandet Skib, som formodentlig har været i et af de Svenske Transport Skibe, som strandede ved Bornholm den 4de Decembr. 1678.; men at Bonden havde frygtet for at beholde det, som et saa helligt Kar, og havde derfor skienket det her til Kirken.

Paa en af Væggene i Kirken er malet Kong FRIDERICH den Tredies Navn med Krone over og Symbolo neden under, Dominus providebit; og atter derunder den gang værende Slots-Herres og Frues Vaabener, som af Navnenes Bogstaver, H. S. F. B. V. A. F. og hos satte Symbolo, Nec temere, nec timide, sluttes at være tilforne omtalte Hans Schrøders siden Löwenhielm kaldet, hans og Frues Navne og Vaabener. *#Søky i Nr. Hans Schröder Fruer Barta Von Anfeld. Conf: Pag: 72.*

I et lidet stærk Ege-Skab, i Muren indmuret, og som fordm har været bevaret med stærke Laase, skal til sidst have været forvaret, en af de i forige Tider brugelige Brude-Kroner af forgylt Sølv; Hvilken Ao. 1666. skal være bleven bortstaaen eller forkommet.

Paa Choret's Søndre Side, er paa Muren afsnalet Kong CHRISTIANI Qvinti Chifre, og derunder den gang værende Gouverneur Obriste Wetbergs og Frues Navne og Vaabener; Men Skriften, som har været der under, er af Velde og Fugtighed forgaaen.

Paa en Pille, imellem Choret og Kirken, sees en Table, hvorpaa er afskildret Hr. Christen Lind, Præst til Røe-Sogn og Vice-Propst, samt hans Søn, Hr. Christen Lind, Præst til Nyker-Sogn, saa og Hustruen med fem Døtre; Samme Præstes Enke har foræret et Patele til Alteret af Sølv, hvorpaa staaer:

Hr.

Zr. Christen Christensen Lind, blev Præst Anno 1669. den 14. Julij;
døde Ao. 1714. den 14. Octobr. Martha Espensdatter Orck, Ao. 1719.
den 24. Junij.

Besten for denne Pille, som er hult reent op igiennem fra
nederst til overst, staaer et aabent Skab med tvende Hylser udi,
hvorpaa Kirkegangs Konerne i fordom Tider lagde Ost og Brød til
Præsten og Deguen, som Offer.

Prædike-Stolen er af Eeg, med zirlig Maling og Forgyl-
ding, derpaa ere adskillige Bibleske Sprog anførte; Men over Dø-
ren til Opgangen staaer:

Anno 1630. er dette Arbejde færdig giort, og da var Slots-
Herre paa Hammerhuus V. Holger Rosencrantz til Demstrup, Sog-
ne-Præst Zr. Niels Olsen Mönboe &c.

Paa Pulpituret sees afinalet vor HErre Christus, de tolv
Apostler og Jomfru Maria, og der under staaer denne Skrift:

Anno Domini 1596. completum est opus hoc ad illustran-
dam Gloriam Dei; & melius retinendam Juventutem in-
tractabilem sub disciplina Ecclesiastica. Pastor erat Dominus
Petrus Nicolai, &c.

Paa Kirke-Gulvet ligge tvende hvide Marmor Liig-Stene;
som begge have en og den samme Paaskrift, saaledes:

Hinrich Groet Jehan: Diffe Steen und Stede gehöret Hin-
rich Groet Jehan undt sin Ervenn.

For Alter-Foden findes en Liig-Steen, af hvid Marmor,
fire Allen lang, og to Allen bred, med et net udhugget Crucifix,
hvor omkring er Inscription med gamle Munkes-Bogstaver, som
formedelst deres Brev, ei kan læses eller udtydes; Formodentlig

*for minnet inforn minde
undt. Jomfru Maria
lid korul*

Skjuler denne Steen ei en ringe Mands Been, af de gamle Tider.

*Off. Olaf Wormii Smittning
in Mon. Dan.*

Inden Døren i Vaaben-Huset, findes en afbrudt rød Marmor-Steen foran afbrudt, med disse Runiske Characterer:

IIPN.-NIN. NP. YNB. NINA.

sin ug mud sina

suo & Matri suæ.

TAB. IV.
Fig. 7.

Worm i hans Monum. Dan. giver os en Aftegning af samme Steen, som jeg paa TAB. IV. Fig. 7. har forestillet, skient det antegnede første Ord (Jidu) derpaa ei findes.

Paa en Table, som forklarer de her paa Landet fordiim værende Præster, staaer til Slutning disse Linter:

Vaag op, o Syndere! din Livs Tiid snart er omme,
Og Dødens visse Bud skal til din Volig komme,
Vaag op i Naadens Tiid, forliig dig med din Gud,
Hvis ey, da skielver du, for Dødens fæle Bud.

Paa en Llig-Steen paa Kirke ^{Gavndm} Gulbet læses dette:

Herunder ligger begravet Ærlige, Gudsfrygtige og Velagte Mand Sal. Thomas Jørgensen Lolich, Kongel. Mayests. Skipper, som her blev under Bornholm med Kongel. Mayests. Skib den Lange Hollænder Ao. 1635. den 18de Novembr., som haver tient Hans Mayest. for Bodsmand og Høybodsmand i nitten Aar, og siden som Skipper i Tolv Aar, 2c. 2c.

*Helværdig indskrift i
Kirke omtr. 1782.*

*Denne indskrift er
paa Kirke Klokken.* Paa Klokken staaer:

Soli Deo Gloria.

Da begge Riger var i FRIDRICH Sierdes Volde,
 Og Biskop Christen Worm om Bispe-Staven holde
 Paa Bornholm da var Høyædle Oberst West
 Sr. Ancker der og Provst, Sr. Jens til Røe-Sogn Præst.
 Da hjalp Røe-Menighed mig til at faae min Stemme,
 Jeg dem og deres Børn til Kirke ei vil glemme
 At kalde naar Tid er, at de skal love Gud,
 Til de et bedre Stæd, fra dette her, gaaer ud.
 Anno 1725. Johan Henrich Armovitz a Lübec.

Rasmussen

Det fjerde og sidste Sogn i dette Herred, er **Ruths-Sogn**;
 Hvilket maaskee skal være Parochia Sancti Rudolphi, som **Rese-**
nius nævner ved næst foregaaende Kirke; I dette Sogns Begreb
 regnes af Merkværdigt i sær Kiøbstæden **Sasle**, om hvilken blant
 de andre strax skal meldes.

*Ruths-
Sogn.*

Ruths Kirke er nyligen bleven renoveret, i sær indvendig
 udprydet og ziret, men jeg finder ei i den mig derover meddelede
 Underretning, andet end det som man ved Alter, Prædike-Stol,
 Sunt og deslige, i enhver Kirke finder, nemlig Bildhugger Verk,
 Maling, Forgylde, Bibelske Sprog anførte og saadanne alminde-
 lige Prydelser; Det deraf som mig har syntes værdt at berette,
 bestaaer i efterfølgende:

Paa Alter-Tablen læses foruden adskillige Bibelske Sprog;
 denne Inscription:

Ao. MDCCLIII. est hæc Aræ Ruthschianæ Tabula sumtibus
 Pastoris Ecclesiæ Laurentii Randers iterum perpicta, cum
 Andreas Magni filius esset Tutelarius.

Paa saa kaldede Dyrighedens Stoel staaer:

Anno 1754. er denne Brude eller Dyrigheds Stoel malet paa samtlige
 lige Sogne Bøndernes velvillige Bekostning.

Der under forestilles Dvinden af Samaria, som trækker Vand
 op af Brønden.

Paa Muren over samme Stoel findes et Baaben, hvorved
 staaer:

Efter Høyædle og Velbaarne Sr. Oberste Ober Commandant og
 Amtmand paa Bornholm Sr. Johan Didrich von Werberg, Herre
 til Østerup Gaard, med sin Velbaarne Frue Sifelle Grubbe, til en
 Amindelse opsat i Ruths Kirke. Ao. 1685.

Paa Kronen over Prædike-Stolen staaer disse Linter:

Anno 1753. Fendrich Hans Olsen Sonne Iode

Med Kieresten ved Navn Grethe Sode

Opmale Stolens Top og Krone med sin Ziit

Derfor de begge vist af Gud velsignet bliir.

Kirkens Loft er zirlig malet, og derpaa findes efterskrevne
 Mænds Navne, med en derved foiet Opskrift i Poesie: Sans Chri-
 stensen Pilegaard, Christian Pedersen Rosendahl, Thoer
 Hansen Kiaregaard.

De trende Ruths-Kirkemænd med Qvindernes Samtykke

Har dette Kirkens Loft med Malning ladet smykke

Sver af dem gierne har trey Daler givet ud,

Derfor de lønnes af Trefoldighedens Gud.

Paa den Nordre Kirke Dør, som nu er tilmuret, staaer det
 Aarstal: Ao. MDLXII.

Paa Kirkens største Klokke læses dette:

Anno 1586. Matthias Barnach me fecit in *Symbolis bene sonantibus.*

Paa den minste Klokke staaer:

Anno 1591. til Ruths-Kirkens Nytte, og Guds Vres Soffremmelse.

I dette samme Nørre-Herred ligger og Sandvig og Allinge
 Kirke, hvis Merkværdigheder jeg her vil antegne, siden samme Bye
 som tilforn sagt er, ei mere bliver regnet blant Kjøbstæderne.

Lidantid

Paa

I Kirken selv, bedre ned fra Choret, sees atter en Table paa Væggen opslagen, hvorpaa staaer:

Anno 1577. den 2. Julij ist in Gott verschieden auf der See, der Edle und Ehrenveste Philip von Schonaick, seines Alters 23. alhie zu Bornholm Ehrlich begraben.

Oven over denne Skrift sees Christus paa Korsset afmalet, og der under en Person paa Knæ, i Sammeldags, eller ligesom Geistlig Dragt, og Kaarde ved Siden, fra samme Persons Mund staaer i tvende Linier disse Ord:

Ah! da Christe Deus vitæ Nos Neve Pudere
Neve etiam mortis Pœnituisse qveat.

Videre findes derpaa denne Skrift:

Nobilitate antiqva & laudata ortus D. Philippus a Schonaich litteris & virtute Præstans, invitatus in Svecia, ut in aula Regia Locum Ipsius nobilitate Dignum tueretur; Dei voluntate in mari pie expiravit 2. Julij 1577. ætat. 23. Sepult. in Bornholm. Daniæ.

Denne Table skal være fra Lybel hidsendt og her ophængt; Personen skal have været af en Adelig og Friherlig Familie i Schlesien og Lausnitz, som ellers har udbredet sig i Polen, Preussen, og i andre Lande; Skal og Anno 1700. af Keiseren være ophøiet i Græve-Standen.

Ved Siden af Alteret hænger en blaffet farved Fane, hvorpaa denne Inscription læses:

Anno 1661. den 16. Decembr. ist der Ehrenveste und Manhafte Hans Meyer, aus Glückstadt, Ibro Königl. Mayst. zu Dänemarcck Wachtmeister Lieutenant auf Hammershuus gestorben, und hier begraben.

Paa samme Fane staaer et Vaaben, i hvis Midte sees en Arm med Haand, holdende en Lee.

I Kir.

Handwritten notes in Latin script, partially illegible.

Smul 7. led 25

I Kirken findes og en sort Fane, hvorpaa staaer:

Obrist Lieutenant Woldemar Blinck, fød 1622. udi Helsingöer paa Christi Zimmelfarts-Dag, og døde 1692. Christi Zimmelfarts-Dag, da han var gammel 70. Aar.

Midt i Kirken hænger atter en sort Fane, med denne Paaskrift:

Hans Kongel. Mayests. til Danmark og Norge ic. fordom bestalter Stryk-Hauptmand over Bornholm, den Erlige og Mandhaftige Mand, Niels Christensen, barnfødt udi Helsingöer 1612. og døde paa Hammerhuus den 1. August. 1679. Memento mori.

Baabenet fører en Canon med en Ildsprudende Bombe oven paa.

Midt for Alteret sees i Gulvet en stor Ligg-Steen, hvorpaa er udhugget et Baaben, bestaaende af en Orn, med udstrakte Vinger, med en aaben Hielm over, og tvende Horn, derhos læses denne Skrift:

Anno 1547. am Sonabendt, na Laurentii starff Blasius van Wikede den Seeliger Hauptmand, up Hammerhuusen, was Thomas Wikede, Ritter und Borgemeister in Lubek sin Sone.

Paa den ene Side ved Prædikestolen, staaer Obrist Commandant og Amtmand Wetberg og hans Frues Baabener afmaalede.

Under Skrifte-Stolen ligger en temmelig stor Ligg-Steen, hvorpaa denne Skrift findes:

Anno Domini 1556. am Tage der Zimmelfarth Christi starff, unde ligt hir begraben Arxat Albrecht Boitin, ein Kindt van anderhalben Jahren, des Aichtbarn Hirman Boitins, Hauptmand allhir up Birnholm Sone.

Dein Todt betrübet mich,
 Mein Todt erfreuet mich,
 Daß ich denn wiederum dich
 Im Himmel lebendich
 Werde sehn so herlich
 Gott preisen ewiglich. H. B.

Denne Herman Boitin skal have været Hovidsmand paa Landet, fra Lübeckerne fra Anno 1550. af.

Paa den største Klokke staaer:

Da Sierde FRIDERICH bar begge Rigers Byrde,
 Da Biskop Christen Worm var Geistlighedens Zyrde,
 Da Landets Commandant var Oberst Zr. Niels West,
 Hans Anker Landets Provst, Hans Mahler Sogne/Prest.
 Da blev jeg støbt paa nye, som længe havde skrattet,
 Allinge og Sandvig Bye til min Opreisning stattet;
 Til Kirke raaber jeg, til Jorde: fær og Fryd,
 Paa Domme/Dag vi faaer en større Klokke/Lyd. 1724.

Soruden disse Bornholms Kirker og Sogne, har man endnu fundet i gamle Documenter, Sancti Michaelis Sogn i Nørre-Herred, og Sancti Hans Sogn, hvorudi Salægaard, i Vestre-Herred, men om disse skal være nogen af Landets eller Kiøbstædernes Kirker, overlades til andres Efterforskning; Ligeledes, om St. Andreæ Sogn skulde være det samme som Rødsker Sogn, og Alle Helgens det samme som Nyker Sogn. Endnu har man fundet Capella Beatorum Martyrum Mauricii & Sociorum ejus in Borendholm, som Ao. 1480. af Erke-Biskop Johannes har faaet Affad, dat. in Oppido Nexæ.

Her minnligh vordt Nexæ Kirke.

Landets Militaire Forfatning.

Landets Militaire Forfatning og Anstalt, maa jeg ei forbigaae den curieuse Læser at berette; Og da maa først ihukommes det

det

det som i Begyndelsen af denne Bornholms Beskrivelse er meldet, nemlig, at hele Landet er at ansee, som en Fæstning, da Naturen formedelst høie steile Bakker, Klipper, Skierer og Steen-Grunde, saa vel som sterke Brændinger ved Storm-Vinde, samt farlige Sand-Riffer og deslige, har omgivet Landet, ligesom med Mure og Volde.

De saa Steder paa Landet, hvor man kunde befrygte fiendtlig Landgang, ere med Volde, Retranchemens og Batterier, som med Canoner ere plantede, forsynede; Og i øvrigt er hele Landets Mandkion, som ere i Stand til at bære Gevær, denne store Fæstnings Garnison, og bestaaer enten af Infanterie eller Dragoner,

Gevorben Milice er ingen paa Landet, siden Indvaanerne selv have afbedet det, men derimod have de indrettet imellem sig, adskillige Compagnier, som før sagt er, baade til Hest og til Fods, saa at de selv ere i Stand til, næst Guds Bistand, at forsvare deres Land.

Artillerie Væsenet, som er Landets Hoved-Defension, siden derved, formedelst den forbeskrevne Situation, fiendtlig Landgang og Attaquer, mest skal afholdes, bestaaer af et vist Antal Constabler og Under-Constabler, som ere detacherede fra Artillerie-Choret i Danmark, men dog er et faststaaende Mandskab; Disse alene tracteres paa gevorben Fod, og forsynes med Gevær, Mondering, Sold og Brød, og ere fordelede Landet omkring paa adskillige Poster, dog opholde de fleste sig i Rønne; Dernæst ere to Hundrede saa kaldede Handlangere af Landets egne Folk, som bære Kongens Gevær med Tilbehør, og nyde Narligen af Kongen en liden Douceur, men holde sig i øvrigt selv med Mondering og videre; Disse udskrives saaledes efter deres Opholds og Boepæls Steder, af Kjøbstæderne og Fiske-Leiene, at de med Magelighed kan inddeles

og repareres efter Posternes Situation, og komme Constablerne til Hielp i Artillerie Væsenet; Officererne ved disse Artillerister, staae ligesom Constablerne, paa gevorben Fod, af dem opholder sig Styk-Capitainen, tillige med Archelie-Mesteren, og nogle Constabler altid i Rønne; Styk-Lieutenanten ligger Synden paa Landet i Nexø med endeel Constabler der, og i Nakirke-Bye; Styk-Jun-keren ligger Osten paa i Gudhiem, med behøvende Constabler, der og i Svanke; Desuden opholde sig ved Hammershuns, i Hasle og i Sandvig, de fornødne Constabler; Tambourerne ere af de ovennulte Handlangere; Officerernes, samt Constablers og Under-Constablers Mondur er ligesom den ved Artillerie-Chorpet i Dan-merk er indrettet; Men Handlangerne bære alle blaa Kiortle og Vester, af Klæde eller Badmel, ligesom de har Eorne og Lyst til, med røde Opflag, og Messing Knapper, røde Strømper, Hattene med gule Snorer omkring, og Haarene i sorte Baand indflettede med sorte Coqvarder paa.

Dernæst ere fire Compagnier Infanterie, som ere langt stærkere, end de gevorbene Compagnier sædvanlig ere, hvilke egentlig og in specie kaldes Nationale, samme ere inddelede efter Landets fire Districter, hvortil udtages baade Bønder og Udbyggere, saa vel som unge Bønder-Karle, samt Indbyggerne i Fiske-Leiene; Hver Compagnie har sin Chef, Lieutenant og Fendrich, samt Under-Officerer, Tambourer og Pibere; Officererne saa vel som de Gemene skafte sig selv deres Mondur; Officererne, Under-Officerer og Tam-bourer bære rødt med hvidt Underfoder, og hvide Opflag, Tin-Knapper, røde Strømper, og hvide Stiveletter, Sølv-Galuner om Hattene, og sorte Coqvarder derpaa; Men de Gemenes Mondur bestaaer af hvide Badmels Kiortle og Vester, med røde Opflag, og ligedan Kraver om Halsen, røde Strømper, og sorte Halsbind, Hat-tene med hvide uldene Snorer om, og Haaret med sorte baand ind-bunden; Flinter, Side-Gevær, og Læder-Foi bekomme de af Kongen; Disse

Allinge

*Den 14. 1761 Lørdag
med hvidt Opflag og Underfoder
samt Knapper og Snorer
af Brons med Løst*

Disse fire Compagnie Chefs ere en Major, tvende Capitainer, og en Capitaine-Lieutenant.

Videre fire Herreds Compagnier, ligesom de forrige, langt stærkere end Gevorbene, hvilke ere inddelte, og kaldet efter Landets fire Herreder, nemlig: Øster- Sønder- Vester- og Nørre- Herreds- Compagnier; Et hvert af disse Compagnier har sin Capitaine, Lieutenant, Fendrich, Under-Officerer, Tambourer og Pibere; Til disse Herreds-Compagnier forflyttes fra de andre, de som have opnaaet 50. til 60. Aar, item ellers svagelige Bønder; Disse Herreds-Compagnier, Semene, saa vel som Officerer og Under-Officerer, forsyne sig selv med Mondur og Gevær. De Semene bære graa, eller blaa-graa Vadmel's Klæder; Nørre- og Øster- Herreds Compagnier, have grønne, og Sønder- og Vester- Herreds Brand-gule Opflag. Officererne have røde Klæder, og Opflag efter deres Compagnier, samt Tin-Knapper: Under-Officererne ere klædde som de Semene, men have Sølv-Saluner om Hatten.

End videre syv Borger-skabs Compagnier, nemlig et i Svaneke, et i Nerse, et i Aakirke-Bye, to i Rønne, et i Hasle, et i Allinge og Sandvig, hver Compagnie har sin Capitain, Lieutenant, Fendrich, Under-Officerer, Tambourer og Pibere; De anskaffe sig selv deres Gevær og Mondering, men tage ei just lige Couleur dertil, men klæde sig ligesom enhver selv vil, dog beslitte de to Compagnier i Rønne sig paa at have brune Klæder og hvide Strømper. Disse syv Compagnier bestaae af Borger-skabet selv, med deres Sønner og Tjeneste-Karle.

Dernæst tvende Compagnier Dragoner, som til visse hver er femt gange større af Mandtal, end de gevorbene; Disse udskrives af visse dertil lagde Bønder- Gaarder, ligesom og hver Praest og Proprietaire, maae levere en Dragon; Blant disse Dragoner er 36.

Handwritten notes in cursive:
 med af
 500 gramma
 med af
 med af
 med af
 med af

Mand, som kaldes Post-Ryttere; Hver Compagnie har, som de
 øvrige sin Capitaine, Lieutenant, Fendrich, Under-Officerer, og
 tvende Tambourer, Kongen giver dem Flinten, Pistoler, Bajonetter,
 Ballasker, Patron-Taster, samt behørig Læder-Toi, men Heste og
 Mondur anskaffe de selv, og anses ikke paa Hestens ^{Formål} Førelse eller

x *Novemb*
1761. Kammeret har vedtaget, at de
læver skal være blå, med røde
Opflag, og alle de andre
skal være hvide. Alle de
Compagnier, som have
med alle de andre, og de
skal være hvide, og de
 Farve, men alene at de ere Dienst-dygtige. Officerer, Under-Of-
 ficerer og Tambourer, bære røde Klædes-Klæder med samme Farve
 Opflag; De Gemene have blaa-graa Klædes eller Badmels-Rior-
 teler, med røde Opflag, og Skind Buxer; Det ene Compagnie har
 røde Vester, det andet Skind-Vester; Alle have hvide Lærrets Støv-
 le-Manchetter, Støvler og Sporer, røde Badmels Chabaraqver og
 Pistol-Hylster-Klapper med hvide Lærrets Bændler belagde, Hatte
 med Sølv-Snorer og Coqvarder, Haaret indflettet, og med sorte
 Coqvarder.

Tvende gange om Aaret, nemlig strax efter Michels-Dag og
 efter Paaske, bliver alt ungt Mandskab, som er af Førlighed, og
 har været til Guds-Bord, opskrevne og enrøullerede, saa vel til de
 fire National, som til de syv Borger Compagnier, saavidt et hvert
 kan tilkomme.

x *generalligt*
 General Mynstring skeer engang om Aaret, af Commandanten
 og Vice-Commandanten, enten i Efterhøst eller i Foraaret, naar
 Sæden er lagt omtrent ved Junii Maanedes Udgang, eller Julii
 Maanedes Begyndelse; Samme Mynstring kan ei skee paa en Dag,
 eller paa et Sted, saasom næsten ved hver Kiøbstæd, nogle Com-
 pagnier foretages, saa at vel otte Dage anvendes, førend Mynstringen,
 over hele Landet kan skee.

Hvert Corporalskab, har ved Kirkerne deres ordentlige Exer-
 ceer-Plads, hvor Mandskabet om Søndagen efter Prædiken om
 Sommeren, blive i de sædvanlige Exercitier øvede.

I **Rønne**, er et almindeligt **Bagt** og **Arrest-Huus**, hvor nogle Mand af de **Nationale** med en **Gesreiter** daglig holde **Bagt**, og blive hver femte **Dag** afløst; Denne **Bagt** holdes i forrige **Tider** paa **Sammershuus**; Desuden er i hver **Kiøbstæd** en **Bagt**, som af **Borger**skabet selv besørget; Og paa adskillige **Stæder** rundt omkring **Landet**, ere **Bagtboer** anlagde, hvor der holdes **Strand-Bagter**, naar nodig eragtes, og **Louisa**, og **National Compagnies** i **Rønne** til **Jing**.

Paa adskillige **Høie** paa **Landet**, ere **Banner** anrettede, hvilke kan som **Varetegn** antændes, naar man noget **fiendelig** formærker.

Ved hver **Dragoner Compagnie** ere, som nylig er sagt, nogle saa kaldede **Post-Ryttere**, der forsendes med **Breve** og **Rapporter** naar behøves.

Overalt paa **Landet** omkring, baade ved **Kiøbstæderne** og ved **Strand-Kanterne** ere fornødne **Ammunitions-Huse** anlagde; Ved **Rønne** i sær er det almindelige, som ellers kaldes **Rønne Castell**.

Hver **Compagnie Infanterie** fører nogle **Feldt-Canoner**.

Artillerie-Posterne trint omkring **Landet**, ved de med **Canoner** beplantede **Batterier**, ere disse: **Rønne-Post**, **Hasle-Post**, **Sammershuus- og Sandvig-Post**, **Meelsted- og Gudhiems-Poster**, **Svanike-Post**, **Nerøse-Post**, og **Bodernes Post**.
Og saa vidt om det **militaire Væsen** paa **Landet**.

Nu vil jeg, efter **Løfte**, begive mig til de paa **Landet** værende fem **Kiøbstæders Beskrivelse**.

[Faded handwritten text and bleed-through from the reverse side of the page.]

Brevet lyder saaledes :

Vy FREDERICH thend Anden mett Guds Naade Danmarkis Norgis, Vendis och Gortis Konning, Hertog udj Slesuig, Holsteen Stormarm och Dyttmerstenn, Gressue udj Oldenborg och Delmenhorst, Giøre alle witterligt, att estertij wore wundersotte Borgere wdj wor Riobstedt Rodne paa wortt Land Borneholm hassue wed theris Suld megrige Henrich Olshenn, och Peder Ipsenn Raadmend ther sammesteds ladit gissue tilliende, hvorledis att the her till Dags ingen Byes Wobenn, eller Beseglinge hassd hassuer, oc hassue dog brugt itt Indsegll, huor wdj hassuer standitt tre Gifte. Oc therfore wonderdanigst, begiertt, att wij mett itt Wobenn, som the udi theris Byes Segell kunde bruge, naadeligen wille begassue; Tha hassue wij aff wor synderlig Gunst og Naade wndet og gissuit, oc nu mett thette wortt obne Bress wnde oc gissue fornte. wore wundersotte Borgere udj Rodne oc theris Esterkommere ther sammesteds itt Wobenn som skall ware tre huide Torst wdi itt blaattj Seld, oc samme Wobenn altid herefter att bruge wdi theris Byes Indsegle, forbydendes therfore alle oc enhuer helst er eller ware kunde, særdeles wore Fogder Embedsmænd og alle andre, fornte wore Wundersotter wdi Rodne eller theris Esterkommere, herimod paa fornte Wobenn, essert som forstreffuit staaer, att hindre eller wdi nogit Naade forfang att giøre, wnder wortt Zylleste oc Naade. Gissuit paa wortt Slott Riss benhaffinn thend fierde Dag Decembr. Aar Mdxij. wnder wortt Signete.

FREDERICH (L. S.)

Dette, Staden Rønne forundte Baaben, sees paa Grundteigningen af Byen TAB. X. saaledes som det endnu bruges.

Kirken i Byen er ei uanseelig, som af TAB. XII. og XIII. kan sees; hvor den i Grundtegning og Opkast er forestillet; Den har Ao. 1502. bekommet skionne Indulgenher, som af næst staaende Afskeds Brev kan sees:

Denna som siges af ...
... TAB. XII. ...
... og XIII. ...
... A. 1502. ...
... lads. Brev kan sees:
... Oli-
... Professore
... Quantum salutaris
... accurate
... Profession
... portateli
... gaver
... Tab. X. ...
... Mollan; ...

Oliverius Sabinensis, Georgius Tusculanus, Jeronimus Prenestinus, & Laurentius Albanensis, Episcopi, Ludovicus Johannes titulo Sanctorum quatuor coronatorum, Antoniottus titulo Sancte Praxedis, Baptista titulo Sanctorum Johannis & Pauli, Johannes Antonius titulo Sanctorum Nerei & Achilei, Johannes titulo Sancte Sufanne, Bernardinus titulo Sancte enicis in Jerusalem, Dominicus titulo Sancti Nicolai inter imagines, Guillermus titulo Sancte Pudentiane, Johannes titulo Sancte Prisce, Didacus titulo Sancte Sabine, Franciscus titulo Sancte Pecilie, Petrus titulo Sancte Cinali & Jacobus titulo Sancti Clementis Presbyteri, Franciscus Sancti Eustachii, Raphael Sancti Georgii ad velum aureum, Johannes Sancte Marie in Dominica, Fredericus Sancti Theodori, Julianus Sanctorum Sergii & Bacchi, & Alexander Sanctorum Cosme & Damiani Diaconi, miseratione divina Sancte Romane Ecclesie Cardinales; universis & singulis Christi fidelibus presentes literas inspecturis salutem in Domino sempiternam. Quanto frequentius fidelium mentes ad opera caritatis inducimus, tanto salubrius animarum suarum saluti providemus. Cupientes igitur, ut Parochialis Ecclesia Sancti Nicolai in Rothne insule Borneholm Lundensis Dioceseos, ad quam, sicut accepimus, dilecti nobis in Christo Provisores & Rector dicte Parochialis Ecclesie singularem gerunt devotionem, congruis frequentetur honoribus & a Christi fidelibus iugiter veneretur, ac in suis structuris & edificiis debite reparetur conservetur, & manu teneatur, nec non Libris, calicibus luminaribus ac rebus aliis Divino cultui inibi necessariis decenter muniatur, utque Christi fideles ipsi eo libentius devotionis causa confluant ad eandem, & ad reparationem conservationem & manutentionem ac munitionem hujusmodi manus promptius porrigant adiutrices, quo ex hoc ibidem dono celestis gratie uberius conspexerint se refectos. Nos Cardinales prefati, videlicet quilibet nostrorum per se supplicationibus nobis pro parte prenominatorum Provisorum & Rectoris super hoc humiliter
por-

porrectis inclinati, de omnipotentis Dei venia ac beatorum Petri & Pauli Apostolorum ejus auctoritate confisi, omnibus & singulis Christi fidelibus utriusque sexus vere penitentibus & Confessis, qui dictam Ecclesiam, in singulis, videlicet corporis Christi, Visitationis gloriosissime Virginis Marie & Nativitatis ejusdem, ac Sancti Nicolai confessoris ipsiusque Ecclesie dedicationis festivitibus & diebus a primis vesperis usque ad secundas vespervas inclusive devote visiterint annuatim, & ad premissa manus porrexerint adjutrices, pro singulis festivitibus seu diebus prefatis, quibus id fecerint, centum dies de iniunctis eis penitentiis misericorditer in Domino relaxamus presentibus perpetuis futuris temporibus duraturis. In quorum omnium & singulorum fidem literas nostras hujusmodi fieri nostrorumque sigillorum iussimus appensione muniri. Datum Rome in domibus nostris Anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo secundo, die vero vigesimo nono Mensis Maii; Pontificatus sanctissimi in Christo Patris & Domini Dni. Alexandri divina Providentia Pape Sexti Anno decimo.

A Domo tua dux Jesu Domine Spirituales Nequie Repellantur & Aerearum Discedat Magnilitas Tempestatum per Christum Dominum Nostrum.

Avete omnes fideles anime quorum corpora hic requiescunt in pulvere. Christus qui vos redemit suo sacratissimo sanguine dignetur vos a peccatis & penis pro his debitis liberare & Angelorum choris sociare, amen.

Over Alter-Tablen i Kirken, er en Table af Træ opsat, hvorpaa nogle Bibelske Historier ere i Maling forestillede; Paa samme læses disse Ord:

Anno 1591. haver Esper Kosod givet denne malede Table til denne Kirke.

Hvem

Hvem denne **Kofod** egentlig har været, vides ikke, siden hans Navn i Familiens Genealogie ingensteds forekommer.

Alter-Tablen er af Træ, gammel, men med rig og stærk Forgylding og Billedværk prydet; Blant andet sees derpaa **St. Nicolai** Billedet, omtrent sex til syv Qvarter høi, med en Bispelig Mitre paa Hovedet, holdende sin Bispe-Stav i den venstre Haand, og opløftende den høire, for at meddele Betsignelsen.

ulbær i fuld, Litskops, Jæd.

Denne Hellige **Nicolaus** har i gamle Dage været Kirkens Patron, som af foranstødt Afskeds-Brev erfares.

Paa den høire Side øverst paa Alteret, staaer Maria ora! og derunder Johannes den Døbere af Træ udhuggen.

Paa venstre Side, øverst, sees **St. Martinus**, og der under **St. Christophorus**, bærende paa sine Skuldre Jesum, som lægger en Globum paa Christophori Hoved, og holder sin Haand der oven paa; I de yderste Inddelinger af Alteret, sees de tolv Apostler.

Denne Table kan med fire Floie tillukkes, og forestilles derpaa fire Fruentimmer afmaalede, hvoraf det ene stiller et Spyd i en Drages Mund; Det andet holder en Kalk med en Disk oven paa i Haanden; Det tredje holder et Sverd i den venstre Haand, og en Bog under den høire Arm; Det fjerde holder et Spyd i begge Hænderne; Tabellen har endnu tvende udvendige Flagge, hvorpaa tvende Biskopper i deres fulde Biskoppelige Dragt ere afmaalede.

*Det indvendige værk
afmaalede af
Mist. Johannes Pinn
Lilland*

Øven over Alteret er et Malerie, hvorpaa læses:

Denne malede Himling er foræret til Rodne-Kirke af **Fr. Haagen** Zønnelsen, Jonas Bendzen, Herman B. Mortensen, Hans Madlen

R 27. *Bohne*

Jens

Jens Larfen, Claus Rosman, Anders Rosman, Henning Bohnæ, Poul Hartvig, Augustin Hartvig; Soli Deo Gloria!

Neden under staaer i fiorten Afdelinger Christt Edelses Historie, og midt imellem paa den femtende Afdeling, sees Christus at æde Paaske-Lammet med sine Discippler.

Paa Nordre Side hænger paa Muren en Table med Male-
TAB. XIV. rie og Inscription, saaledes som den paa TAB. XIV. er forestillet.

Paa en Table heftet til Pulpituret i Choret, læses følgende Skrift:

Anno 1687. den 7. May, er Hans Kongel. Mayest. Kong CHRISTIAN den Femte til en glædelig Amindelse for dette Land og dets Indbyggere, her til Bornholm med en Flode af 6. Fregatter under Sandwig ankommen; Og efter at Hans Mayest. havde beset Slottet Hammershaus, forblev hand om Natten udi Sandwig; Anden Dagen derefter, som den 8. May var Dom. Exaudi, og 8te Dage for Pinse Hellige Dage, reyste Hans Mayest. derfra til Rønne, og som hand der havde hørt Prædiken til Høymesse af Sogne-Præsten, den Hæderlige Mand, Hr. Christen Michelsen Schottvinge, spiste Hans Mayest. til Middag udi Amtskriver Augustus Dechners Huus, og besaae derefter, med hos sig havende Ministres, som vare: Hans Høye Excellence Guldnlöwe, Stadtholder i Norge; Hr. Græve Reventlaw, og Hr. General Admiral/Lieutnant Niels Juul, Rønnes Situation; Borgerstabet stode alle i Gevæhr uden for Byen, og gav Kongen til Ære tre Salver; Siden reyste Hans Mayest. til Svanike, og var samme Tiid Hr. Johann Diderich von Wetberg Oberst, Commandant og Amtmand over Landet, hvilket de Efterkommende til Erindring, her optegnet efterlades.

Paa den Søndre Side paa Muren sees atter en Table med Maling og Inscription, saaledes som jeg den paa TAB. XV. har forestillet. TAB. XV.

Over Chors-Døren staer:

St. Jens Larsen Malmøe, Præst til Rønne og St. Knuds K.

Uden for Choret imod Kirken er Kristus paa Korset i fuld Legems Størelse, i Billedhugger Arbeide at see, meget vel forfærdiget og smukt malet. Hovedet er besat med en temmelig Deel lange og flette Haar, som synes at være naturlige Menneske-Haar.

Paa den Søndre Muur, sees et meget smukt og stort Epitaphium i god Stand, med adskilligt næt Billedhugger-Arbeide, Pilarer, Engle-Hoveder, Maling og Forgylthing, og i Mitten derpaa Kofods og Hustrues Baabener; Neden under læses denne Inscription:

Alleene Gud til Ære, og Kirken til Ziirlighed, er dette Epitaphium bekostet og opsat af Ærlig, Høysagtbare, Velviise og Velfornemme Mand, Peder Kofod, fordum Borgemeester i Rønne, tillige med sin Ælskelige Zustrue, Ærlige og Gudsfrygtige Matrone, Elisabeth Mads Raynsdaatter, hvilke begge kom udi Ægteskab den 17. Januar. 1619., og bleve de af Herren i deres Ægteskab, som var 29. Aar, 11. Maaneder og 7. Dage, velsignet med femten Børn, 9. Sønner og 6. Døttre, indtil Gud almægtigste den 24. Decembr. 1648. hannem ved Døden henkaldede, udi sin Alders 50. Aar, 6. Maaneder og 9. Dage.

Øverst paa samme Epitaphio læses denne Skrift:

Gud til Ære, og Kirken til Ziirath, haver den Ærlige og Gudsfrygtige Matrone Elisabeth Sal. Borgemeester Peder Kofods Æstreladte, ladet dette Epitaphium stæffere og bepryde, Sig, Sine, og andre til got Exempel, Anno 1683.

*for år 1770 makte sin uædt af Ormen
Hed. Lunde, at det lyste sig pille sin
om man tager sigt i uog. Hæder
man pille den alle av. Hæder
med i Hæder, som i Hæder Malmøe,
gum og sig sig i Hæder, som uog
sant som Hæder og sig.
Hæder som sig sig ad Hæder
Hæder sig.*

Paa Gitterverket, som gjør Skilsmisse imellem Choret og Kirken, er dette at læse:

Anno 1654. haver Peder Larsen Möller, B. (skal betyde Borgemeſter) ſamt hans Kiære Zuſtruo Kirſtine Mads Datter, ladet dette Arbejd de bekofte, og foræret til denne Tempels Tirat, Gavn og Beſte.

Oven over den ſaa kaldede Kongens eller Dyrigheds Stol, ſom er den øverſte og forſte af Mandfolke-Stolene, hænger en Tæppe, hvorpaa læſes:

Kans Kongel. Mayeſts. til Danmark og Norge beſtalter Fendrich, den Edle og Mandhafte Mads Pederſen Kofod, er paa ſin Vred Seng henſøvet den 11. Octobr. 1677., og hviler herunder 20. ætat, 51.

Paa et Epitaphio ved Prædike-Stolen, ſtaaer med forgyldte Bogſtaver at læſe:

TriUni gloria.

Anno 1641. haver Hr. Lars Olsen Sogne-Præſt til Rønne og St. Knuds-Kirke med ſin Zuſtruo Apolone Niels Datter bekofet dette Epitaphium.

I Mitten paa Epitaphio, ſees i Bildbugger-Arbejde, malet og forgyldt, Historien, da Abraham vilde ſlagte ſin Søn; Og neden under ſtaaer:

Anno 1612. blev Hr. Lars Olsen hidkaldet, døde Anno 1653. den 5. Julij; Apolone Nielsdatter døde Anno 1652. den 20. Aug.; Ao. 1637. den 15. Julij døde Niels Larsen æt. 23. ſamme Aar den 24. Octobr. døde Giertrud Larsdatter æt. 20.

Paa Dypgangen til Prædikeſtolen, ſtaaer i den forſte Inddeling:

Eſpern Koefod Senior, Michel Hartwig, Jens Sörenſen Borgemeſtere, Bent Joenſen Bye-ſoged. 1623.

I den

I den mellemste Afdeling:

Zr. Lars Olsen Pastor, Zr. Jens Olsen Simista, Albert Kames, Peder Kofod tutores Ecclesiae.

I den nederste:

Jörgen Franck, Claus Hartvig, Holger Madsen, Claus Bone, Peder Kofod, Fock Staffross Raadmænd.

Inden i Kronen over Prædikestolen staaer:

Anno 1593, den 10. May døde Salige Margareta Kams &c. *¶ Vide infra.*

Ved Prædikestolen er en sort Table ophængt, hvorpaa efterfølgende læses:

Ankomsten den 21. Junii 1750.

Jeg kom her ind
Med sagte Vind
I traurig Sind
Sormedelt Sygdoms Plage

Bestuelsen fra den 22. Junij til den 7. Julij inclus.

Jeg Landet saae
I Velstand staae
Gid det og maae
Fremdeles meer tiltage.

Bort-Reysen med Døden den 24. Julij næst efter:

Jeg da gik ud
Med Dødsens Bud
Min Siel tog Gud
Lod Bornholm i Minde

Afskeed:

Glid hos dig boe
Bliv Kongen troe

Alle supra O' Vite Sachrisse's Journal, hvortil de fundne Pastor... m. m. 1750. Sæptemb. 1750. Juli 24. 1750. Margrethe Claus Camps...
Heri er indført den 21. Junii 1750. Ankomsten til Bornholm. Deri er indført den 22. Junij 1750. Bestuelsen. Deri er indført den 24. Julij 1750. Bort-Reysen med Døden.
Heri er indført den 24. Julij 1750. Afskeed. Deri er indført den 28. Julij 1750. Begravelsen.
Heri er indført den 28. Julij 1750. Begravelsen.

Lev selv med Roe
Du skal det got befinde.

Conrad Ditlev Græve af Reventlaw:

Hans Kongel. Mayests. til Danmark og Norge da værende Rids ^{munk af Hø}
der, Geheime-Conferens-Raad, Stift-Befalningsmand over ^{Isenborg}
Sædland og Bornholm, Amtmand over Kjøbenhavns Amt, og
Deputered udi General-Landets Oeconomie- og Commerce-Collegio.

Denne Tavle er af Høibemelte Sal. Græves Sviger-Søn,
Fr. Græven af Isenborg, som kom over til Bornholm i hans
Eygdom, bleven foranstaltet; Men det Grævelige Liig blev overført
til Brahe-Trolleborg i Fyen.

Her findes og en gammel Romersk Catholisk Alter-Tavle op-
hængt, hvorpaa, naar den er tillukket, sees trende Biskopper af-
malede, nemlig St. Antonius, St. Andreas og St. Nico-
laus; Naar den oplukkes, sees indvendig paa Døren Christi Fød-
sels Historie, ellers ere adskillige Helgenes Billeder derpaa at se,
som ere stærk forgyldte, men uden nogen Skrift eller Forklaring.

Paa et smukt Epitaphio, som med endeel Billedverk er pry-
det, sees Opstandelsen afmalet; Og derefter afgangne Poul Han-
sen Kofod, fordam Borger og Skipper i Kønne, med hans
Hustrue og Børn affildrede, med denne Paaskrift:

Anno 1734. den 11. Octobr. er til Guds Vre, og dette hans
Huuses Prydelse, denne Tavle med Malning bleven renoveret og
forbedret paa egen Bekostning af Willum Poulsen Kofod, som til-
lige her paa har affildret sine Forældre, og samtlige Sødskende;
Hvoraf han og tvende andre, nemlig en Broder og en Søster udi
Fødselen, ere betagne baade Hørelse og Mæle; Gud unde For-
ældre og Børn efter dette forkrænkkelige tillige med de forhen i
Hæren hensøvede Sex Børn, ved en ærefuld Opstandelse, det
uforkrænkkelige Liv.

Fon.

x *Handfærdig løst skildret i den*
i København, og forfattet af Will. Poulsen
den 11. Octobr. 1734. som
uden tvivl er den

Fonten er med et udskaaen høi Gitterværk indeluffet; Der-
paa staar et par Bibelske Sprog paa Latin, og neden omkring
læses denne Skrift:

Anno 1636. haver Jep Hansen Bødker, ^xBorger her udi Rønne,
denne Daab af nye bekostet, og Anno 1640. paa sin egen Bekost-
ning ladet den formale, Gud til Ære og denne Kirke til Prydelse.
L. A. G. Doctor Peder Winstrup Superintendent, ^{zr.}Jens Pedersen
Provst, ^{zr.}Haagen Zonnelsen Symista, Rasmus Pedersen Skoleme-
ster, er denne Daab formaler.

Anno 1640. regierede Kong CHRISTIAN den Fierde, Holger Ro-
sencrantz til Glimminge Slots Herrer, Michel Hartvig, Jens Sören-
sen Borgemestere, Jørgen Francke, Peder Kofod Raadmænd, Chri-
sten Larfen Bye Soged.

*x Conf. her med. indt. om
Langelandsk.*

*Var Bødder i Bodelst. Dogn.
x Det som er indt. ut for almen-
de Apellanten, og de som er indt.
indt. Bødder i Lars Pedersen
Børnholm. indt. indt. indt.
not indt. Bødder i indt. indt.
Gemensk. indt. indt. indt.*

Paa Orgelet sees øverst:

Regna firmat Pietas.

Og neden under:

Laudate eum in Tympano & Choro in chordis & organis
cum in Cymbalis Jubilationis; Omnis Spiritus laudet Domi-
num, Pl. 150., 3. v.

Derneest:

Dette Orgel-Værk er af Jeppe Hansen^x og Lars Hansen, Brødre
gandske bekostet Ao. 1643.

*x her indt. indt. indt. indt.
indt. indt. indt. indt.*

Paa det ny Pulpitur læses oven om:

Gott zu Ehren, dieser Kirchen zur Zierde, auch den Menschen
zum Nutz, und zum meinem Gedächtniß, habe ich Michel Pax
gebürtig aus Rønne, dieses Ambonium gescheneckt Ao. 1721. Gott
seye gelobet, der mich hat nach der Fremde geführet, und alle
Zeit reichlich ernähret und gesegnet.

Neden under staar han i Bryst-Billede affkildret , og dernæst Christi Lidelse, langs hen i otte Afdelinger, i Maling forestillet, med en Inscription under hver Act, af Lidelsens Historie saaledes:

- 1.) Schau wie dein Iesus Blut hier schwitzet
Weil deine Sünd ihm hat erbitzt;
- 2.) Den Backen, Streich leide mit Gedult
Der Herr vor unsern Sünden, Schuld;
- 3.) Ach! wie schlägt man auf Iesum zu
Damit wir Menschen hätten Ruh.
- 4.) Mit Dornen wird der Herr gekrönet
Und von den Sündern hart verhöbnet.
- 5.) Sein Creuz muß Iesus selber tragen,
Und auf sich nehmen unste Plagen;
- 6.) Weil Iesus an dem Creuze hangt
Wird uns dadurch das Heil erlangt;
- 7.) Mein Iesus nimt mit sich ins Grab
Die Sünd die ich begangen hab;
- 8.) Erstanden Iesus ist vom Tode,
Was fürcht ich nun des Todes Both!

Denne bemelte Michel Pay var af ganske ringe og fattige Forældre, kom som en liden Dreng til Pommern, hvor han paa et Herre-Gods vogtede Fæ, og fik efter Godssets Eieres Døds hans Enke til Ægte; Hans Navn var Michel Nielsen, men han tog sig siden sin Formands Navn til, som han havde tient sig op hos.

og magt lide. *g. 1741 og 2. min. etc.*
Paa en stor Lyse-Krone, staaer og nu paa Kjøben Claus Hartwigh, Christina Niemans.

Næst samme hænger et temmeligt stort Skib, med fuld Takelage, giort og foræret af Christian Frederich West i sine unge Aar; Han døde omtrent Anno 1743. som Capitaine ved de Kongel. Sø-

Handwritten notes in cursive script, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text contains dates and names, including '7 Aprilis 1778', 'Michel Pay', and 'Christiana Niemans'.

Cadetter, var ellers en Søn af da værende Commandant og Amtmand paa Landet, General-Major West; Bag paa bemelte Skib staaer:

Eben Etzer. C. F. W. 1735.

Lige uden for Orgelet hænger en stor Hiorte Gewehr, paa hvis Takker bliver hængt Krandsr, naar Børn, eller ugifte Jomfruer blive begravne.

Videre hænger et Skib, foræret af en Skibs-Mand, navnlig Ole Jørgensen, af Rønne.

Endnu et Skib foræret til Kirken, af en Skibs-Mand, ved Navn Amon Amonsen.

En mindre Lyse-Krone, end den forige, hvorpaa er ingen Skrift.

Udter et Skib, foræret af Hans Marchmann Ao. 1685. da værende Borgere i Rønne; Bag paa Skibet staaer en Ræv udhuggen, og derved skrevet, Tredste Michel, som skal have været Original-Skibets Navn.

Endeel flere Epytaphia end de antegnede, findes vel i denne Kirke, men derved ei noget mærkværdigt.

Paa en Table i Vaaben-Huset læses følgende Skrift:

Hielp! milde Gud at Dødsens Bud
 Mig daglig staaer i Minde,
 Paa Domme-Dag tag an min Sag,
 At jeg maa Himlen vinde.

Der neden under 'staer antegnet, Antallet af de Mennesker, der døde i enhver Kiøbstæd og i et hvert Sogn her paa Landet, i de tvende store Pæster i Aarene 1618. og 1654. saaledes:

3 Errens Bøst paa Bornholm.

Conf. bog: 227.	Anno 1618	"	"	"	"	Anno 1654	Conf. p. 237.
	291	Rønne	"	"	"	304	
	138	Häse	"	"	"	131	
	126	Allinge og Sandvig	"	"	"	102	
	62	Gudhiem og Melsted	"	"	"	105	
	342	Svanike og Ipsker-Sogn	"	"	"	386	
	264	Nexöe	"	"	"	41	
	231	Bodelsker - Sogn	"	"	"	186	
	158	Poulsker - Sogn	"	"	"	243	
	201	Pedersker - Sogn	"	"	"	243	
	928	Aaeker - Sogn og Bye	"	"	"	557	
	441	Øster Mariæ - Sogn	"	"	"	325	
	312	Øster Larsker - Sogn	"	"	"	295	
	150	Röe - Sogn	"	"	"	191	
	141	Olsker - Sogn	"	"	"	118	
	130	Rutsker - Sogn	"	"	"	230	
	420	Clemmensker - Sogn	"	"	"	278	
	130	Nyeker - Sogn	"	"	"	152	
	105	Knudsker - Sogn	"	"	"	108	
	244	Nye Larsker - Sogn	"	"	"	221	
	371	Vester Mariæ - Sogn	"	"	"	353	

Summa pr. Ao. 1618. 5185. Mennesker. Summa pr. Ao. 1654. 4569. Mennesker.

Saadanne Tavler eller Optegnelser, over de i tvende ommelte Pæster ved Døden bortrykkede Mennesker, findes i de fleste Kirker paa Landet, men alle komme ei overeens med hinanden; Hvilket venteligen ved Udcopieringen og oftere Renovationer derpaa, kan være forarsaget; Efter det som i det danske lærde Magazins første Bind pag. 125. anføres, og efter andre giorte Anmærkninger, skal nok de Opteg-

*Alle som i Galligen Dagen til Jørgensstue, naar det nygangs holdes, kommer og omstaa, daas Høveder, bliver frangang 3de i Cornen vembrann, som den af Blokkens til Einlaub
Løsten, som i den af en Discipel for dunn lat. Holn og dunn 3de for Lynus Hellig; som
en Jørgensstue som den dunnste indlyst i de den oppu med altant Høveder til den
alle Høveder og hall Jørgen dunn. Aftansning omberran Cornen af Blokkens for Capel,
Lanna af H. Konge. Allen vandr. Anvædning.*

tegnelser som findes i Bodells, Pouls, Peders og Clemens Kirker, og som næsten stemmer overeens med hinanden, være de rigtigste, disse sætte de bortdodes Tal i Aaret 1618. paa 5164. og deres i Aaret 1654. paa 4944. Mennesker.

Paa Kirkens store Klokke staer med Mynke Bogstaver tegnet: *Norve ollen 3^e ringen til vorre fromme og gode herre hærmonist by og Sympfonie, smilend bygd Kong Christ. 5te Junii 1668*
 Anno Domini dateret - - - vlxxxiii.
 Verbum Domini manet æternum.

Paa den mellemste Klokke:
 MDXXXIII. ave Maria.

Mere kan paa Klokkerne intet læses; Og veed jeg ei heller videre om denne Kirke at anføre.

I Rønne er og en latinsk Skole, som forestaaes af en Rectore, der undertiden har en Hører, eller Collegam under sig.

Her er og et lidet Hospital, hvorudi ofte til ti fattige have deres Ophold.

I denne Landets Hoved- Stad er Kongens Magazin. Hus, hvor Smør- Skatten af hele Landet, samt Korn- Havre: og Rug- Skatten ydes; Amtstuen er og her i Byen, ligesom og Commundanten; Amtmanden og Land- Provesten, her have deres Boepæl.

Stadens Magistrat bestod i forrige Tider af tvende Borgemeister og sex Raadmand, men nu omstunder er alene en Byfoged.

Staden har baade i de Bispeelige Tider, og siden efter bekommet adskillige Privilegier, hvoraf jeg finder endeel optegnede i Resennii

Norve ollen 3^e ringen til vorre fromme og gode herre hærmonist by og Sympfonie, smilend bygd Kong Christ. 5te Junii 1668

*Ligge Rønne
 Rønne Rønne Rønne Rønne
 Rønne Rønne Rønne Rønne
 Rønne Rønne Rønne Rønne*

*Rectore er hille runde Rønne
 Rønne Rønne Rønne Rønne
 Rønne Rønne Rønne Rønne
 Rønne Rønne Rønne Rønne*

Staden har baade i de Bispeelige Tider, og siden efter bekommet adskillige Privilegier, hvoraf jeg finder endeel optegnede i Resennii

La omv vnnv nnn... 1000...

Her er og et lidet Hospital, hvorudi ofte til ti fattige have deres Ophold. 1000...

Stadens Magistrat bestod i forrige Tider af tvende Borgemeister og sex Raadmand, men nu omstunder er alene en Byfoged. 1000...

Staden har baade i de Bispeelige Tider, og siden efter bekommet adskillige Privilegier, hvoraf jeg finder endeel optegnede i Resennii

4. *4. Hille, af søn Familie i Rønne
 2. Rønne Rønne Rønne Rønne
 Rønne Rønne Rønne Rønne
 Rønne Rønne Rønne Rønne
 Rønne Rønne Rønne Rønne*

*Ma
 Rønne Rønne Rønne Rønne
 Rønne Rønne Rønne Rønne
 Rønne Rønne Rønne Rønne*

*Der Rønne Rønne Rønne Rønne
 Rønne Rønne Rønne Rønne
 Rønne Rønne Rønne Rønne*

Manuscript; Endeel ere mig og af Hr. Stats-Raad og Amtmand
Urne meddelte; Hvilke ere følgende:

- 1.) Erke / Biskop Jenses Privilegium meddeelt Rønne Borgerstab Anno 1490.
- 2.) Søveds / Mand, Borgemestere og Raad paa Bornholm, deres Slutning om Skat og Udredsel af 1532.
- 3.) Det Løbste Senats Brev til Borgemestere og Raad paa Bornholm, angaaende den Danske Mynt af 1539.
- 4.) Kong CHRISTIANI Tertii Privilegium givet Rønne, Nexøe, Svanike, og Hasle, af Aar 1555.
- 5.) Kong FRIDERICH den Andens Privilegium, for Rispstæderne paa Bornholm. 1577.
- 6.) Samme Kongs Privilegium for Bornholms Land, af 1579.
- 7.) Kong CHRISTIANI Quarti Brev til Bornholm af 1608.
- 8.) Samme Konges Brev til Magistraten paa Bornholm af 1623.
- 9.) Kong FRIDERICH den Tredies Confirmation paa alle hans Faders Privilegier, som Bornholmerne var givet, af 1648.

Det første lyder saaledes:

Wii JENS meth Guds Naade, Erchebiscop i Lund Suerges Første oc Pawens Legat, gjør widerligt, met thette wort obne Bress, at for os hassuer veret os elskelige wore vnder Satte Borgemester och menige Almuge wdi wor Rispsted Ratne paa wort Land Borindholm ath the i thesse, nogne forledne Aar met thet gamle gode Seetwane meget beswæret h er met ecker fran same Bye och til wort Slott Samershus, nar noget Gog anfallendes worder tilliobes aff wor Embizmen til Slotz Nytte och behoff, besværyndes ther ossuer at nogre theris Almuge skulle snarlige fare fram h them och same wor Rispsted skulle legges øde os och wor Lunde Dom Kyrche til stor Skade oc Forsangh. Thy hassue wii therfore til met wort hederlige Lunde Capitel, som her til Stede ere eller wereth, ath

*Lunden i Lunde paa Rispsted
vnu fornuvnde os som en vnu Land
Privileg. vnu. vnu confirmat*

In Rønne af Jns Ratne

x. A. 1648. P. 1648.

x. d. 1648.

ath same wore fornt. vnder Satte udj Ratne skulle her effther fore oc fløtte till wort Slott Zamershus paa theris egen Kosth oc Taring huis them hører och bør effther gammild Seetane. wti at gifue Toldby Skatb oc alth annet theris rætte Vdleghe och hvoat ther helst anneth er som til komme kan til forn. By och vpsøres skall til forn. wort Slott Zamershus eller och wor Embizmen købendes worde ther til Stede, tha skulle forn. wore vnder Satte i Ratne were pligtendes ther i Land at fore och were och wor Kyrckes Bønder og Almuge i neste Sogne ath aghe och aff Sted føre och fløtte, efterthit som wor Embizmen aff forn. Zamershus ladher them tillsige och ther stilligen ad antworde fran them som thet sig lber. Thii bede wij ether alle och hver Serdelis binde wor Bønder oc menige Almuge ath vdi thesse forn. waren wor Embizmen paa forn. Zamershus hørige og lydige at føre oc fløtte vdi Swa made nar han ether til Sigendes worder, och lader thet ingenlunde Swa fremt wij ey nødes ath rætte ther offwer hørige Sedher. Datum in villa nostra Rotne Ao Dni 1490. quarta feria infra octavas assumptionis B. Mariæ virginis, nostro sub secreto, presentibus inferioris appenso.

Det andet er af denne Indhold:

I dett Aar efter Wor Herrens Jesu Christi Menschelige Fødsell, da mand schr. ff. mdxxxij. den 3de Søndag i Faste, for maaltid, waare til haabe schichede paa Rotne Kirke stesne Borgemester, Byefouget och meenige Mand, Sattige och Rige, som bygge och boe skatte og schylde i forn. Rotne, da bleff der same Tid med Erlig og Welforstandig Mandz Berent Knops Hofvidzmand paa Boringholm willie och sambt søche, saa handlet sambtøcht och af alle endrettelige besluttet om Zuus Boder och øde Steder, effther en gammel Wæderteget och sedvane som Sader och Soraldore af Arilds Tid for och hafue bruzet og holdet: At hvilket Zuus Boder eller øde Steder, som i trj Aar ikke vdreder aff Byen Skatt og anden sædvanlig vredsill, da schulle samme Zuus Boder eller øde Stede efter den Dag, høre Byen til och wende til Byens Beste, i huem de tilhøret hassuer det were sig Byemend eller wden Byemend, retten saa goed for den enne som for den Anden; At saa i Sandhed til-

gan

*X. h. v. m. s. a. t. af Rotne
Købmand, da paa forn. Land
int. i Land; Conf. arest
n. f. c. Pag. 144.*

ganger ebr och i alle maader w/brødelige holdes schall, haver forschreffne Berent Knop same Tid paa Boringholm Hofvidzmand det stadseftit med sit Indseigel hengende her neden fore, och wi effternessinte Per Koefoed och Morten Larsen, Borgemester Siwert Nilsen, Byefouget, Tytte Laurfen, Anders Laurfen, Hans Jepsen, Mickel Esperfen, Simon Nielsen, Hans Simonsen, Mester Dirich, Hans Yde, Reinhold Ditleff, Jens Lassen, Morten Persen og Jørgen Urban Borger der sammesteds hafue, og til Windesbiurd och Stadfastelse ladet henge Wort Indseigel neden for dette Obne Bress. Dat. Aar och Dag som forestreffuet staar.

Det tredie er saaledes lydende :

Vnsern Gunstygen wyllenn tho uornn. Erfamenn gudenn Grände, Wowoll wy hyrbeuorn zw allenn Samptlich vnd Swonderlych durch vnserenn Vaget Berndt Knoep anthegenn vnnnd gebedenn lathenn dath Solliche munthe so vorhenn vppenn Lande Bornholm gangkbar gewesenn als de stücken tho twee Schyllingen, tho verr wytten, tho verteyn pennyngh de Denischenn wytten vnd Sofflynge, item de olden stücke tho verr Schyllingen so Hochselyger gedencknisse Konynge Frederick hefft munthenn lathenn, gangkbar Synn, vnd von eynem yderen vngerweyert vthgegeuen vndentfangenn werden sholdenn, so kumpt vns doch dages wyß by, wo gy tegenn Sollch vnse gedane Both vnd Beuell, ywe waer vnd Guderr, vor de berorte munthe nicht wyllenn vorkopenn ock desu Luygen yn vorachtynge stellen, vnd wegern nicht tho entffangenn welche nicht allene vns sündet ock Koengl. M. tho Dannemargkenn vnserenn gnedyggestenn Herrenn rehent tho verclenyngge, neffens dem yst zu ock bewust dath wy vorschener tydt vnser Rades gesandten vpi Landt vorfertygt, dar thor Suluern tydt, Hochgemeldter Ko. M. Rede thor stede gereffenn, vnd do Suluest alle gebreke, So yn vnnnd na der veyde Sack thogedragenn, Syn affgehandelt vnd hengelecht, ock was an dem yenigen, wes tegenn vns vnnnd vnser Vaget vpgemelt, gehandelt vnd verbrakenn Syn mochte, gunstiglich nachgeneuenn, do Suluest ock vorquashedet wordenn, dath eyn yder vann yw, de Syck vermende al dar vppen Lande wedder recht boswert tho werdenn, Syck des vor vns,

de

de wy eth suluike Landt, myt denn hogeste vnd Sydestenn Gerychte vnd
 Susts aller Frygheyt vnd Zerlicheyt ynne hebben, beclagen vnd gebors
 lichen Shyn vnnnd Bewyß van dem Zeruest vnnnd Landes Dynge vors
 bryngenn scholde, als denne scholde egnenn yderen, al her vann vns ge
 borlichs Rechten gestadet vnnnd verhulpenn werden. Wowol wy vns nu
 genßlich vorseenn haddenn gy scholdenn yw, dem, wo byllich gemeten
 gehalten, vnd dar tegenn nycht gehandelt hebbenn. So erfahren wy denn
 noch eyentlich, dath ethlike vann yw sedder der Tydt, vnd sunderlyngs
 dath vnße Vaget vorgemelt Syck Swackheyt haluenn alhir yn vnßer
 Stadt enthoddenn vnn Lande by denn Rykes redenn yn Dennemargken
 geweseenn vnd dar suluest geklaget, welches vns vorwar nicht weynich
 befrembdat, dewyle vns denn myt dem also nicht tho geduldenn, so
 wyllenn wy yw nochmals dar vann ermant, yw ock her myt ernßlich bes
 falenn hebben, that yw als de gehorsamen sthickenn vnd de vorgemelte
 Munte, so vorhenn uppen Lande gangfbar geweseenn vngewegert vor
 ywe waer vnd Sudere vpborenn vthgeuenn vnd entffangen, wol des
 nicht tho donde gesynnet, konenn wy woll lydenn, dath de andere
 Zauen vnd Orde besöke, dar Munte tho bekommen ock so yemanz al
 dar vppen Lande wedder Recht boswert wurde alhir vor vns myt ge
 borlichen Schyne vnd Bewyße erschyne, dan wy syn genege, eynem ydere
 up geborlich vorsuchenn des Rechten tho gestadene, also dat men syck
 des myt fugen nicht schole tho beclagenn hebbenn, weret auerst van
 yemande dar vntlegen komenn wurde de sulue schal durch gedachten
 vnserenn Vaget yn geborliche Straffe genomen werdenn zu matenn wy
 one denn Vagede, dar vann sunderlich hebbenn besalenn, dar na mogen
 gy yw wethenn tho rychtenn. Schreuen vnder vnserenn Secret am
 Dage Cyriaci Martyris An. 1539.

Det Fierde, er af folgende Indhold:

Wii CHRISTIAN den Tredie meth Guds Naade, Dannemarchis Nor
 gis, Wendis och Gottis Konning Hertug udj Sledgwig, Zolsten och
 Dytmerschen Gressue udj Oldenborg och Delmenhorst: Giorre alle witterligt
 at effterdj Wore Undersaatte Rispstedz Mend udj Ronne, Nerøe, Sual
 niche oc Sasse, paa Wort Land Boringholmb, haffuer hafft derris
 I Sulds

Suldmechtige her hos Os och dennem haardeligen beklaget, at derris Næring oc Biering dennem fortagis, thj at der brugis meget Landskøb der paa Boringholmb, aff vdlendische Mænd, och hvis Privilegier oc Friheder, som dennem naadeligen vndt og gissuene erre af gammel Tiid, erre dennem udj forgaugne Seider, som der hassuer werret paa Landet frakomne, da esserdj ded er imod alle vorre Kjøbstedzmennds Privilegier her udj Riget at gisre Landskøb, forbiude Vi alle Vdlendische nogen Landskøb at gisre til forprang, paa fornte. Boringholmb udj nogen Naader, till saa lenge Wij anderleedis derom tilsigendis worder, fordrister sig nogen Vdlendische her imod at gisre, essersom forskressuet staar, da schall den hassue forbrut alt hvis hand hassuer med at fahre, halffdoelen til Chronen oc den anden halspart til dend derpaa klager, och straffis som den Worre Bressue och Bud iche achte will: gissuit paa Vort Slott Kjøbenhavn Thisdagen ester Stj Martinj Epischopi Dag Nar MDLV.

Dette næst foranstaaende Privilegium, er Ord fra andet confermeret af Kong FREDERICH den Anden 1562.

Det Femte, lyder saaledes:

Wii FRIDERICH den Anden med Guds Naade Danmarchis Nørgis, Wendis og Gottis Kønning, Hertug udj Sledguig Holsten, Stor-mahren, och Dytmerschen, Gressue udj Oldenborg och Delmenhorst. Gisre alle witterligt, at esserdj wore Vndersaatter udj Kjøbstederne paa wort Land Boringholmb, beklager at fornte. Kjøbstæder, fast ere odes lagt oc forderffuet oc mesten aff den Narsage, at der de Lybsche hafde Landet, hassuer det verret tilsted fremmede Kjøbmænd oc Kjøbsuene, at ligge der heelle Nar igiennem oc bruge deris Landell oc Wandell medt Allene oc Wecht, huilche Fremmede endnu saavel som tilforne did hen søge, oc iche alleneste udj Kjøbstederne holde derris Kramboder, oc bruge Kjøbmandschab med Hønderne, men ocsaa understaar dennem at vdrage paa Landet, att bruge Landskøb imod Reccessens Lindelse, dennem til stoer Schade och Affbrech, da paa det Kjøbstedderne paa fornt. Vort Land Boringholmb saa meget dis bedre kunde bliffue wed Macht, wille

wille Vj hermed aldelis affschaffet haffue alt Landklob, saa ingen maae vddrage der at klobe noget thill forprang, disligeste schall ded verre alle Vdlandsche forbuden, som icke erre Borgere at ligge der udj Klobstederne oc haffue derudj derris Kramboder, oc selge med Alne och Wecht uden til almindelig Marcheder och imellem Stj Bartholomej och Stj Michalls Dags Tider som Høst Marchet holdis, findes nogen herimod aff fornte. fremmede, enten at uddrage paa Landbyerne at bruge Landklob, eller oc at holde udj Klobstederne Kramboder, paa andre Tider end forskryn. staar, daa schall de haffue forbrude huius de haffue med at fabre oc der till straffis som vedbør, huor med Vor Befallingsmend der paa Landet schall haffue ic tilbørligt Indseende at ded saa holdis udj alle Maader, dog schulle Borgere hermed vere forpflicht at holde Klede, Zomble, Salt, Staal, Jern oc andre slige Wahre sahl, som Bunden behoff gierris, saa at Almuen ded udj Klobstederne for ic scheelligt Werd kand bekomme: giffuit paa Wort Slott Croneborg dend xij Dag Juny Aar MDLxxvij.

Det Siette er saaledes:

Wii FRIDERICH den Anden med Guds Naade, Danmarkis Koning, Wendis och Gottis Konning, Hertug udj Slesvig, Holsten Stormarn oc Dyrmerchen, Grefue udj Oldenborg och Delmenhorst. Givre alle vitterlig att Vj aff synderlig Gunst och Naade haffuer undt bevilget och tilladt oc nu med dette Wort obne Bress unde bevilge och tillade, at Vore Vnderfatter menige Indbyggere Klobstszmend och Bynder, som bygge och boe offuer alt Wort Land Borringholm, maa och schulle herefter vere quit och fri for Thold at udgiffue til os och Cronen aff hues Zeste, Og, Sæler, Oren, Risr och andet Queg, som de der fra Landet lade udføre, desligeste och saa for hues Klob, de lade udføre der aff Landit. Sammeledis maae och schulle fornt. Vore Vndersaatter paa Borringholm Klobstszmend och Bynder effter denne Dag vere forskonit med halff Siese at udgiffue aff hues fremmid. Drich der at Landet indføres och selgis. Saa de icke schulle giffue til Siese aff samme fremmid Drich, uden halff part saa megit som giffues der aff andenstsz her udi Riget thil saa lenge Vi anderledes derom tilsiggendes worder, forbiudendes alle J huo som helst de ere eller wære Kunde, særdeles Woris fogder Embeds-
mend,

mænd, Siskemestere och alle andre fornte. Vore Vndersaatter Bisbs
stedzmand och Bønder offuer alt Boringholm her imod effter denne Dag
med Told eller Siske efftersom forskreffuit staar att besuare udi nogen
Maade vnder Vor Hyllest och Naade. Giffuit paa Vor Gaard udi
Roedschilld den XVII. July Anno MDLXXIX.

Dette forestaaende Privilegium er siden Ord fra andet confir-
meret af Kong CHRISTIAN den Fierde, Ao. 1596.

Det Syvende er af denne Indhold:

Wi CHRISTIAN den Fierde med Guds Naade Danmarchis Norgis,
Wendis och Gottis Konning, Hertug udi Sledzviig Holsten Stormah-
ren och Dytmerschen, Grefue udi Oldenborg oc Delmenhorst. Givre
alle witterligt, at, efftersom worre troe Vndersaatter frimend oc Borger-
schab paa wort Land Boringholm til denn almindelig Zerredag, her
udi Vor Bisbsted Kiøbenhaffn, wed deris aserdiget suldmehrige oc Ud-
stud wed en wisse Anthall aff deris Middel nu sampeligen hafue eligeret
oc vdwald den Hoybaahrne Jørst och Herre Her CHRISTIAN Arffuing
til Norge, Hertugh udi Sledzviig, Holsten Stormahren oc Dytmer-
schen, Grefue udi Oldenborg oc Delmenhorst, Moris elstelige Kiære Søn til
disse Kongerigers Danmarch och Norgis, sampt des vnderliggendis
Provinciers Regiering, dersom Gud allermehrige ded sa hafde for-
schicket at Hans Kiærlighed wor død offuer lessuendis vorder, effter ded
Bref och Seigels Lydelse de os vnderdanigste derpaa giffuit haffuer, da
haffuer Wi nu derimod paa wor Kongl. Throe och Re loffuedt och til-
sagt, och nu med dette wort ohne Bref loffue och tilsigge, at saadanne
derris Beuilling och Wahell iche schall komme dennem, eller derris Eff-
terkommere til nogen fortrenchelse paa derris Privilegier och Frigheder
medens Hoybnt. Morris elstelige Kiære Søn schall werre forpligt naar
Hans Kiærlighed effter wor Død och Uffgang indtreder udi en suldkommen
Regiering tilforne at confirmere och stadfeste alle huis Privilegier och Frif-
heder, som dennem aff worris forfedre fremfahre Konninger udi Dan-
march naadigste vndt och giffuene ere, efftersom her udi Riget er sedwan-
ligt och fremfahre Konger for Hans K. S. giort haffuer; des till bedre
Sohr

Fohrwahring at saa fast och vbrsdeligen holdis schall udj alle Maader
efftersom forskreffuet staar, haffuer Vj ladet henge wor Kongl. Secret
her neden forre, och med egen Land underschreffuen. Giffuet och
schreffuet paa Wort Slott Kjøbenhavn, dend 25. May Ao. C. 1608.

Det Ottende lyder saaledes:

Wii CHRISTIAN den Fierde med Guds Naade, Danmarchis Norgis,
Wendis och Gottis Konning, Hertug udj Sledzuig Holsten Stormaren
och Dytmerschen, Grefue udj Oldenborg och Delmenhorst, gisr alle
witterligt at vj naadigst haffue for gaat anseet, saa och beuilget och til-
ladt, och nu med dette wort obne Bref beuilge och tillade at herefter och
indtill Vj anderledis derom tilsigendis worder, mue och schall om Onsdag
gen i huer Ogge, holdis Arelthorffue udj Kjøbstederne paa Wort Land
Borringholm, som Bønderne paa forskreffue Borringholm en huer til den
Kjøbsted hannem nest och beleiligst ligger och ingen anden stedz sit Korn
och andet sine Wahre Kand udføre och selge, dog at dermed Kjøb och
Sahl louiligen och effter Recessen saa och effter Vorris Naadigste derom
vdragene Forordninger schulle handlis och omgaais, bedendis och bin-
dendis menige Bønder och Almue offuer forskreffue. Vortt Land Borring-
holm, at J retter eder effter paa fornte. Dag med hues Wahre J Kand
haffue at afhende, at søge til forskr. Vore Kjøbsteder paa Wort Land
Borringholm, och der efftersom forskreffuit staar att holde eders Arel-
thorffue och eders Landell och Wandell at søge och bruge med Borgerne
der sammesteds, som det sig eigner och bør, och iche med nogen anden, de
schulle igien were forpflicht at holde sahl for schiellig og billig Kjøb, huis
Kjøbmandz Wahre J til eders Jusus Ophold Kand behoff haffue, huor
effter sig en hver Kand vide at forholde, ladendis ded ingenlunde, giffuit
paa Wort Slott Kjøbenhavn d. 28. Juny Anno 1623.

Dg endelig det Niende af denne Indhold:

Wii FRIDERICH den Tredie med Guds Naade, Danmarchis Norgis,
Wendis och Gottis Konning, Hertug udj Sleswig, Holstein, Storm-
aren och Dytmerschen, Grefue udj Oldenborg och Delmenhorst. Gisre

alle witterligt, at wy aff synderlig Gunst och Naade hafuer tagit an-
namit och vndfangit, och nu med dette Wort obne Bref, tage, an-
namme och vndfange of elschelig Borgemestere, Raadmend och mehninge
Riighsted Mend wdj Riighstæderne paa Wort Land Boringholm wdinden
wor Kongelig Segn Wern Sred och Beschiermelse, besynderligen at wille
beschorte beschærme handthessue for dagtinge och forsware til ald Rette.
Sammeledis hassue wi af samme Gunst og Naade fuldbyrd, sambtscht
och stadfest alle de Friheder og Privilegier som dennem af Høybaarne
Sorste och Herre Herr CHRISTIAN den Sierde Danmarchis og Norgis
Konning ic. Wor Kiære Herr Sader, Sal. och Høylofelig Thukommelse,
saa och andre Wore Forsædre frembsahrne Konninger wdj Danmarch
Naadeligen vndt giffuen och stadfest erre wed deris fuldmagt at bliffue
wdi alle Ord Puncter och Articler som de wdi alle Naader wdwiiser, och
indeholder; Forbiudendes derforre alle, I huo de helst ere eller were Kunde,
særdelis wore Sogder, Embidzmend och alle andre fornte. Wore Un-
dersaatter wdj Riighstæderne paa forn. Boringholm, herjmod paa for-
schrefne deris Friheder och Privilegier, estersom forschressuit staar at
hindre eller wdj nogen Naade forfang at gisre vnder wor Hylidist och
Naade. Giffuet paa Wort Slott Riighenhaffn den 30. Novembr. Anno 1648.

Hæle.

Denne Riighstæd ligger i Ruths Sogn, imellem Ronne og
Hammershuus, og har efter de rimeligste Meninger sit Navn af
Hassel- eller Hessel-Træer, siden strax der ved findes en Hassel-Skov.

TAB. XVI. Jeg har paa TAB. XVI. forestillet en Grund-Tegning, og
& XVII. paa TAB. XVII. en Prospect af denne liden Bye.

Byens, saa vel som hele Nørre-Herreds Kettergang, holdes
her ugentlig hver Fredag; Og var Hæle-Borgere de første, som be-
gyndte at kaste det Svenske Herredomme fra Halsen.

Baa.

Vaabenet, som Staden fører, sees paa forbemelte Grund-
Tegning. TAB. XII.

De slags Rødder som hos os kaldes Mor-Rødder eller gule
Rødder, Siferes, vorer ingensteds paa Landet af saa god Smag,
og i saadan Overflødighed som her, hvorfore og næsten hele Landet
med dette slags Rødder herfra forsynes.

*De gule Rødder kaldes i Danmark
nl. Lødder - og de gule
sindes Rødder og vidgæng
den Rødder.*

I Byen findes ikkun en eneste Brynd.

Bed, eller i dens Kirke, er intet besynderligt at agte, uden
Alter-Tablen alene, som formodentlig er en Levning fra de Ro-
mersk-Catholiske Tider, ziret med en stor Deel Billed-Berk, som
med rig og stærk forgylding er forsynet.

Den er dobbelt, saa den kan op- og tilslukkes; Den yderste er
malet, og den inderste med meget smukt Billed-hugger-Berk stærk
forgylt, forsynet; Der forestilles i fem Delinger, først oven til paa
høire Side **Christus**, staaende og bliver af Krigs-Knegtene pidsket;
Paa venstre Side atter **Christus**, som af en Krigs-Knegt bliver
holt, medens en anden trykker Torne-Kronen ned paa hans Hoved,
da den tredie bøier af Spot Knæ for ham; Dernæst neden under i
den tredie Afdeling, sees **Christus** for **Pilato**, som sidder paa
Dom-Stolen, hvor en rekker ham et Kar, hvoraf han toer sine
Hænder, hvorved mangfoldige Mennesker ere forestillede, som skal
betyde det Jødiske Folk; I den fjerde Afdeling paa venstre Side, sees
atter **Christus**, i samme Skikkelse som sidst ommelt, hvor Jøderne
legger Korsset paa hans Skuldre; I den femte, mellemste og største
Afdeling, forestilles **JEsus**, hængende nogen paa Korsset, **Johan-
nes** og **Maria** ved Siderne staaende; Oven over dem, sees tvende
Engle, en paa hver Side af **Christo**, i flyvende Gestalt, hver af dem
holder et Veger i Haanden, hvorudi, fra begge **Christi** Hænder ud-
lø.

*In Ludov. Vasa Ludov. Vasa
sindes Rødder kaldes i Danmark
nl. Lødder - og de gule
sindes Rødder og vidgæng
den Rødder.*

løber en Strøm Blod; Engelen paa høire Side, holder desuden et andet Kar, hvorudi Blodet af Christi Side udflyder; Neden under Korset sees atter tvende Engle, hver med sit Beger i Haanden, hvorudi de imodtage Blodet af Christi Fodder; Oven over Christi Billede forestilles Solen paa den høire og Maanen paa den venstre Side; Alle disse Billeder ere stærk forgyldte; Under Christi Fodder ligger et Dødnings Hoved og Been, hvorudi en Slange og en Padde sees liggende.

Paa de yderste Sider af Alter-Tablen, naar samme som for er meldt, tillukkes, findes otte store Billeder afmaalede, og hisset og her, med noget Guld udzirede; Forestillende paa de der værende fire Fløi eller Flagge, fire Mands og fire Qvindes Personer; De fire Mands Billeder forestille: I. En med et Spyd i den høire, og Kalken i den venstre Haand, trædende paa Slangen; Den Anden holder et draget Sverd, træder ligeledes paa en Slange, igiennem hvilken er stukket et Spyd; Det Tredie holder et draget Sverd i den venstre og en Globum i den høire Haand; Det fjerde holder en Bog i høire Haand.

Af de fire Qvindes Personer er En, som holder et Spyd i den venstre Haand; Den Anden holder en Fier i den ene og en Tang i den anden Haand; Den Tredie bærer et Huus paa begge Hænder, og den Fjerde har et draget Sverd paa den høire Axel.

Bog paa Alter-Ryggen forestilles tvende Fruentimmer maalede, over begge staaer nogle Ord, som neppe ere at læse, men synes at være over det ene:

Ego ancilla Domini fiat mihi secundum dictum tuum.

Og over det Andet:

Qvæ gratia plena Dominus virtut:

Sam.

Gamle Folk berette, at denne Alter-Table er til Kirken foræret af en fremmed Skipper, - som i stor Livs Fare paa Søen gjorde det Løfte, om vor Herre reddede ham med Skib og Gods, vilde han til det Stæds Kirke, hvor han først traf paa, forære den.

Prædike-Stolen er og ret smuk, med endeel Maling Billed-Verk og Forgylning; Derpaa forestilles **Marie** Bebudelses, **Christi** Fødsels og Korsfæstelses Historier, hver med et til hver sig passende Bibelsk Sprog, paa Hollandsk skrevet; Ellers findes derpaa følgende Skrift:

Til Guds Kirkes Ziir og Smykke
Ivortil Gud har givet Lykke,
Dette Gud være æret
Kirken foræret.

Af Holger Pederfen og Giertrud Daniels-Daatter Krøyer Anno 1740. den 30te July, af hvilke denne Malning allene er bekostet.

I Kirken findes tvende Faner ophængte; Paa den ene staar dette:

Zerunder hviler Niels Nielsen Gommelös, Capitain ved Nørres Herreds udstrevne Compagnie, som døde i Aaret 1664. den 31. Octobr.

Ved Siden hænger hans Kaarde-Skede, Kaarde, og et par Jern-Sporer paa Muren.

Om denne berømmelige Mand meldes i Aetionen imod Obrist **Prinzenstjold**.

Paa den Anden staar:

Zans Kongl. Mayett. til Danmark og Norge, bestalter Capitain/Lieutenant ved Hammershufes, og Christians-Øes Garnison, Adam Krampe, døde den 1te Sept. 1685.

Paa Messe-Haglen er et Kors, med Guld og Sølv broderet, hvorved sees disse Bogstaver. P. K. F. Poul Kofod, M. M. H. D. 1674.

*Indv. Magdalene Margretha Kofod's Brev
Copy: p. 158.*

Paa Skrifte-Stolen staaer:

Pastore Loci D. Johanne Dominici Ao. 1701.

Paa Dypgangen til Prædike-Stolen læses dette:

Anno 1685. er denne Prædike-Stoel opbygt og beprydet Sr. Hans Dominici Pastore Loci, Sr. Poul Kofod Borgemeester, Peder Kofod Raadmand, Anders Thiesen Raadmand, Zander og Dich Bye og Soget.

I et gammelt Skab med Jern-Sprinkelsværk for, og en Træ-Dør udvendig, forvares Kalk og Diss, som er af Sølv, og en gammel papistisk Monstranz af Kobber forgyldt, med Laag og Spiritus paa; Paa samme Skabs udvendige Træ-Dør staaer disse Bogstaver: B. J. B.

Ved Prædike-Stolen findes en Table paa Muren ophængt, hvorpaa læses denne Skrift:

Anno 1687. den 7. May, er den Stormægtigste Monarch, over Danmark og Norge, Konning CHRISTIAN den Femte, til en glædelig Amindelse for nu værende og efterkommende Indbyggere her til Bornholm, med en Escadre af sex Fregatter ved Sandvig ankommen; geleidet af efterskrevne Herrer, nemlig Hans Høye Excellence Herr Stadtholder i Norge, Ulrich Friderich Guldenlöwe, Hans Høygravel. Excellence Geheime Raad og Ober Jegermester Sr. Conrad von Reventlaw, Hans Excellence Geheime Raad og General - Admiral - Lieutenant Sr. Niels Juul; Hans Excellence Sr. Geheime Raad Rumohr; Sr. Ober Kammer Junker Adam von Kqudt, Ridder; Sr. Admiral Henrich Span Ridder, Sr. Etatz-Raad og Krigs-Secretaire Jens Harboe; Sr. Ober Rente-Mester
Pe-

Peter Brandt, Ridder; Sr. Marchal Rab; Kammer / Juncker von Stökken; Forstfärer Paske von Negendanch; Mund / Stient Monsieur Dysseldorph. Fregatternes Navne ere: Elephanten hvorpaa Hans Kongl. Mayett. var Selv; Packan, Schwermeren, Blaa-Heyre, Mynden, og Macrellen; Efter at Hans Kongl. Mayett. havde beset Slottet Hammershuus den 8de May reyste Hans Mayett. samme Dag derfra igiennem Rönne og Nexöe til denne Bye, hvor Borgerstabet stod i Gevær, og tog imod Hans Mayett. med trende Ere Salver. Paa den Tid var Høyædle og Velbaarne Johann Diderich von Werberg Obrister, Ober / Commandant og Amtmand her paa Landet; Edle og Velbyrdige Ancker Müller, hos hvilken Hans Maytt. logerede, Vice Lands / Dommer; Sr. Hans Dominici Sogne / Præst til Ipsker og Svanike Menigheder, Anders Thiess Stads / Capitaine, her sammesteds; Og som Hans Mayett. var her i Byen indtil d. 10. May imod Aften, og imidlertid besaae denne Kirke, er Hans Mayett. gaaen herfra til Skibs, over til Fæstningen Christianöe; da er dette til en ævig Sukommelse opsadt. Kongen skee Lykke; Kongen leve længe!

Paa en Table paa Muren over Fruentimmer Stolene, læses følgende :

Diese Thafell, hat der Ehrbare Andreas Theiss, Burger und Raths Vorwandter in Svanike, seine Ehr und Tugendshme Frauen Selige Elsebe Kauffutz Tochter (skal være Koefods / Datter) zu einem Gedächtnis lassen verfertigen, ist gestorben Ao. 1672. d. 3. Febr. ihres Alters gewesen 35. Jahr; 1676.

*Thiess Kuller dat val Jnda.
Kul vorr Koefods.*

Paa samme Epitaphio er Kristus paa Korsset afmalet, med en Deel Mandes- og Qvindes Personer, staaende omkring Korsset.

Paa Funten sees en Deel Maling med denne Overskrift :

Gud lønne dem i Paradies
Da mand skrev Sexten Hundred Aar
Og firehundredogtoe hos staaer
Guds Navn til Lov og Kirkens Ziir.

Blant andet, sees ved Junten fire i Træ udskaarne Billeder, hvoraf det ene forestiller *Maria* med Barnet, paa hendes Bryst er en *Dor*, hvor inden fore er et lidet huult Rum.

Paa den største Lyse-Krone findes *Koefods* *Vaaben*, med en *Koe-Fod* udi, og derved denne Skrift:

Denne Krone forærer Poul Kofod med hans Kiære Zustrue Magdalena Margretha Heslersdaatter Gud til Ere og Kirken til en Zirat. Anno 1673. *Conf. pag. 155. i andet dgt. af sidnumm Landt. Müller.*

Paa den anden Krone findes tegnet:

Anno 1673. den 4ten Dec. des Abends, zwischen acht und neun Uhren verunglückte alhie an Schwanick Johan Henning Burger aus Lübek, und hat diese Krone zur Ehre Gottes, und der Kirchen zum Zirat verehret.

Paa Kirkens Loftter findes *Christi* *Edelses* *Historie* afmalet, hvorhos læses dette:

Dette *ZErrens* *Tempel* og *Guds* *Zuus* haver *Erlige* og *Velforstandige* *Mænd*, *Pouel* *Kofod* *Borgemester*, *Peder* *Kofod*, *David* *Wolffen*, *Anders* *Thiessen* *Raadmand*, med deris dyderige *Zustruer* *Magdalena* *Poul* *Kofods*, *Elsebe* *Peder* *Kofods*, *Karina* *David* *Wolfs*, ladet paa deres egen *Bekostning* *staffere* og *male*, *Gud* i *Zimmelen* til *Ere*, og *Kirken* til *Zirat*, som skeede Anno 1674.

Under Loftet findes trende *Faner* ophængte;

Paa den første staaer et *Vaaben* med *aaben* *Hjelm* afmalet, med *Overskrift*:

Zu Dänemark
Dero So Dene March und Norwegen Königlich Maiestæts bestalter Hauptmann auf Borringholm, über Öster und Synder / Herres, starb Anno 1654. d. 15. Sept. Aetatis suæ 50.

I Baabenet er et Kors tvers over, med et Blomster i hver af de tre Hjørner, men i det fjerde et Hjerte; Trint om Baabenet er en Laurbær-Krands, derunder sees et Baaben som næsten er udslidt, men som synes at være Johan Liege.

Paa den anden Sane staaer et Baaben med Overskrift:

Til Danmark og Norge, Hans Kongl. Mayests. Velbestalter Lieutenant under Mandhaftig Capitaine lens Kosod over Øster og Synder Herreds Compagnie til Sods, den Erlig og Mandhafte Mand David Becke, døde her i Svanike, d. 2. Juny 1672. i hans Alders 67. Aar, og ligger her begravet.

I Baabenet sees et Dyr af brun Farve, som skionnes at være en Bavian, saut en aaben Hielm, med en Laurbær-Krands omkring.

Paa den tredie findes et Baaben med Overskrift:

Anno 1668. den 28. Marty ist alhie gestorben Idet Edel Vesten und Wohlmandhaften Johan Adolph Saulfeldt, in seinem Alter 35. Jahr; Der zu Denemarch Norwegen Königlich Maiestets Bestalter Lieutenant unter der geworben Infanterie, unter Sr. Capitain Herman Boltz Compagnie; Der Seel Gott gnädig sey!

I Baabenet staaer trende Bøffer, med en aaben Hielm over, og en Laurbær-Krands der omkring.

Paa Mandfolke Pulpituret sees Kong FRIDERICH den Fjertes Navn, med denne Inscription:

Den Naadige Guds Navn, til ævig Lov og Ere
Og deres Siæle Gavn, som Naadens Ord vil lære
Og denne Kirke til Sivt og meere Rom
Ja til Exempel paa, at være meere from

Da Kigernes Monarch, var FRIDERICH den Sierde
 Sr. Bistop Christen Worm, i heele Skiftet lærde
 Da Oberst Sr. Niels West, var Landets Comandant,
 Og Sr. Hans Ancher Provst, var Kirke Visitant.

Paa det andet Pulpitur, sees Dronning Annae Sophiae
 Navn, med denne Skrift:

Da Sr. Niels Friderich Hiort Meenighedens Tyrde
 For begge Sogner har, sit hellig Embeds Tyrde
 Blev repareret smuct, vor Hellige Guds Huus
 Giort høyere med Kalk, med Steen, med Tegl og Gruus
 Ved Jacob Kosods Hielp og Tilsiun, som er ærlig.
 Vor Kirkes Værge var, thi gjorde hand den herlig
 Med dobbelt Pulpitur, for Mand og Qvinde Kiøn
 Foræret, ære Gud ham med stor Naade Løn.

Anno MDCCXXV.

Under Loftet hænger et Skib, paa hvis ene Side findes malet:
 Schiffer Henrich Krus, og paa den anden Side: H. B. M. Pagel
 Koføht.

Paa en Ligg-Steen paa Kirke-Gulvet findes denne Skrift:

Denne Steen haver Erlig Mand Hans Dich, Borger udi Svanike
 ladet legge her i Svanike Kirke formedelst sin egen Bekostning, under
 hvilken Steen, hand med sin Kiære Zustrue Johanne Jens Datter,
 agter at hvile deres Been, naar Herren vil de skulle stilles fra
 denne Verden; nu her udbuggen Aar 1622. Gud give det maae
 blive den Christelige Kirke til Vre, og os til Salighed, amen! og
 døde Hans Dich d. Anno 1627. s. Johanne Hans Dichts døde d.
 XIV. Sept. Ap. 1627. hvis Siæl Gud haver.

En anden Ligg-Steen har denne Inscription med Svenske
 Bogstaver:

Liffens Krone har jeg naaet
Og Ere Krands af Jesu faaet

I det Søndre Vaaben-Huus, findes fire Ligg-Stene, paa
den ene staaer dette :

Al Adams og Eva Fald y Paradis, og
Slangens List kom Døden er os viis.

Og der under et Bibelsk Sprog.

Paa den anden Steen, findes denne Skrift:

Denne Steen hører mig David Wollsen, og min Kiære Zustrue
Karine Dirichs-Datter, og begge vores Arvinger til, og ligger her
under begravet vores Søn Albret Wollsen, som blev formedelst sin
Trostabs Skyld til sin Herre Konge og Søderne Landet, af de
Svenske ihjelslagen for Nexøe, den Tiid Landet blev dem opgivet,
som skeede d. 9. Juny 1645.

Conf. pag. 230. f. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

Paa den tredje Ligg-Steen staaer dette:

Herunder ligger begravet ærlig og Velfornemme Mand Sander
Dich, Borger og Indvaaner i Svanike paa Bornholm, og er Børns
fød i Schottland i Deukert, som salig udi Herren hensov d. 12.
May Ao. 1612. i hans Alders 41. Aar.

Paa den fjerde Steen staaer:

Denne Steen og Stæde tilhører mig David Wollsen, og min Zustrue
Karine Dirichs-Datter og deres Arvinger, og so ligger her
under begravet Elsebeth Davids-Daatter, hvis Siæl Gud haver;
Memento mori.

Paa Kirke-Gaarden findes og nogle Ligg-Stene.

Paa en staaer denne Skrift: